

**DIAGNOZA SYTUACJI
SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ OBSZARÓW
WIEJSKICH I ROLNICTWA WOJEWÓDZTWA, WRAZ
Z IDENTYFIKACJĄ POTRZEB
I POTENCJAŁÓW ROZWOJOWYCH**

*projekt
województwo mazowieckie*

***Skład Zespołu analizującego szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki
rozwoju obszarów wiejskich w województwie mazowieckim:***

1. Sławomir Piotrowski – Przewodniczący Zespołu - Dyrektor Mazowieckiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego.
2. Paweł Błasiak – Zastępca Przewodniczącego Zespołu – Przedstawiciel Wojewody - Z-ca Dyrektora Wydziału Kontroli Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego w Warszawie.
3. Leszek Rozbicki – Członek Zespołu - Przewodniczący Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego.
4. Beata Kalinowska – Członek Zespołu - Dyrektor Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Mazowiecki Oddział Regionalny.
5. Agnieszka Ajdyn – Członek Zespołu - Z-ca Dyrektora Urzędu Statystycznego w Warszawie.
6. Cezary Adam Nowek – Członek Zespołu - Reprezentant Grupy tematycznej ds. podejścia LEADER(GTL).
7. Radosław Rybicki – Członek Zespołu - Reprezentant Marszałka Województwa Mazowieckiego – Dyrektor Departamentu Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego.
8. Arkadiusz Siembida – Członek Zespołu - Regionalny Dyrektor ochrony Środowiska w Warszawie.
9. Kazimierz Szubiński – Członek Zespołu - W-ce Prezes Mazowieckiej Izby Rolniczej.
10. Witold Malarowski – Członek Zespołu - Reprezentant Związku Gmin Wiejskich RP.
11. Krzysztof Fedorczyk – Członek Zespołu - Przewodniczący Konwentu Powiatów Województwa Mazowieckiego.
12. Arkadiusz Kosiński – Członek Zespołu - Reprezentant Związku Miast Polskich.
13. Hubert Pasiak – Członek Zespołu - Członek Mazowieckiej Rady Działalności Pożytku Publicznego.
14. Gabriel Janowski – Członek Zespołu - Honorowy Przewodniczący NSZZ RI „Solidarność”.
15. Stefan Szańkowski – Członek Zespołu - Przewodniczący Mazowieckiej Rady Wojewódzkiej NSZZ RI „Solidarność”.

	Spis treści	Str.
I.	DIAGNOZA SYTUACJI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ OBSZARÓW WIEJSKICH I ROLNICTWA WOJEWÓDZTWA, WRAZ Z IDENTYFIKACJĄ POTRZEB I POTENCJAŁÓW ROZWOJOWYCH.	4
1.1	Ogólne informacje na temat województwa	4
1.2	Szczegółowy opis sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich województwa <i>z analizą sytuacji pod kątem mocnych i słabych stron, oparta m.in. na analizie danych statystycznych oraz obowiązujących lub tworzonych dokumentów strategicznych i programowych w tym m.in. strategii wojewódzkich, w tym m.in.:</i>	7
	<i>1.2.1</i> Informacje ogólne dotyczące OW w województwie	7
	<i>1.2.2.</i> Kapitał ludzki i społeczny na OW w województwie	9
	<i>1.2.3</i> Rynek pracy i przedsiębiorczość na OW	10
	<i>1.2.4.</i> Dochody i ubóstwo mieszkańców OW (dane w odniesieniu do średniej wojewódzkiej)	13
	<i>1.2.5.</i> Infrastruktura na OW	20
	<i>1.2.6.</i> Zasoby środowiskowe na OW i zagospodarowanie przestrzenne	22
	<i>1.2.7.</i> Zasoby dziedzictwa kultury na OW	25
1.3.	Diagnoza sytuacji w rolnictwie w danym województwie	27
	<i>1.3.1.</i> Zasoby ziemi rolniczej i struktura jej użytkowania	27
	<i>1.3.2.</i> Środowiskowy wymiar produkcji rolnej	31
	<i>1.3.3.</i> Struktura gospodarstw	37
	<i>1.3.4.</i> Wartość produkcji rolniczej	44
	<i>1.3.5.</i> Rola rolnictwa w kształtowaniu wzrostu gospodarczego województwa i kraju	58
	<i>1.3.6.</i> Przetwórstwo rolno – spożywcze i pozostała działalność gospodarcza związana z rolnictwem	59
II.	ANALIZA SWOT	73
III.	ROZWÓJ FUNKCJONALNY I PRZESTRZENNY OBSZARÓW WIEJSKICH	82
3.1.	Zróźnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich	
3.2.	Rozwój przestrzenny obszarów wiejskich	

I. DIAGNOZA SYTUACJI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ OBSZARÓW WIEJSKICH I ROLNICTWA WOJEWÓDZTWA, WRAZ Z IDENTYFIKACJĄ POTRZEB I POTENCJAŁÓW ROZWOJOWYCH.

1.1. Ogólne informacje na temat województwa mazowieckiego

Województwo mazowieckie jest równiną o najwyższym punkcie 407 m. n.p.m. w miejscowości Hucisko (gmina Szydłowiec) i najniższym punkcie 54 m n.p.m. położonym na osiedlu Radziwie w gminie Płock (*Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030*). Największą rzeką na Mazowszu jest Wisła.

Województwo mazowieckie jest największym pod względem powierzchni i liczby ludności województwem w Polsce. W 2016 r. obejmowało obszar 35558 km², co stanowiło 11,4% powierzchni kraju. Na tym obszarze w końcu roku zamieszkiwało 5 365 898 osób, tj. 13,9% ogółu ludności Polski. W miastach mieszkało 3449,5 tys. osób, tj. 14,9% miejskiej ludności kraju, a na wsi 1916,4 tys. – 12,5% ogółu ludności wiejskiej. Gęstość zaludnienia, tj. liczba osób przypadająca na 1 km², wynosiła w 2016 r. 151 osób; wyższa była w miastach (1591 osób) niż na wsi (57 osób).

W granicach administracyjnych województwa było 37 powiatów i 5 miast na prawach powiatu oraz 314 gmin, z tego: 35 miejskich, 228 wiejskich i 51 miejsko-wiejskich. Na Mazowszu w sumie jest 86 miast, 8532 miejscowości wiejskich i 7328 sołectw. Analizując całe województwo pod względem podziału terytorialnego i statystycznego, możemy wyszczególnić podregiony:

- ciechanowski to 44 gminy (4 miejskie, 4 wiejskie i 36 miejsko-wiejskie). W tym podregionie jest 8 miast, 1318 miejscowości wiejskich i 1141 sołectw;
- ostrołęcki ma 46 gmin (4 miejskie, 5 wiejskich i 37 miejsko-wiejskich), 9 miast, 1358 miejscowości wiejskich i 1164 sołectw;
- płocki to 28 gmin (3 miejskie, 3 wiejskie, 22 miejsko-wiejskie), 6 miast, 885 miejscowości wiejskich, 739 sołectw;
- radomski ma 51 gmin (2 miejskie, 9 wiejskich i 40 miejsko-wiejskich), 11 miast, 1408 miejscowości wiejskich i 1096 sołectw;

- siedlecki - 38 gmin (3 miejskie, 4 wiejskie, 31 miejsko-wiejskich) 7 miast, 985 miejscowości wiejskich i 921 sołectw;
- warszawski wschodni to 58 gmin (12 miejskich, 12 wiejskich, 34 miejsko-wiejskich) 24 miasta, 1202 miejscowości wiejskie i 1108 sołectw;
- warszawski zachodni ma 48 gmin (6 miejskich, 14 wiejskich, 28 miejsko-wiejskich), 20 miast, 1376 miejscowości wiejskich, 1159 sołectw;
- M.st. Warszawa, które pełni równocześnie funkcję gminy i powiatu.

Miejski system osadniczy zdominowany jest przez Warszawę, która jest miastem stołecznym, a zarazem dużym ośrodkiem metropolitalnym. Miastami pełniącymi funkcję ośrodków regionalnych są Radom i Płock. W województwie występują również ośrodki subregionalne - Siedlce, Ostrołęka oraz Ciechanów. Miasta te zlokalizowane są w sposób równomierny w stosunku do centralnie położonej Warszawy. Ośrodki regionalne i subregionalne stanowią atrakcyjne miejsca zamieszkania, nauki i prowadzenia działalności gospodarczej, w tym poprzez wspomaganie instytucji otoczenia biznesu. Pozostałe miasta liczące powyżej 50 tys. mieszkańców, czyli Pruszków i Legionowo, leżą w sąsiedztwie Warszawy. Ostatnią, grupę miejscowości o funkcjonalnym charakterze lokalnym stanowią gminy miejskie lub miejsko – wiejskie.

Miejscowości położone w otoczeniu Warszawy tworzą obszar metropolitalny i wykazują tendencję do dynamicznego rozwoju demograficznego i społeczno – ekonomicznego. Ma to związek z napływem ludności, suburbanizacją Warszawy, powstawaniem nowych osiedli oraz rozwojem infrastruktury komunikacyjnej i społecznej (*Plan zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego dla województwa mazowieckiego, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego*).

Obszar metropolitalny Warszawy jest atrakcyjnym miejscem dla lokalizacji przedstawicielstw organizacji międzynarodowych i firm z kapitałem zagranicznym świadczących usługi w skali globalnej. Dodatkowo lokalizacja dwóch dużych lotnisk (Okęcie i Modlin) ma duży wpływ na umiędzynarodowienie całego obszaru.

Obszary koncentracji terenów zurbanizowanych występują w centrum regionu oraz w i wokół ośrodków regionalnych i subregionalnych. Poza ośrodkami miejskimi, zabudowa ma często charakter rozproszony. Najczęściej spotykanym rodzajem zabudowy wiejskiej jest tzw. „ulicówka”, w przypadku większych osiedli tzw. „wielodrożnica”.

Duży wpływ na przekształcenia krajobrazowe i przestrzenne na terenie województwa mają procesy suburbanizacji, czyli wzrostu znaczenia funkcjonalnego terenów podmiejskich miast. Zmiany te polegają na przekształceniu gruntów ornych, często cennych rolniczo i przyrodniczo w tereny

zabudowy mieszkaniowej, jedno lub wielorodzinnej. Szczególnie procesy te są widoczne w zachodniej i południowo-zachodniej części aglomeracji warszawskiej, gdzie na gruntach ornych I i II klasy bonitacyjnej wprowadzana jest zabudowa mieszkaniowa i magazynowa. (*Plan zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego dla województwa mazowieckiego, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego*).

Północny obszar województwa mazowieckiego charakteryzuje się równomiernym rozmieszczeniem miast średniej wielkości. W południowej i zachodniej części województwa, z pominięciem obszaru metropolitalnego Warszawy, miast średniej wielkości jest znacznie mniej. Ma na to wpływ oddziaływanie większych ośrodków regionalnych, jakimi są Radom i Płock.

Nizinny charakter oraz naturalne uwarunkowania i brak barier fizjograficznych sprzyjają równomiernemu rozłożeniu wiejskiej sieci osadniczej. Wsie, charakteryzujące się największą liczbą mieszkańców, skoncentrowane są blisko dużych miast oraz ważniejszych ciągów komunikacyjnych.

Województwo mazowieckie jest najbardziej rozwiniętym gospodarczo regionem Polski (*Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030*). Charakteryzuje się wysokim tempem wzrostu gospodarczego oraz najwyższym spośród województw udziałem w generowaniu PKB kraju. Motorem mazowieckiej gospodarki jest Warszawa wraz z obszarem metropolitalnym, która odgrywa szczególną rolę w budowaniu konkurencyjności regionu. W 2014 r. udział województwa mazowieckiego w generowaniu PKB wyniósł 22,2% i był o 0,5 p. proc. większy niż w 2010 r. Terytorialne zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarczego najlepiej obrazuje produkt krajowy brutto w przeliczeniu na 1 mieszkańca. W 2014 r. średni poziom tego miernika dla województwa mazowieckiego wyniósł 71659 zł i w ujęciu realnym był on wyższy w stosunku do 2010 r. – o 12,5%. Województwo mazowieckie osiągnęło najwyższy w Polsce poziom tego wskaźnika – w 2014 r. przewyższył on średnią krajową o 60,4% (o 26973 zł).

Wartość PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca jest wyraźnie zróżnicowana w poszczególnych podregionach województwa – w 2014 r. wskaźnik ten wyniósł od 32844 zł w podregionie radomskim do 130908 zł w m.st. Warszawie. Pod względem wysokości PKB na 1 mieszkańca Warszawa zajmuje pierwszą lokatę w Polsce, przewyższając średnią krajową o 193,0%. W pozostałych podregionach województwa PKB na 1 mieszkańca stanowił od 73,5% średniej krajowej (w radomskim) do 148,6% (w płockim). Najniższy poziom PKB per capita odnotowany w 2014 r. w podregionie radomskim stanowił 25,1% poziomu tego miernika uzyskanego w podregionie m.st. Warszawa.

Wartość dodana brutto (WDB) mierzy wartość nowo wytworzoną w wyniku działalności produkcyjnej krajowych jednostek instytucjonalnych. W latach 2010–2014 w województwie mazowieckim, podobnie jak w kraju, największy udział w generowaniu wartości dodanej brutto

osiągnęły jednostki prowadzące działalność w zakresie handlu, naprawy pojazdów samochodowych, transportu i gospodarki magazynowej, zakwaterowania i gastronomii, informacji i komunikacji, a najmniejszy udział – jednostki działające w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie.

Znaczna część województwa mazowieckiego cechuje się wysokim i średnim potencjałem rozwojowym rolnictwa determinowanym m.in. przez poziom potencjału przedsiębiorstw rolnych w gminach, występowanie i rodzaj specjalizacji produkcji rolniczej oraz rozmieszczenie grup producenckich. W poszczególnych częściach regionu wykształciły się specjalizacje rolnicze. W północnej dominuje produkcja mięsna i mleczna, a w środkowej i południowej produkcja owocowo-warzywna. Najwięcej grup producenckich skupionych jest w podregionie warszawskim zachodnim oraz powiatach siedleckim, łosickim oraz płońskim. Koncentracja grup producenckich sprzyja podniesieniu konkurencyjności produkcji rolnej. Potencjał przemysłu rolno-spożywczego jest szczególnie duży w powiatach środkowej i zachodniej części regionu, gdzie występują korzystne warunki do rozwoju przemysłu rolno-spożywczego oraz zlokalizowane są duże i średnie przedsiębiorstwa branży przetwórstwa spożywczego. Charakterystyczna jest również koncentracja dużych przedsiębiorstw zajmujących się przetwórstwem owocowo-warzywnym w centralnym obszarze regionu, co związane jest wykształconą na tych terenach specjalizacją owocowo-warzywną. Przetwórstwo pozwala osiągnąć wyższą wartość dodaną od produkcji rolnej, jak też pozwala osiągnąć efekt synergii ze sprawnie funkcjonującym sektorem rolnym.

1.2. Szczegółowy opis sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich (OW) województwa

1.2.1. Informacje ogólne dotyczące OW w województwie mazowieckim

W 86 miastach województwa mazowieckiego (zajmujących powierzchnię 2168 km kwadratowych) żyło 3 449 513 mieszkańców. Największe miasto regionu – Warszawa - liczyło 1 753 977 mieszkańców. Najgęściej zaludnionym miastem w województwie było Legionowo (3998 osób na 1 km²), a najmniej - Wyśmierzyce (54 osoby na 1 km²). Tereny wiejskie zamieszkiwało 1 916 385 mieszkańców Mazowsza, co stanowiło 35%. Wśród gmin wiejskich największą gęstość zaludnienia notowała gmina Michałowice, w której na 1 km² przypadało 508 mieszkańców. Najmniejszym zaludnieniem charakteryzowała się gmina Krzynowłoga Mała – 19 osób na 1 km². Gęstość zaludnienia w poszczególnych powiatach nie jest równomierna. Największa gęstość zaludnienia występowała w powiatach grodzkich: m.st. Warszawie (3391 osób/km²), Siedlcach

(2417 osób/km²), Radomiu (1923 osoby/km²), Ostrołęce (1828 osób/km²), Płocku (1378 osób/km²) oraz w powiatach ziemskich: pruszkowskim (656 osób/km²), legionowskim (293 osoby/km²), piaseczyńskim (289 osób/km²), grodziskim i wołomińskim (po 250 osób/km²). Najmniejszą gęstość zaludnienia miały powiaty: łosicki (41 osób/km²), ostrołęcki (42 osoby/km²), makowski (43 osoby/km²), przasnyski (44 osoby/km²) oraz lipski (47 osób/km²).

W strukturze użytkowania gruntów największą powierzchnię zajmują użytki rolne (2,4 mln ha), które zajmują 67,6% powierzchni województwa. Grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione zajmują około 24,5% powierzchni ogółem, natomiast grunty zabudowane i zurbanizowane 5,6%. W porównaniu do średniej krajowej województwo mazowieckie charakteryzuje się większym udziałem użytków rolnych (o 7,7 p.proc.), a w szczególności sadów, które zajmują 2,4% całkowitej powierzchni regionu (przy średniej dla kraju wynoszącej 0,9%). Większy niż średnio w kraju jest również udział terenów zabudowanych i zurbanizowanych (o 0,4 p.proc.), natomiast dużo mniejszy udział lasów (o 6,8 p.proc.).

Powierzchnia obszarów miejskich w województwie wynosi 216 799 ha, co stanowi 6,9% powierzchni ogółem. Obszary wiejskie zajmują natomiast 3 339 048 ha, czyli 93,1% powierzchni regionu.

Na obszarach miejskich dominują dwa rodzaje gruntów: użytki rolne, które zajmują 39,4% ich ogólnej powierzchni oraz grunty zurbanizowane i zabudowane (36,3% powierzchni obszarów miejskich). Obszary miejskie w województwie mazowieckim w porównaniu ze średnią krajową charakteryzują się większą intensywnością zabudowy. Udział gruntów zurbanizowanych i zabudowanych na terenach miejskich jest w województwie mazowieckim o 8,5 p.proc. wyższy niż średnio w kraju. Jest to przede wszystkim efekt większej powierzchni terenów przeznaczonych pod cele mieszkaniowe, które na Mazowszu stanowią 37,6% wszystkich gruntów zabudowanych i zurbanizowanych, podczas gdy średnio w kraju 30,7%. Widocznie mniejszy udział w strukturze zagospodarowania obszarów miejskich w województwie mazowieckim mają natomiast grunty leśne i zadrzewione, które zajmują 19,9% powierzchni wszystkich obszarów miejskich w województwie (o 2,8 p.proc. mniej niż średnio w Polsce).

W roku 2014, 69,4% terenów wiejskich województwa mazowieckiego stanowiły użytki rolne. Ich łączna powierzchnia wynosiła 2 318 260 ha, z których 1 631 183 ha zajmowały grunty orne, 268 159 ha – łąki trwałe, 238 825 ha – pastwiska trwałe, 81 502 ha – sady a 76 544 ha – grunty rolne zabudowane. 24,7% terenów wiejskich zajmowały łącznie grunty leśne (785 779 ha) oraz zadrzewione i zakrzewione (40 721 ha). Grunty zabudowane i zurbanizowane, obejmujące 3,6% powierzchni terenów wiejskich zajmowały powierzchnię 120 089 ha, z których 83 046 ha stanowiły tereny komunikacyjne, 20 546 ha – mieszkaniowe, a 3 772 ha – przemysłowe.

W 2016 r. ogólna powierzchnia gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim z siedzibą na tym terenie wynosiła 2187,1 tys. ha i w porównaniu z 2015 r. była mniejsza o 61,5 tys. ha, czyli o 2,7 %. W użytkowaniu gospodarstw indywidualnych znajdowało się 2147,3 tys. ha, czyli ponad 98% ogólnej powierzchni gospodarstw rolnych. Średnia powierzchnia ogólna gospodarstwa rolnego w 2016 r. wynosiła 10,34 ha, a gospodarstwa indywidualnego 10,16 ha; w 2015 r. odpowiednio 10,49 ha i 10,31 ha. Przeciętna powierzchnia użytków rolnych przypadająca na jedno gospodarstwo rolne wyniosła 8,98 ha i była o 0,03 ha mniejsza niż przed rokiem

Z badań rolniczych przeprowadzonych w 2016 r. przez Główny Urząd Statystyczny wynika, że w porównaniu z 2015 r. zmniejszyła się powierzchnia zasiewów o 4,6%, powierzchnia lasów i gruntów leśnych o 6,3%, natomiast zwiększyła się powierzchnia upraw trwałych o 1,6% i użytków zielonych o 3,7%. (*Rolnictwo w województwie mazowieckim w 2016 r., Urząd Statystyczny w Warszawie*).

1.2.2. Kapitał ludzki i społeczny na OW w województwie

Dane dotyczące kapitału ludzkiego zostały sporządzone przez GUS na podstawie definicji OECD, zgodnie z którą: „kapitał ludzki to wiedza, umiejętności, zdolności oraz inne właściwe jednostce atrybuty ułatwiające tworzenie osobistego, społecznego oraz ekonomicznego dobrostanu”. Kapitał ludzki ma kluczowe znaczenie dla rozwoju ekonomicznego i społecznego kraju, województw, regionów. Przyjmuje się, że wpływa na dobrostan społeczny, indywidualne zarobki pracowników, efektywność i skuteczność przedsiębiorców, jak i na wartość dodaną generowaną przez gospodarkę narodową.

W województwie mazowieckim struktura ludności według płci charakteryzuje się przewagą kobiet. W 2016 r. kobiety stanowiły ponad 52% ogółu ludności województwa; na 100 mężczyzn przypadało 109 kobiet. Bardziej sfeminizowana jest ludność miejska niż wiejska. W 2016 r. w miastach kobiety stanowiły 53,3%; wskaźnik feminizacji wyniósł 114. Na wsi kobiety stanowiły 50,1% ogółu ludności; wskaźnik feminizacji wyniósł 101.

Najwięcej mieszkańców województwa mazowieckiego jest w wieku tzw. „produkcyjnym” (mężczyźni w wieku: 18-64 lata, a kobiety 18-59 lat). Na Mazowszu mieszka 1 004 436 osób, które nie ukończyły 18 roku życia (mężczyzn 515 175 i kobiet 489 261). Na obszarach wiejskich 385 848 (mężczyzn 197 995 i kobiet 187 853). W wieku produkcyjnym ogółem na Mazowszu mieszka 3 258 614 (mężczyzn 1 705 063 i kobiet 1 553 551), w tym na obszarach wiejskich 1 188 213

(mężczyzn 644 856 i kobiet 543 357). Najstarszych mieszkańców województwa mazowieckiego, czyli w wieku poprodukcyjnym (65 lat i więcej dla mężczyzn oraz 60 lat i więcej dla kobiet) jest 1 102 848, w tym na obszarach wiejskich 342 324 (mężczyzn 112 693 i kobiet 229 631).

W końcu 2016 r. w województwie mazowieckim osoby w wieku przedprodukcyjnym mieszkające na wsi stanowiły 20,1% ogólnej liczby ludności. Udział ludności w wieku produkcyjnym (mężczyźni w wieku 18–64 lata, kobiety 18–59 lat) wynosił 62,0%, natomiast udział osób w wieku poprodukcyjnym 17,9%.

Województwo mazowieckie było jednym z czterech województw w kraju (obok małopolskiego, pomorskiego i wielkopolskiego), w którym w porównaniu z 2015 r. odnotowano przyrost ludności (o 0,31%). Liczba mieszkańców miast zwiększyła się o 0,33%, a mieszkańców wsi o 0,29%. Analizując dane za lata 2010–2016 można stwierdzić, że największy przyrost ludności odnotowały powiaty koncentrujące się wokół Warszawy: piaseczyński (o 10,08%), wołomiński (o 8,94%), grodziski (o 7,36%), legionowski (o 7,33%), warszawski zachodni (o 6,73%), pruszkowski (o 5,01%), miński (o 3,49%) oraz otwocki (o 2,61%). Z kolei największy ubytek miał miejsce w powiatach usytuowanych na krańcach województwa: w lipskim (o 4,48%), sokołowskim (o 3,76%), łosickim (o 3,66%), przysuskim (o 3,18%) i makowskim (o 3,09%).

W 2016 r. współczynnik dzietności wyniósł 1,48, przy czym na wsi był wyższy niż w miastach – 1,48 wobec 1,46. Najwyższy był w powiecie piaseczyńskim (1,78), a najniższy w przysuskim (1,25).

1.2.3. Rynek pracy i przedsiębiorczość na OW

Według stanu w końcu grudnia 2015 r. liczba pracujących w województwie mazowieckim wyniosła 1 511,1 tys. Sektor prywatny skupiał 66,0% ogółu pracujących w województwie. Najwięcej osób pracowało w sekcjach: handel; naprawa pojazdów samochodowych oraz przetwórstwo przemysłowe (odpowiednio 16,2% i 15,1% ogólnej liczby pracujących w województwie). Stosunkowo duży odsetek stanowili pracujący w edukacji (11,3%), administracji publicznej i obronie narodowej, obowiązkowych zabezpieczeniach społecznych (8,1%), transporcie i gospodarce magazynowej (7,0%), działalności finansowej i ubezpieczeniowej (6,8%), a także w działalności profesjonalnej, naukowej i technicznej oraz opiece zdrowotnej i pomocy społecznej (po 6,4%). Do powiatów o największym udziale pracujących w handlu, naprawie pojazdów samochodowych należały: warszawski zachodni, piaseczyński i pruszkowski (odpowiednio: 30,6%, 28,2% i 26,2% ogółu pracujących w danym powiecie), a w przetwórstwie przemysłowym: mławski (38,6%), garwoliński i nowodworski (po 36,6%) oraz ostrowski (36,5%). W końcu grudnia 2015 r.

w województwie mazowieckim na 1000 ludności przypadało średnio 283 pracujących (w kraju — 232). Najwyższym wskaźnikiem charakteryzowało się m.st. Warszawa (486), a w dalszej kolejności m. Płock (362) oraz powiat warszawski zachodni, m. Ostrołęka i m. Siedlce (odpowiednio 306, 304 i 303). Najmniej pracujących (na 1000 osób) odnotowano w powiatach: ostrołęckim (87), radomskim (94), przysuskim (100) i płockim (103).

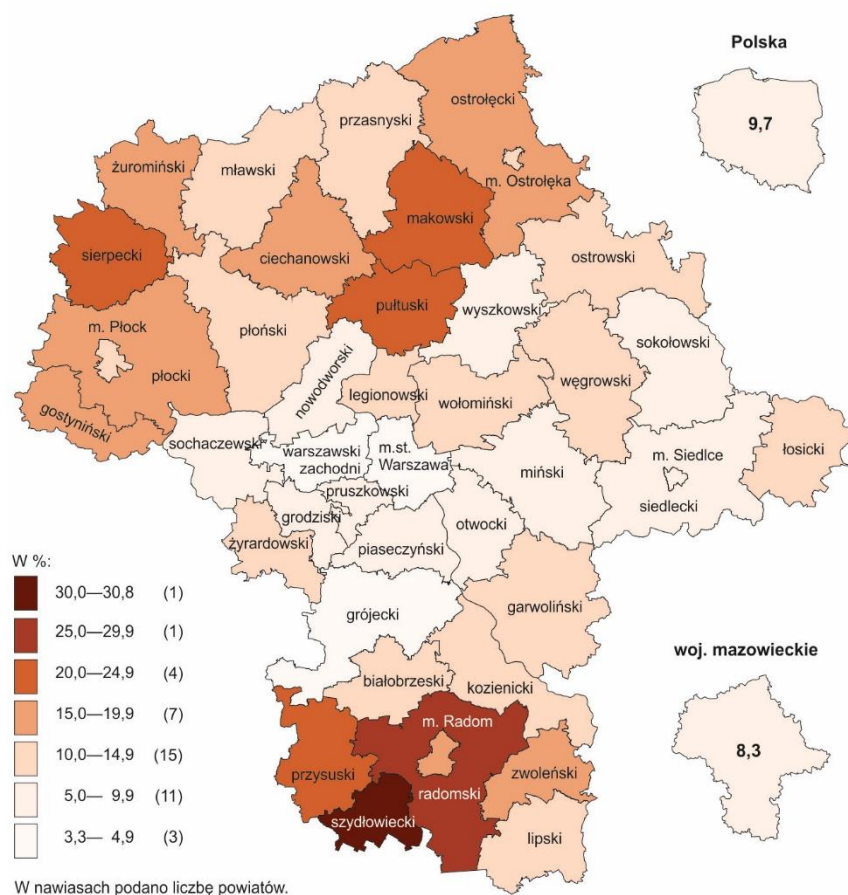
W 2015 r. utworzono ponad 120 tys. miejsc pracy - największy wzrost w kraju. Liczba przyjęć do pracy była większa niż liczba zwolnień (427,2 tys. wobec 389,6 tys. w 2014r.). Współczynnik przyjęć wyniósł 23,1%, a współczynnik zwolnień — 21,0% (w roku poprzednim odpowiednio 21,5% i 19,5%). Osoby podejmujące pierwszą pracę stanowiły 18,0%. Wśród tych osób odsetek absolwentów szkół (wyższych, policealnych, średnich i zasadniczych zawodowych) kształtował się na poziomie 63,6%. W ogólnej liczbie zwolnień, osoby zwolnione na mocy porozumienia stron stanowiły 35,1%, pracownicy zwolnieni z pracy z upływem czasu, na który zostali zatrudnieni — 25,2%. Udział osób zwolnionych w drodze wypowiedzenia przez pracownika wyniósł 13,9%, a przez zakład pracy 13,0%.

Na koniec roku 2015 w powiatowych urzędach pracy województwa mazowieckiego zarejestrowanych było 216,5 tys. osób bezrobotnych tj. o 33,3 tys. (o 13,3%) mniej niż w 2014 r. Spadek liczby bezrobotnych odnotowano we wszystkich powiatach, największy miał miejsce w powiatach: grójeckim (o 26,4%), wyszkowskim (o 21,5%), warszawskim zachodnim (o 21,3%), a najmniejszy w powiatach: przysuskim (o 3,4%), ciechanowskim (o 3,9%) i mławskim (o 4,7%). W województwie mazowieckim w końcu grudnia 2015 r. na terenach wiejskich mieszkało 95,5 tys. osób bezrobotnych, tj. o 12,3 tys. (o 11,4%) mniej niż przed rokiem. Udział tej grupy osób w ogólnej liczbie bezrobotnych wzrósł w skali roku o 0,9 p. proc. i wyniósł 44,1% (w kraju 44,9%). Do powiatów o najwyższym udziale bezrobotnych mieszkańców wsi należały: siedlecki (96,6%), ostrołęcki (95,5%), płocki (91,3%) oraz przysuski (88,1%) i lipski (85,9%).

Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie mazowieckim na koniec 2015 r. wyniosła 8,3% (tj. o 1,3 p. proc. mniej niż przed rokiem). Była to trzecia, po województwie wielkopolskim i śląskim, lokata w kraju (średnia 9,7%). W skali roku stopa bezrobocia zmniejszyła się we wszystkich powiatach województwa, najbardziej w szydłowieckim (o 3,6 p. proc.), gostynińskim (o 2,9 p. proc.), kozienickim (o 2,7 p. proc.) oraz płockim i węgrowskim (po 2,5 p. proc.). Do powiatów o najwyższej stopie bezrobocia należały: szydłowiecki (30,8%), radomski (25,1%) i przysuski (23,7%) („Rynek pracy w województwie mazowieckim w 2015 r.”, Urząd Statystyczny w Warszawie).

STOPA BEZROBOCIA REJESTROWANEGO WEDŁUG POWIATÓW W 2015 R.

Stan w końcu grudnia

Źródło: opracowanie własne

Największym problemem w województwie mazowieckim jest występowanie bezrobocia ukrytego, które nie jest wykazywane w oficjalnej ewidencji statystycznej. Często nazywane jest także „bezrobociem agrarnym”, ponieważ dotyczy głównie mieszkańców wsi. Powstaje na skutek istnienia nadwyżek zatrudnienia w rolnictwie. Biorąc pod uwagę specyfikę życia na wsi – ludzie częściej zmieniają status zawodowy, ponieważ bardziej dostępna jest tam praca sezonowa, dorywcza. Wielu mieszkańców, zatrudnionych przy pracach polowych, będąc zarejestrowanymi bezrobotnymi, nie wyrejestrowuje się i pracuje nielegalnie przez jakiś czas, kiedy dostępna jest praca. Wieś mazowiecka oparta jest na zbyt małych gospodarstwach rolnych, niewystarczających by dawać całoroczną pracę wszystkim chętnym. Mechanizacja prac polowych także obniża potrzebę fizycznego zatrudnienia.

Ogromna liczba szkół ponadgimnazjalnych zlokalizowana jest w miastach. Dzisiejsza zmiana systemu oświaty oraz przywrócenie szkolnictwa zawodowego za kilka lat może dokonać korekty na wiejskim rynku pracy. Najczęściej młody człowiek, absolwent miejskiej szkoły, usamodzielnia się i nie wraca do pracy na gospodarstwie. (<http://gospodarka.dziennik.pl/praca/artykuly/418299,duze-bezrobocie-ukryte-w-rolnictwie-na-wsi.html>).

Walka z bezrobociem ukrytym nie jest łatwa, ponieważ nie można skierować pomocy do konkretnych osób. Rozwiązaniem problemu bezrobocia ukrytego może być stwarzanie warunków do rozwoju wielofunkcyjnych i trwałych ekonomicznie gospodarstw. Pozwoli to na podejmowanie przez osoby dotknięte zjawiskiem bezrobocia ukrytego takiej działalności (lub rozwój dodatkowej działalności), która będzie wykorzystywać istniejące zasoby gospodarstwa i regionu oraz uwzględniać potrzeby rynku.

W końcu grudnia 2015 r. w województwie mazowieckim bez prawa do zasiłku pozostawało 187,0 tys. osób bezrobotnych, co stanowiło 86,4% zarejestrowanych ogółem (przed rokiem 216,9 tys. osób, tj. 86,9%); w kraju odsetek ten wyniósł 86,1%. Powiatami o najwyższym udziale bezrobotnych bez prawa do zasiłku były: lipski (92,7%), ostrowski (91,1%), przasnyski (91,0%) i kozienicki (90,6%). Na koniec 2015 roku zarejestrowanych bezrobotnych rolników produkcji roślinnej było 1423, hodowców zwierząt 68, rolników zajmujących się produkcją roślinną i zwierzęcą 960, robotników leśnych i pokrewnych 296, rolników i rybaków pracujących na własne potrzeby 260.

1.2.4. Dochody i ubóstwo mieszkańców OW (dane w odniesieniu do średniej wojewódzkiej)

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie mazowieckim w 2015 r. wynosiło 5094,46 złotych (*Rocznik statystyczny województwa mazowieckiego*). W rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie, rybołówstwie wynagrodzenie było niższe i wynosiło średnio 4535,68 złotych brutto. W 2015 r. w województwie mazowieckim przeciętna liczba emerytów i rencistów wyniosła 1122,4 tys. osób, w tym 183,0 tys. rolników indywidualnych. Przeciętna miesięczna renta i emerytura brutto wynosiła w województwie mazowieckim 2047,16 złotych, a dla rolników indywidualnych 1144,30 złotych.

Niskie dochody, a przede wszystkim brak pracy to główne czynniki prowadzące do ubóstwa. W wielu krajach priorytetem w programach polityki społecznej jest przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu. Ubóstwo przyczynia się do wzrostu przestępczości, a także sprzyja rozwojowi patologii społecznych, takich jak narkomania i alkoholizm. Ubóstwo często reprodukuje się samodzielnie, ubodzy rodzą i wychowują dzieci skazane na pozostawanie w sferze ubóstwa.

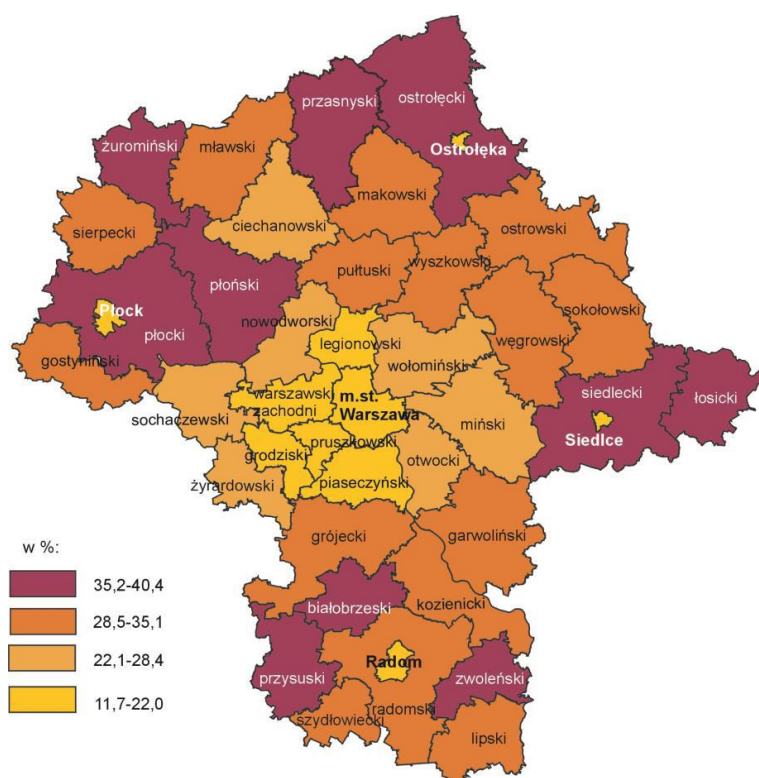
W 2016 r. w województwie mazowieckim 3,2% osób w gospodarstwach domowych żyło poniżej minimalnej granicy egzystencji, 8,5% osób żyło poniżej ustawowej oraz 10,1% poniżej relatywnej granicy ubóstwa. Wskaźniki te przyjmowały znaczne wyższe wartości po wyłączeniu stolicy i wynosiły odpowiednio: 4,5%, 12,0% i 14,2%. Rozbieżność ta wskazuje na duże różnice pomiędzy Warszawą, a resztą województwa. Czynnikiem zwiększającym ryzyko ubóstwa i warunkującym jego

skalę są:

- **Bezrobocie** - decyduje o sytuacji materialnej, jest głównym powodem ubóstwa.
- **Wykształcenie** – znaczący czynnik różnicujący zagrożenie ubóstwem. Zasadniczo, im wyższe wykształcenie, tym mniejsze jest ryzyko życia poniżej minimum egzystencji.
- **Niepełnosprawność** – obecności osoby niepełnosprawnej w rodzinie w sposób istotny wpływa na zagrożenie ubóstwem. Według spisu powszechnego przeprowadzonego w marcu 2011 r. w województwie mazowieckim wśród ogółu gospodarstw domowych udział gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi wyniósł 22,1%.
- **Wielodzietność** - zagrożenie ubóstwem rośnie wraz z liczbą dzieci na utrzymaniu. Według ostatniego spisu powszechnego z marca 2011 r. w województwie mazowieckim w grupie rodzin z dziećmi w wieku do 24 lat pozostającymi na utrzymaniu, rodziny z jednym dzieckiem stanowiły 52,8%, z dwojgiem dzieci – 36,2%, z trojgiem – 8,4%. Najmniej liczną grupę tworzyły rodziny z minimum czworgiem dzieci 2,7%. W 2011 r. najwyższy udział rodzin z minimum czworgiem dzieci odnotowano w powiatach: ostrołęckim (7,5%), siedleckim (6,8%) oraz przasnyskim (6,4%), natomiast najniższy w m. st. Warszawie (0,9%).
- **Miejsce zamieszkania** - poza aglomeracją warszawską Mazowsze jest największym skupiskiem ludności wiejskiej w Polsce. Według stanu w końcu 2014 r. na wsi mieszkało 1907,0 tys. osób, tj. 12,5% ludności wiejskiej kraju. Obszary te charakteryzują się dużym rozproszeniem osadnictwa wiejskiego.

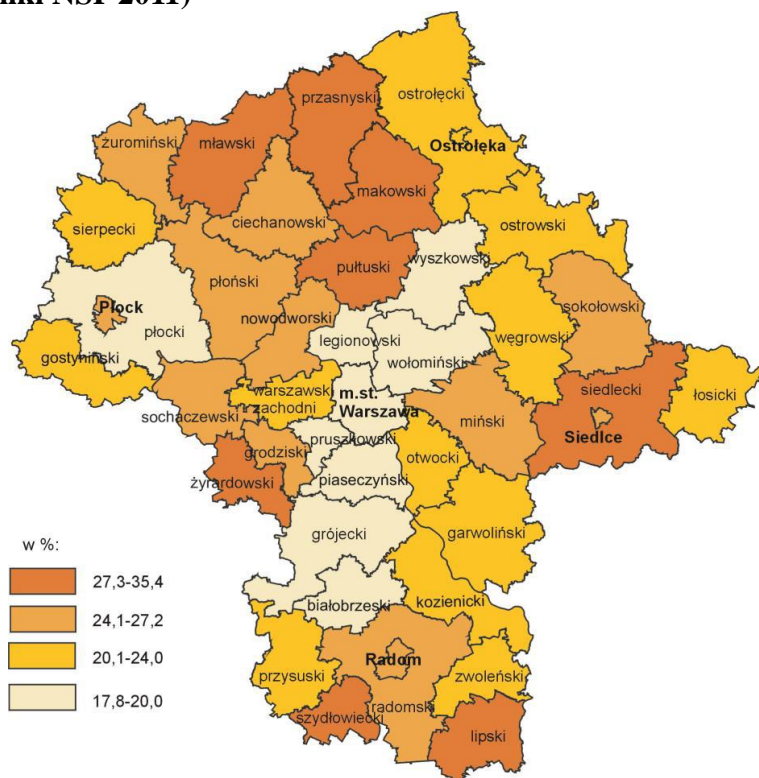
Poniżej zaprezentowano mapy przedstawiające zróżnicowanie przestrzenne wymienionych czynników zwiększających prawdopodobieństwo wystąpienia ubóstwa.

Ludność w wieku 13 lat i więcej z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym według powiatów w 2011 r. (Wyniki NSP 2011)

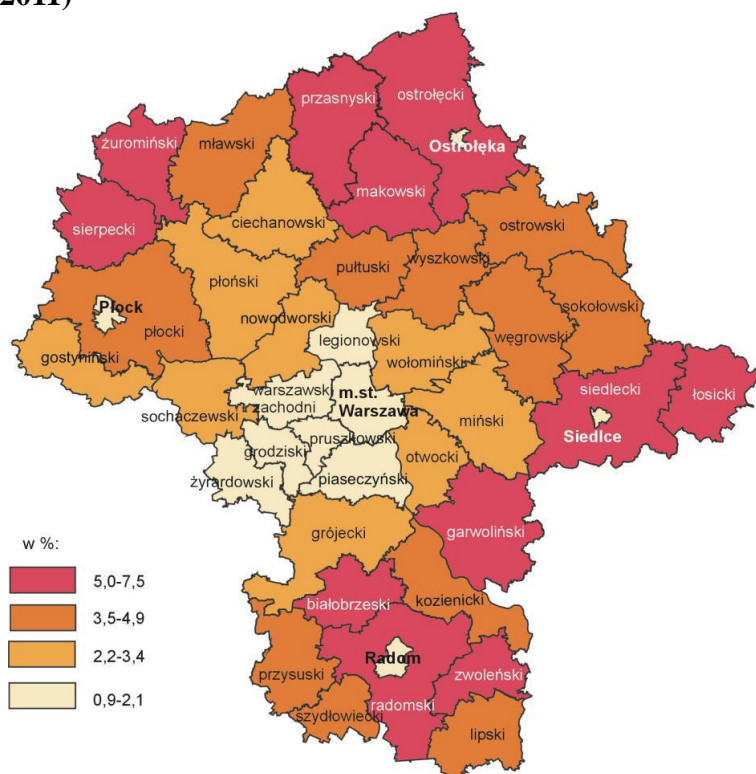
Źródło: Zjawisko ubóstwa w województwie mazowieckim w 2014 r., Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2015.

Gospodarstwa domowe z osobami niepełnosprawnymi według powiatów w 2011 r. (Wyniki NSP 2011)

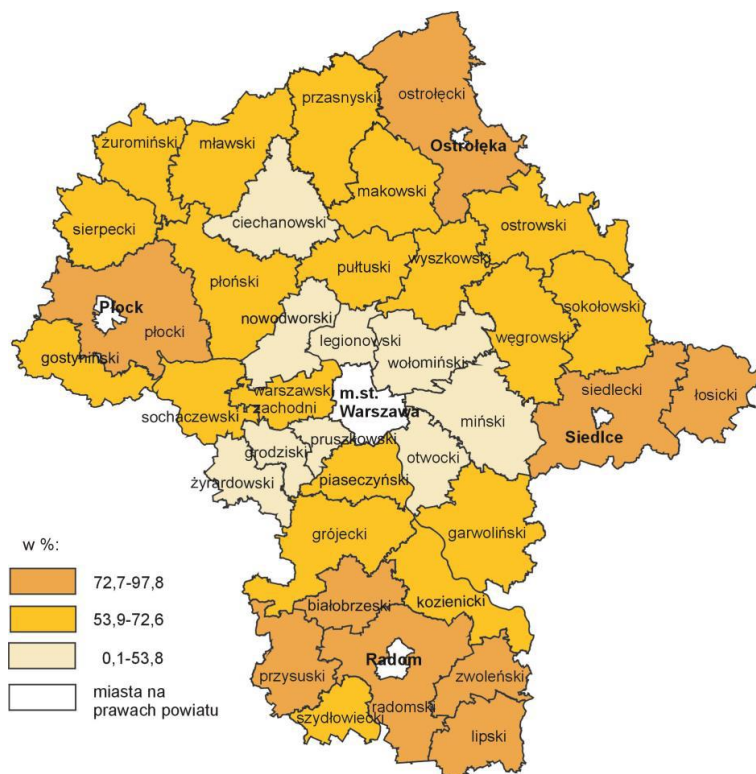
Źródło: Zjawisko ubóstwa w województwie mazowieckim w 2014 r., Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2015.

Rodziny z minimum czworgiem dzieci na utrzymaniu według powiatów w 2011 r. (Wyniki NSP 2011)

Źródło: Zjawisko ubóstwa w województwie mazowieckim w 2014 r., Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2015.

Udział ludności wiejskiej według powiatów w 2014 r.

Źródło: Zjawisko ubóstwa w województwie mazowieckim w 2014 r., Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2015.

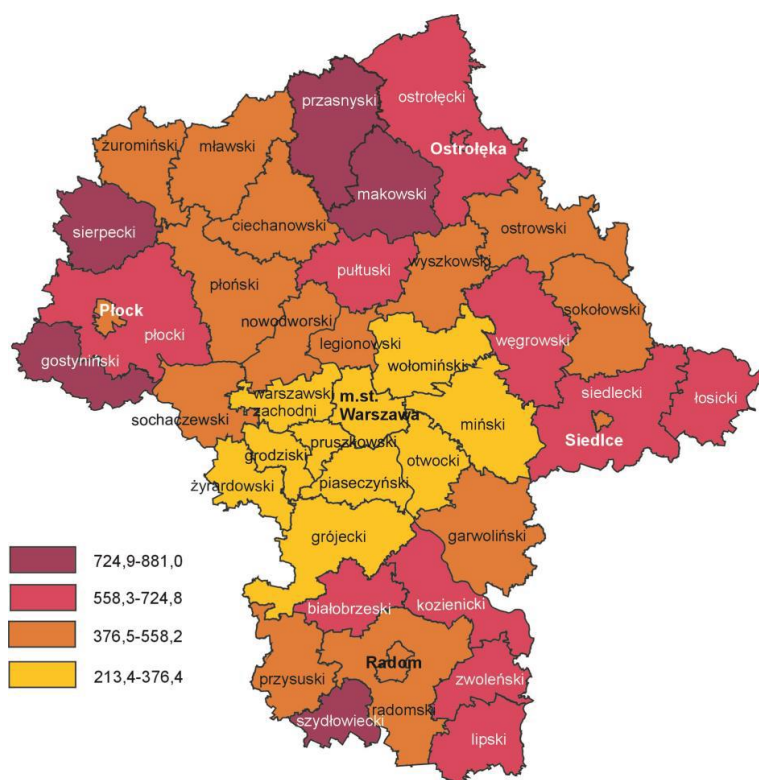
Z badania budżetów gospodarstw domowych wynika, że w 2014 r. w Polsce zasięg ubóstwa skrajnego na wsi był ponad dwukrotnie wyższy niż w miastach. W skrajnym ubóstwie żyło ok. 5% mieszkańców miast i ok. 12% mieszkańców wsi. W sytuacji gospodarstw domowych w województwie mazowieckim w 2015 r. w porównaniu z rokiem poprzednim odnotowano:

- większy wzrost dochodu rozporządzalnego niż wydatków,
- spadek spożycia większości podstawowych artykułów żywnościowych,
- poprawę, podobnie jak w latach poprzednich, wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytkowania.

Decydujący wpływ na poziom warunków życia członków gospodarstwa domowego ma dochód rozporządzalny (*GUS - Budżety gospodarstw domowych w województwie mazowieckim w 2015 r.*), który jest sumą bieżących dochodów (pieniężnych i niepieniężnych) gospodarstwa domowego, pomniejszoną o podatki od dochodów, spadków, darowizn oraz nieruchomości. Przeznaczany jest na wydatki oraz przyrost oszczędności. W 2015 r. w gospodarstwach domowych w województwie mazowieckim przeciętny dochód rozporządzalny na 1 osobę wynosił 1756,15 zł. Kwota tego dochodu zwiększyła się o 3,1% (o 52,53 zł) w stosunku do roku poprzedniego i była wyższa od przeciętnego dochodu rozporządzalnego w kraju o 26,7% (o 369,99 zł). Na dochód rozporządzalny gospodarstwa domowego składają się przede wszystkim dochody z pracy najemnej oraz dochody ze świadczeń społecznych. W 2015 r. ich udział w dochodzie rozporządzalnym wynosił odpowiednio 59,4% i 20,8%.

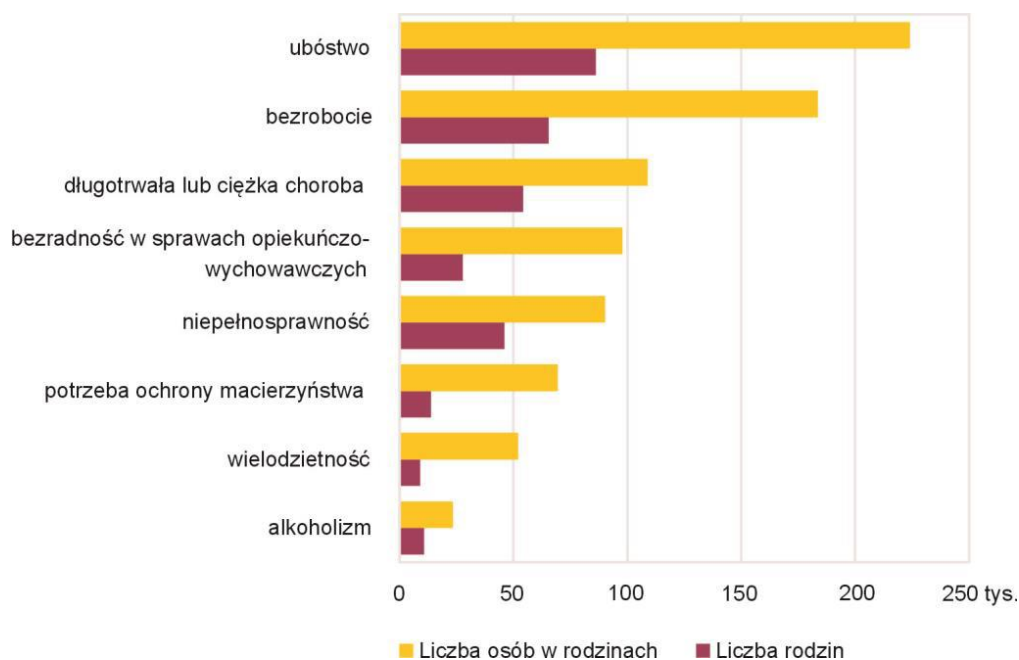
W 2014 r. w województwie mazowieckim rzeczywista liczba osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej wynosiła 214530 osób, tj. 402,9 osoby na 10 tys. Mieszkańców, przy czym część z wykazanych świadczeniobiorców skorzystała z kilku form pomocy jednocześnie. Obszary o największej częstości korzystania ze świadczeń pomocy społecznej występują poza obszarem metropolitalnym Warszawy. W 2014 r. najwięcej osób korzystających w przeliczeniu na 10 tys. ludności odnotowano w powiatach: przasnyskim (881,0), szydlowieckim (861,2) oraz makowskim (861,0), najmniej w warszawskim zachodnim (213,4). Z danych uzyskanych ze sprawozdania MPiPS-03 wynika, że ubóstwo i bezrobocie są najczęstszymi przyczynami trudnej sytuacji życiowej, która upoważnia do przyznania świadczeń pomocy społecznej. W dalszej kolejności w 2014 r. wsparcia udzielano rodzinom z tytułu długotrwałej lub ciężkiej choroby, bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego oraz niepełnosprawności.

Rzeczywista liczba korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na 10 tys. ludności według powiatów w 2014 r.

Źródło: Zjawisko ubóstwa w województwie mazowieckim w 2014 r., Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2015.

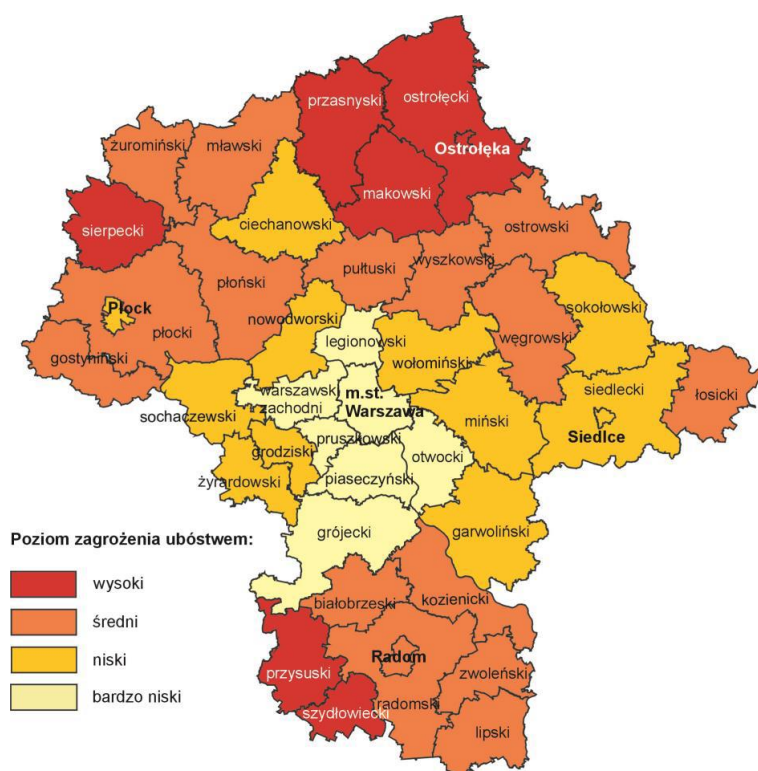
Wybrane powody przyznania świadczeń pomocy społecznej w 2014 r.

Źródło: Zjawisko ubóstwa w województwie mazowieckim w 2014 r., Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2015.

Najbardziej zagrożone ubóstwem są powiaty zlokalizowane skrajnie na północy i południu województwa mazowieckiego. Najwyższy poziom zagrożenia ubóstwem w 2014 r. wystąpił w siedmiu powiatach województwa mazowieckiego, przy czym szczególnie wysokim zagrożeniem charakteryzował się powiat szydłowiecki ze wskaźnikiem równym 0,83¹. Powiat ten od wielu lat znajduje się na pierwszym miejscu w zestawieniu powiatów o najwyższej stopie bezrobocia w Polsce. W 2014 r. spośród wszystkich powiatów województwa mazowieckiego najwięcej osób ze świadczeń pomocy społecznej z tytułu ubóstwa skorzystało w powiecie szydłowieckim (w przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców, 149,1). W najkorzystniejszej sytuacji znalazło się siedem powiatów znajdujących się w centrum regionu, należących do podregionu warszawskiego zachodniego, warszawskiego wschodniego oraz m.st. Warszawa. W dwunastu powiatach zagrożenie ubóstwem oceniono jako niskie, natomiast w szesnastu jako średnie.

Wskaźnik poziomu występowania i zagrożenia ubóstwem w województwie mazowieckim w 2014 r. (obliczony według metody wzorca rozwoju)

Źródło: Zjawisko ubóstwa w województwie mazowieckim w 2014 r., Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2015.

¹ Wskaźnik poziomu występowania i zagrożenia ubóstwem mieści się w przedziale [0,1], wartości bliskie 0 oznaczają najmniejsze zagrożenie ubóstwem, a bliskie 1 – zagrożenie największe.

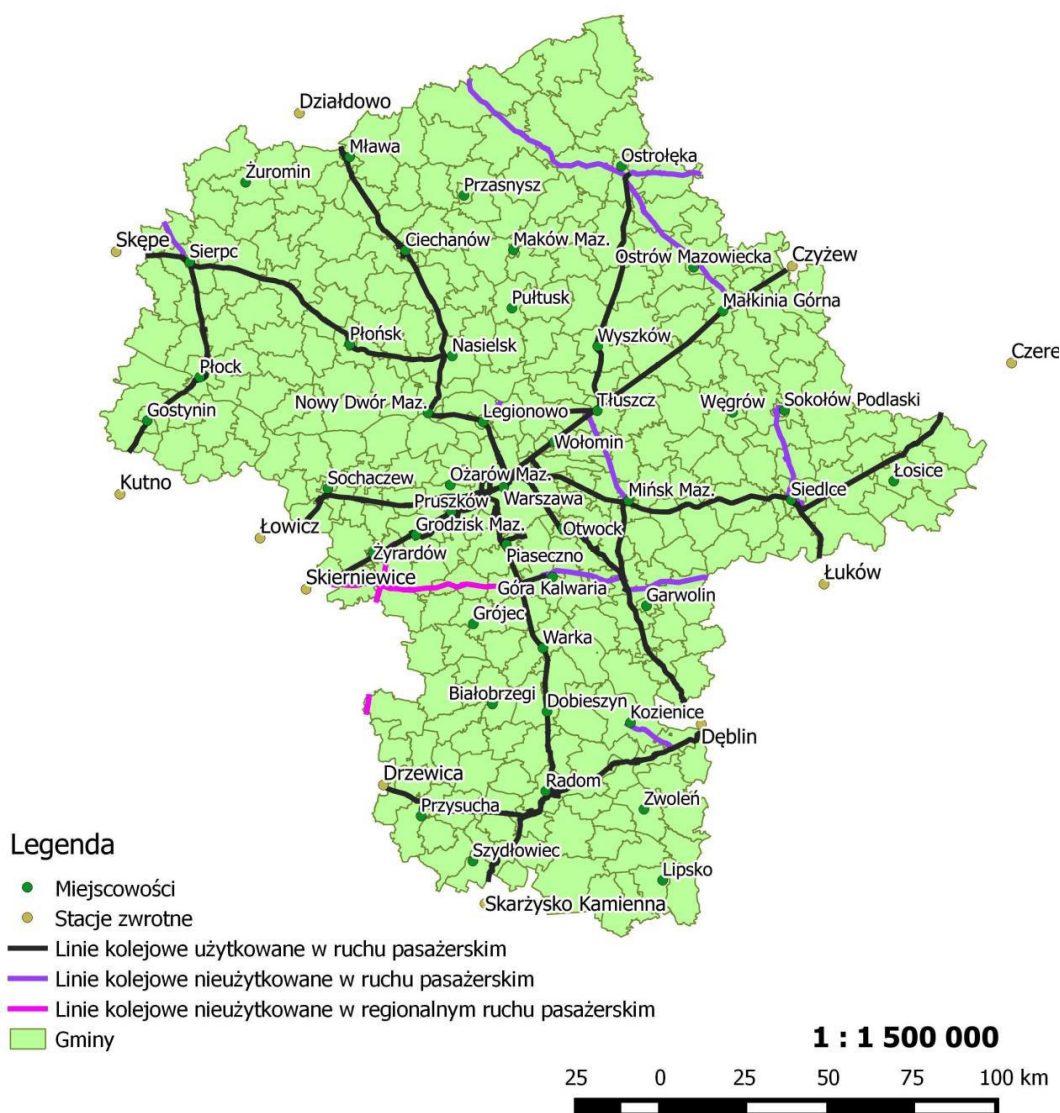
1.2.5. Infrastruktura na OW

W województwie mazowieckim w 2015 r. długość sieci wodociągowej wynosiła 44,0 tys. km, a kanalizacyjnej 14,7 tys. km (*Województwo Mazowieckie – Podregiony, Powiaty, Gminy 2016, Urząd Statystyczny w Warszawie*). Do sieci wodociągowej przyłączonych było 756 649 budynków mieszkalnych, gospodarstw i innych obiektów, zaś do sieci kanalizacyjnej 352 092 podmiotów.

W porównaniu z przeciętnym mieszkańcem Polski, mieszkańcy województwa mazowieckiego posiadają słabszy dostęp do podstawowej infrastruktury komunalnej. Dostęp do sieci wodociągowej posiada 89,6% mieszkańców regionu (średnia krajowa wynosi 91,8%), zaś do kanalizacyjnej 67,5%, przy średniej dla Polski wynoszącej 69,7%. Szczególnie duża dysproporcja w dostępie do infrastruktury komunalnej występuje przy porównaniu obszarów miejskich i wiejskich. W przypadku wodociągu różnica sięga 10 p. proc., zaś w przypadku kanalizacji aż 60 p. proc. Warto również zauważyć, że zaledwie 28% mieszkańców obszarów wiejskich Mazowsza posiada dostęp do sieci kanalizacyjnej, podczas gdy średnio w kraju jest to 39,2% mieszkańców obszarów wiejskich.

Podstawowy układ drogowy i kolejowy w regionie jest silnie scentralizowany. Głównym węzłem transportowym na terenie województwa i zarazem największym w Polsce jest Warszawa. Na jej terenie krzyżują się linie o znaczeniu międzynarodowym (na kierunkach północ-południe i wschód-zachód). W węźle warszawskim zbiega się 7 linii kolejowych magistralnych i pierwszorzędnych oraz Warszawska Kolej Dojazdowa, stanowiąca niezależny element systemu kolei metropolitalnej. Warszawa charakteryzuje się największym wskaźnikiem średniej gęstości eksploatowanych normalnotorowych linii kolejowych w województwie (*Plan zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego dla Województwa Mazowieckiego*). Nie wszystkie obszary w regionie posiadają jednak równy dostęp do transportu kolejowego. Przez tereny powiatów: żuromińskiego, makowskiego, zwolenńskiego oraz lipskiego nie przebiegają bowiem żadne linie kolejowe.

Schemat linii kolejowych w województwie mazowieckim

Oferta przewozowa na terenie województwa mazowieckiego jest szeroka, choć zróżnicowana w zależności od podregionu. Największa gęstość linii autobusowych i kolejowych występuje na obszarze metropolitalnym Warszawy oraz w podregionach radomskim, siedleckim i plockim (*Plan zrównoważonego rozwoju...*). Na terenie województwa mazowieckiego łączna liczba przewoźników wykonujących regularne przewozy osób w krajowym transporcie drogowym jest relatywnie wysoka (146 zezwoleń na przewozy wojewódzkie oraz 142 na przewozy międzywojewódzkie). W każdym podregionie pasażer korzystający z usług prywatnych przewoźników w podróży do Warszawy ma dostęp do przewozów minimum od godz. 6:00 do 22:00. Największa liczba połączeń w skali całego województwa występuje na trasach łączących miasta obszaru metropolitalnego Warszawy ze stolicą oraz wybrane miasta podregionu

radomskiego z Radomiem (*Plan zrównoważonego rozwoju...*). Najmniejszą liczbą kursów oraz gęstością sieci autobusowej cechuje się natomiast północna i północno-wschodnia część województwa mazowieckiego. Względnie niewielka częstotliwość kursowania transportu publicznego, w połączeniu ze słabo rozwiniętą infrastrukturą drogową w tej części województwa stanowi czynnik pogłębiający peryferyzację tych terenów.

Zasoby mieszkaniowe województwa mazowieckiego w 2015 r. wynosiły 2 193,8 tys. mieszkań, co stanowiło 15,5% zasobów w kraju (Zasoby mieszkaniowe w województwie mazowieckim w 2015 r., Urząd Statystyczny w Warszawie). Łączna powierzchnia użytkowa wynosiła 157 733,6 tys. m², a liczba pomieszczeń 7 968,1 tys. Najwyższa dynamika przyrostu mieszkań, w porównaniu z rokiem poprzednim, wystąpiła w powiatach graniczących z Warszawą: wołomińskim (102,6), nowodworskim i piaseczyńskim (po 102,1). Najniższe tempo wzrostu odnotowano z kolei w powiecie żuromińskim, ostrowskim i sokołowskim (po 0,3%). W ogólnej liczbie przekazanych mieszkań w województwie około ¼ stanowił te, oddane na obszarach wiejskich.

Warunki mieszkaniowe mieszkańców województwa mazowieckiego na tle innych regionów są dobre. Przeciętna liczba osób zamieszkujących jeden lokal w województwie mazowieckim w 2015 r. wyniosła 2,44 (średnio w kraju 2,72), a w jednej izbie mieszkała mniej niż jedna osoba (0,67; przy średniej krajowej równej 0,71). Mieszkania na obszarach wiejskich w porównaniu z tymi w miastach cechowały się większą powierzchnią użytkową (średnio 93,1 m² na wsi względem 63,5 m² w miastach). Składały się również z większej liczby izb. W województwie mazowieckim przeciętnie na jedno mieszkanie na wsi składało się 5,31 izby, gdy w miastach było to 3,11 izby.

1.2.6. Zasoby środowiskowe na OW i zagospodarowanie przestrzenne

W 2015 r. powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych w województwie mazowieckim zajmowała 1,06 mln ha, tj. 30% powierzchni województwa mazowieckiego. Znaczącą część Mazowsza zajmują obszary objęte ochroną. Mazowiecki Zespół Parków Krajobrazowych, w którego skład wchodzi parki: Nadbużański, Kozienicki, Mazowiecki, Chojnowski oraz Brudzeński, to łącznie 126 tys. ha. Na terenie województwa mazowieckiego położone są również fragmenty 4 parków krajobrazowych, zajmujące powierzchnię 47 tys. ha. Zlokalizowane są one w przeważającej części na terenie województw sąsiadujących: Podlaski Przełom Bugu, Bolimowski, Włocławsko-Gostyniński, Górzeńsko-Lidzbarski oraz Bolimowski. Funkcjonujący odrębnie Kampinoski Park Narodowy, wpisany na listę rezerwatów biosfery UNESCO, zajmuje powierzchnię ponad 38 tys. ha, a kolejne 38 tys. ha włączone jest do jego strefy ochronnej. 189

rezerwatów przyrody w województwie mazowieckim stanowi w sumie 19 tys. ha. Do tego dochodzi sieć Natura 2000: obszary specjalnej ochrony ptaków (429 tys. ha) oraz specjalne obszary ochrony siedlisk

(193 tys. ha). Do obszarów chronionych województwa mazowieckiego zalicza się również 29 obszarów chronionego krajobrazu, 8 stanowisk dokumentacyjnych, 26 zespołów przyrodniczo krajobrazowych oraz 4274 pomniki przyrody, a także 765 użytków ekologicznych.

Warto wspomnieć, iż obszar Natura 2000 może obejmować swym zasięgiem część lub całość obszarów i obiektów objętych innymi formami ochrony przyrody. W województwie mazowieckim, w ramach sieci Natura 2000 wyznaczono 17 Obszarów Specjalnej Ochrony Ptaków (OSO) oraz 56 Specjalnych Obszarów Ochrony Siedlisk (SOO).

Na terenie województwa mazowieckiego znajdują się wszystkie formy ochrony przyrody wskazane w ustawie o ochronie przyrody. Mazowsze, pomimo dokonywanych przez człowieka zmian, pozostało obszarem charakteryzującym się wysokimi walorami przyrodniczymi. Na jego obszarze znajduje się jeden z największych parków narodowych w Polsce – Kampinoski Park Narodowy, który chroni dobrze zachowane wydmy śródlądowe poprzeplatane pasami bagien, bogate pod względem fauny i flory. Park, obejmujący ponad 38 tys. ha, jest siedliskiem takich gatunków zwierząt chronionych jak rysie czy wilki. Występuje tu również jedna z najliczniejszych w kraju populacji łosia.

Mazowsze jest krainą wielkich dolin rzecznych (Wisły, Narwi, Bugu, Pilicy) oraz setek mniejszych cieków wodnych. To właśnie wzdłuż nich powstała większość obszarów chronionych w województwie. Obszarowymi formami ochrony przyrody objęta jest niemal 1/3 województwa. Poza parkiem narodowym wyznaczono tu 76 obszarów wchodzących w skład Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, 9 parków krajobrazowych, 30 obszarów chronionego krajobrazu, 6 stanowisk dokumentacyjnych, 35 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, 902 użytki ekologiczne, 3414 pomników przyrody, 189 rezerwatów przyrody (największa liczba w Polsce).

Sumaryczna powierzchnia rezerwatów wynosi 18 905 ha, z czego ponad 80% to ekosystemy leśne, jak np. bory, grądy, łęgi, olsy i świetliste dąbrowy. Powierzchnia rezerwatów przyrody waha się od 0,9 ha (Sadkowice) do 902 ha (Las Kabacki im. Stefana Starzyńskiego). W Warszawie i jej otoczeniu ustanowiono aż 57 rezerwatów przyrody – jest to jedna z większych koncentracji tej formy ochrony przyrody na terenie Polski. Spośród mazowieckich rezerwatów przyrody warto wymienić m. in.:

- rezerwat Czarnia z najstarszymi drzewostanami sosnowo – świerkowymi, będącymi

pozostałością dawnej Puszczy Kurpiowskiej;

- rezerwat Karaska chroniący jedno z największych w Polsce torfowisk wysokich, na którym utrzymuje się populacja cietrzewia – gatunku zagrożonego wyginięciem w kraju;
- rezerваты: Ponty Dęby, Pionki, Załamanek, Ponty i kilka innych położonych na terenie Puszczy Kozienickiej, w których występują dobrze zachowane drzewostany z udziałem jodły;
- rezerwat Borowiec z jedną z liczniejszych i stabilnych populacji żółwia błotnego w kraju;
- 13 tzw. rezerwatów wiślanych chroniących siedliska ptaków związanych z nieuregulowanym korytem dużej rzeki nizinnej, jaką jest Wisła.

Powiaty, w których jest najwięcej rezerwatów przyrody to: gostyniński, kozienicki, otwocki oraz piaseczyński.

Mazowiecka część sieci Natura 2000 obejmuje 59 specjalnych obszarów ochrony siedlisk oraz 16 obszarów specjalnej ochrony ptaków, a także jeden wyznaczony zarówno dla ochrony ptaków jak i siedlisk przyrodniczych - Puszcza Kampinoska PLC140001. Obszary Natura 2000 obejmują 13% powierzchni województwa. Są to tereny o zróżnicowanej powierzchni, najmniejszy (1 ha) to Aleja Pachnicowa, zaś największy to Puszcza Biała (blisko 84 tys. ha). Województwo mazowieckie w ramach Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 jest szczególnie odpowiedzialne za stan zachowania kilku gatunków. Są to: języczka syberyjska (Pakośław PLH140015, gminy: Iłża i Wierzbica), dzwonecznik wonny (Dzwonecznik w Kisielanach PLH140026, gmina Mokobody), sieweczka obrożna, rybitwa białoczelna, rybitwa rzeczna oraz mewa siwa (Dolina Środkowej Wisły PLB140004). Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 jest specyficzną formą ochrony przyrody, w której, w przeciwieństwie do pozostałych obszarowych form ochrony przyrody, nie obowiązują żadne zakazy w odniesieniu do całości obszaru. Możliwe jest prowadzenie każdej działalności i realizacja przedsięwzięć pod warunkiem, że nie będą one wpływać znacząco negatywnie na przedmioty ochrony w danym obszarze. Dla rolników uczestniczących w programach rolno-środowiskowych, fakt położenia gospodarstwa w obszarze Natura 2000 jest podstawą do otrzymania wyższej kwoty dopłat. Powiaty, w których obszary Natura 2000 zajmują powyżej 30% powierzchni to: ostrowski, wyszkowski i kozienicki.

W województwie mazowieckim jest 9 parków krajobrazowych, z czego 5 w całości położonych jest w granicach województwa (Kozienicki, Chojnowski, Nadbużański, Brudzeński, Mazowiecki), a granice 4 sięgają poza jego obszar (Bolimowski, Gostynińsko-Włocławski, Górznieńsko-Lidzbarski, Podlaski Przełom Bugu). Najmniejszym z nich, a zarazem najbardziej urokliwym jest Brudzeński Park Krajobrazowy (3400 ha), którego wyróżnia urozmaicona rzeźba terenu z głęboko

wciętą doliną Skrwy Prawej. Największym jest Nadbużański Park Krajobrazowy (74 100 ha) obejmujący ponad stukilometrowy odcinek Bugu oraz dolny odcinek Narwi, z licznymi starorzeczami, murawami i kompleksami leśnymi, a także rozległymi ekstensywnie użytkowanymi łąkami.

Obszary chronionego krajobrazu stanowią specyficzne przyrodnicze łączniki tzw. „korytarze ekologiczne”, pomiędzy pozostałymi obszarowymi formami ochrony przyrody. Największym jest Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu (148 409 ha) położony na terenie m. st Warszawy oraz kilku okolicznych powiatów. Najmniejszym jest Obszar Chronionego Krajobrazu Dolina Kosówki (246 ha) położony w powiecie radomskim.

Powiaty, w których parki krajobrazowe oraz obszary chronionego krajobrazu zajmują powyżej 40% powierzchni to: otwocki, legionowski i żuromiński (60-80%) oraz przysuski, białobrzegi, żyrardowski, piaseczyński, sokołowski, sierpecki i mławski (40-60%).

Obszary o najwyższych walorach przyrodniczych to parki narodowe oraz rezerваты przyrody. Wysoka wartość tych terenów wiąże się z dużymi ograniczeniami w sposobach użytkowania gruntów położonych w ich granicach. Na obszarach chronionego krajobrazu, w parkach krajobrazowych i obszarach Natura 2000 nie obowiązują tak restrykcyjne ograniczenia – istnieje możliwość realizacji wielu przedsięwzięć i prowadzenia różnego rodzaju gospodarki, pod warunkiem spełnienia wymogów prawnych.

1.2.7. Zasoby dziedzictwa kultury na OW

Dziedzictwo kultury stanowią obiekty oraz zjawiska, które są nośnikami pewnych wartości. Do dziedzictwa materialnego zaliczane są wytwory człowieka i natury. Należą do nich m.in.: muzea, kościoły, kapliczki, pomniki przyrody, teatry, cmentarze, gminne domy kultury. Dziedzictwo niematerialne natomiast to zwyczaje, tradycje, melodie, opowieści, teksty, gesty, które posiadają wartości duchowe, np.: spotkania koła gospodyń wiejskich, odpusty kościelne, festyny, dożynki, spotkania w świetlicach wiejskich, uczestnictwo w ochotniczych strażach pożarnych.

W 2016 r. do rejestru zabytków prowadzonego przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, na terenie województwa mazowieckiego wpisanych było 7210 zabytków. Należą do nich obiekty urbanistyczne, sakralne, obronne, publiczne, zamki, rezydencjonalne, zieleń, folwarczne, gospodarcze, mieszkalne, przemysłowe, cmentarze i inne.

Tworzenie regionalnych i międzynarodowych sieci współpracy przez samorządy terytorialne służy wymianie doświadczeń na polu gospodarczym i kulturalnym, a w szczególności umożliwia

korzystanie z wiedzy i doświadczeń regionów i miast wysoko rozwiniętych. Jednym z celów takiej współpracy jest promowanie lokalnego dziedzictwa kultury. Dorobek kulturalny partnerów prezentowany jest podczas wystaw, kiermaszy, konkursów i występów zespołów muzycznych. Jednym z przykładów partnerstwa regionalnego jest Stowarzyszenie Gmin Turystycznych Pojezierza Gostynińskiego, które jest „lokalnym mecenasem sztuki”, w tym sztuki ludowej, promuje folklor i jego twórców oraz przedsięwzięcia kulturalne.

Aktywizacja mieszkańców poprzez np.: organizację spektakli oraz koncertów w gminnych domach kultury czy Lokalne Grupy Działania, budowanie kapitału społecznego, lepsze zarządzanie posiadanym potencjałem naturalnym, kulturowym i historycznym, należą do ważnych aspektów życia społecznego.

W roku 2015 w województwie mazowieckim działało 287 instytucji o działalności centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 891 pracowni specjalistycznych, 1476 grup artystycznych, 3246 klubów, odbyły się 23352 imprezy zorganizowane. Działy 952 czynne biblioteki, 77 kin.

W podregionie ciechanowskim działało 21 instytucji o działalności centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 67 pracowni specjalistycznych, 91 grup artystycznych, 185 klubów, odbyło się 1566 imprez zorganizowanych. Działy 74 czynne biblioteki, 6 kin.

W podregionie ostrołęckim działało 31 instytucji o działalności centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 72 pracownice specjalistyczne, 120 grup artystycznych, 187 klubów, odbyło się 2058 imprez zorganizowanych. Działy 112 czynne biblioteki, 5 kin.

W podregionie radomskim działały 34 instytucje o działalności centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 81 pracowni specjalistycznych, 182 grupy artystyczne, 259 klubów, odbyło się 1585 imprez zorganizowanych. Działy 139 czynne biblioteki, 4 kina oraz 2 teatry.

W podregionie m.st. Warszawy działało 48 instytucji o działalności centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 220 pracowni specjalistycznych, 279 grup artystycznych, 1258 klubów, odbyły się 7463 imprezy zorganizowane. Działy 201 czynne biblioteki 32 kina oraz 31 teatrów.

W podregionie warszawskim wschodnim działało 51 instytucji o działalności centrów kultury,

domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 146 pracowni specjalistycznych, 265 grup artystycznych, 476 klubów, odbyły się 3751 imprez zorganizowanych. Działy 145 czynne biblioteki 8 kin.

W podregionie warszawskim zachodnim działały 44 instytucje o działalności centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 148 pracowni specjalistycznych, 253 grup artystycznych, 567 klubów, odbyły się 3768 imprez zorganizowanych. Działy 123 czynne biblioteki, 13 kin oraz 1 teatr.

W podregionie płockim działało 18 instytucji o działalności centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 51 pracowni specjalistycznych, 102 grupy artystyczne, 94 kluby, odbyło się 705 imprez zorganizowanych. Działy 80 czynne biblioteki, 4 kina oraz 3 teatry.

W podregionie siedleckim działało 40 instytucji o działalności centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 106 pracowni specjalistycznych, 184 grupy artystyczne, 220 klubów, odbyły się 2466 imprez zorganizowanych. Działy 83 czynne biblioteki, 5 kin.

1.3. Diagnoza sytuacji w rolnictwie w województwie mazowieckim

1.3.1. Zasoby ziemi rolniczej i struktura jej użytkowania

powierzchnia użytków rolnych w województwie i ich struktura, zmiany w sposobie wykorzystywania ziemi rolniczej, odrolnienia pod zabudowę

Obszary wiejskie zajmują prawie 94% powierzchni województwa mazowieckiego, co uplasowało je na 8 miejscu w kraju, natomiast użytki rolne, za Rocznikiem Statystycznym Województwa Mazowieckiego 2016, zajmują 1,9 mln ha, co stanowi 13,3% powierzchni użytków rolnych w kraju i lokuje województwo mazowieckie na pierwszym miejscu w kraju.

Z ogólnej powierzchni użytków rolnych 98,9% (1909,0 tys. ha) znajdowało się w dobrej kulturze rolnej, a 1,1% (22,2 tys. ha) zajmowały użytki rolne wyłączone z produkcji rolniczej. W strukturze użytków rolnych w dobrej kulturze rolnej dominowała powierzchnia zasiewów, która stanowiła 66,0%, natomiast trwałe użytki zielone — 26,6%, z czego łąki trwałe — 23,0%, pastwiska trwałe — 3,6%. Szczegółowo w ogólnej powierzchni użytków rolnych (1909,0 tys. ha) utrzymywanych w dobrej kulturze rolnej według rodzajów użytków było: 1 259, 8 tys. ha pod zasiewami, 19,4 tys. ha gruntów ugorowanych, 119,2 tys. ha upraw trwałych, w tym 111,3 tys. ha

sadów, 3 tys. ha powierzchni ogrodów przydomowych, 438,9 tys. ha łąk trwałych, 68,7 tys. ha pastwisk trwałych.

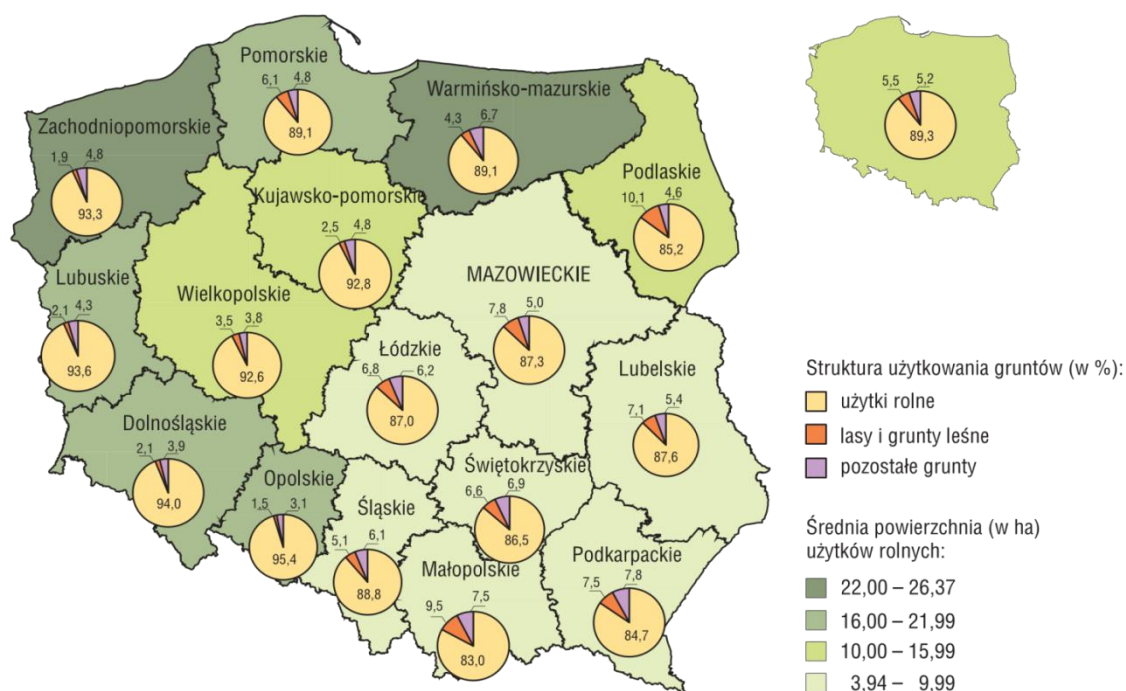
W 2015 roku ponad 40% ogólnej powierzchni użytków rolnych było w dyspozycji gospodarstw należących do grupy obszarowej 10-30 ha UR oraz odpowiednio 23,3% w grupie obszarowej 30 ha i więcej i 22,8% w grupie 5-10 ha.

Rolnicza przestrzeń produkcyjna w województwie mazowieckim ulega ciągłym przemianom. W latach 2010–2015 w strukturze użytków rolnych zmniejszył się udział gruntów ugorowanych, a zwiększył udział upraw wieloletnich i użytków zielonych.

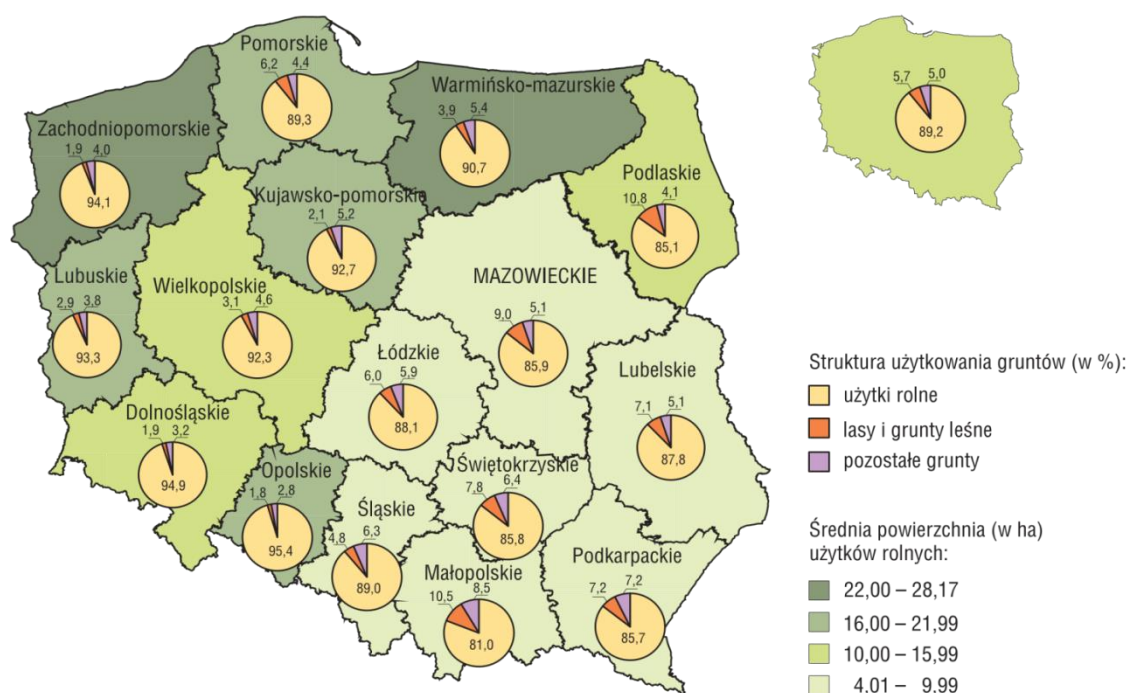
Powierzchnia gruntów ugorowanych w województwie mazowieckim stale zmniejsza się, w 2013 roku grunty ugorowane stanowiły 3,4% użytków rolnych w dobrej kulturze rolnej i zajmowały powierzchnię 63,2 tys. ha. Gospodarstw z powierzchnią gruntów ugorowanych było 18,5 tys., a udział ich w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych wyniósł 8,7%. Aktualnie grunty ugorowane zajmują powierzchnię 19,4 tys. ha i stanowią 1 % użytków rolnych w dobrej kulturze. Jednocześnie wzrost eksportu i przetwórstwa owoców sprawił, że zwiększano powierzchnię sadów. W 2015 roku powierzchnia upraw drzew owocowych w sadach wyniosła 94 tys. ha i była największa w kraju.

**STRUKTURA UŻYTKOWANIA GRUNTÓW W GOSPODARSTWACH ROLNYCH
ORAZ ŚREDNIA POWIERZCHNIA UŻYTKÓW ROLNYCH PRZYPADAJĄCA NA 1 GOSPODARSTWO ROLNE
POSIADAJĄCE UŻYTKI ROLNE WEDŁUG WOJEWÓDZTW**

2014

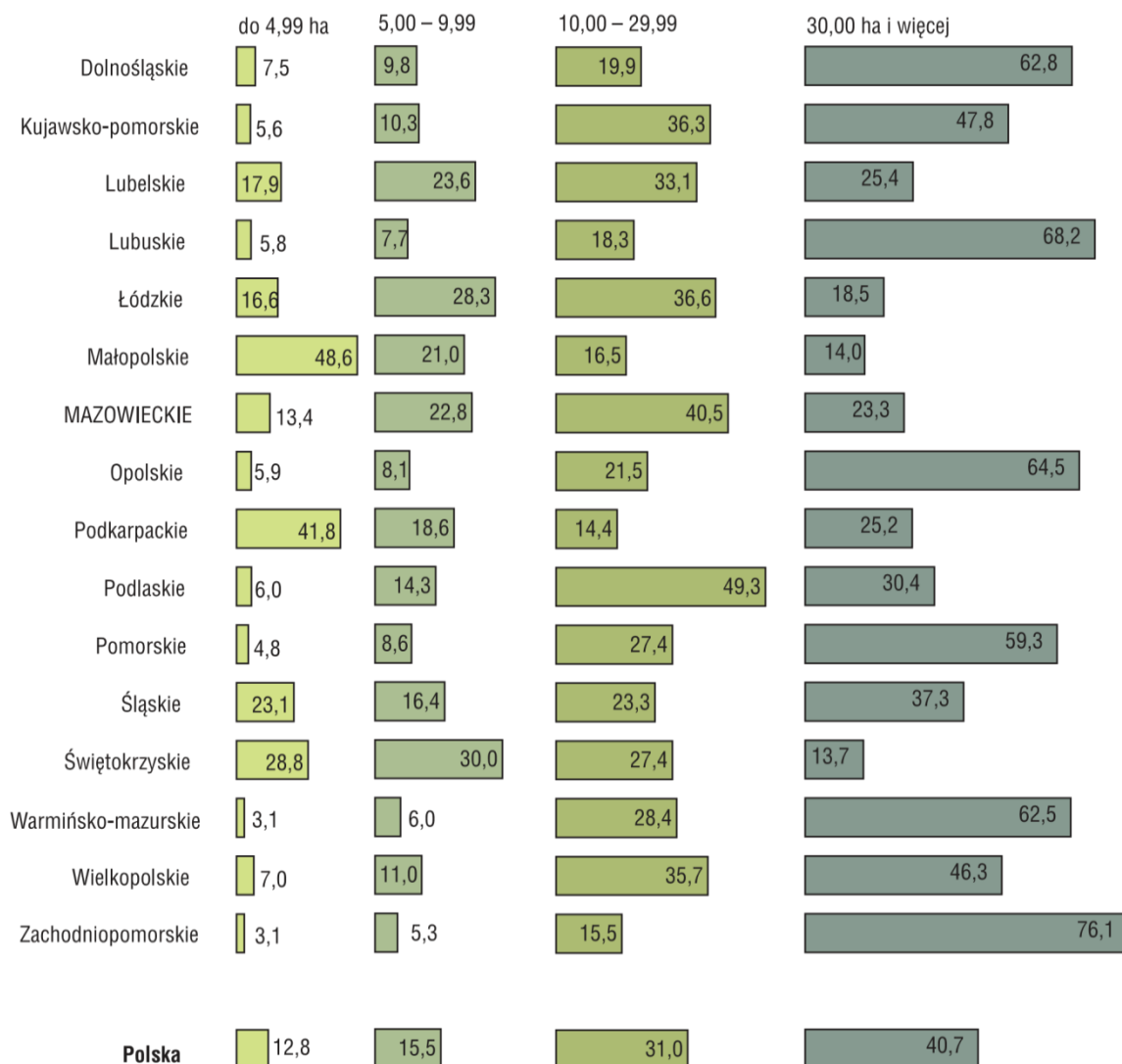

2015

Źródło: Rolnictwo województwa mazowieckiego na tle kraju i pozostałych województw w 2015 r., Urząd Statystyczny w Warszawie, 2016 r.

**STRUKTURA POWIERZCHNI UŻYTKÓW ROLNYCH WEDŁUG GRUP OBSZAROWYCH UR
I WOJEWÓDZTW W 2015 R. (w %)**

Źródło: Rolnictwo województwa mazowieckiego na tle kraju i pozostałych województw w 2015 r., Urząd Statystyczny w Warszawie, 2016.

Powierzchnia UR w województwie mazowieckim na przestrzeni lat zmniejszała się, przy czym tempo tych zmian wyraźnie przyspieszało. Podczas gdy w latach 1991–1999 ubytek UR w województwie wyniósł około 2%, to w latach 2002–2010 aż 10,8%. Jednak w 2015 r. zanotowano w stosunku do 2014 r. niewielki wzrost z 1885544 ha do 1931190 ha (o 45 646 ha). Proces ten na przestrzeni lat jest związany z przejmowaniem gruntów rolnych na cele nierolnicze, m.in. zabudowę mieszkaniową. Ponieważ w województwie dominują gleby niższych klas, niepokojące jest zwłaszcza przeznaczanie gleb najwyższych klas na cele nierolnicze, w tym szczególnie w okolicach Warszawy. Kontynuacja tego trendu może trwale obniżyć potencjał

produkcyjny rolnictwa regionu. Powierzchnia gruntów rolnych wyłączonych na cele nierolnicze w 2015 roku wyniosła 245 ha, z największym udziałem wyłączeń z przeznaczeniem pod zabudowę osiedlową i tereny przemysłowe. Skala przejmowania gruntów rolnych na cele nierolnicze związane z zabudową mieszkaniową jest największa w najbliższym otoczeniu dużych miast. Jednak jest to zjawisko występujące także na terenach wiejskich i właśnie tam najbardziej wpływa na potencjał produkcyjny rolnictwa.

1.3.2 Środowiskowy wymiar produkcji rolnej

przydatność gleb do celów rolniczych, straty spowodowane czynnikami środowiskowymi, pozytywne i negatywne oddziaływanie rolnictwa na środowisko

Gleby województwa mazowieckiego nie należą do najbardziej urodzajnych w skali kraju. Przeważają gleby słabych klas (V–VI), gleby najbardziej przydatne do produkcji rolniczej (klasy I–III) stanowią jedynie 18% powierzchni użytków rolnych. Dodatkowym utrudnieniem w prowadzeniu gospodarki rolnej jest mozaikowy układ gleb o różnej żyzności. Największe zwarte obszary gruntów o najlepszej jakości występują w powiatach: ciechanowskim, płońskim, płońskim, gostynińskim, grodziskim, grójeckim, sochaczewskim. Część północno-wschodnia charakteryzuje się najsłabszymi glebami w skali województwa.

Warunki glebowe charakteryzuje zróżnicowanie jakości wynikające z pochodzenia skał macierzystych, rzeźby terenu, klimatu i stosunków wodnych. W województwie mazowieckim, średni wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynosi niespełna 60 punktów, przy 66,6 w Polsce, w 125-punktowej skali Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa (IUNG).

Na terenie województwa przeważają gleby bielcowe na piaszczystych, żwirach i glinach zwałowych oraz gleby brunatne na wysoczyznach morenowych. Miejscowo wykształciły się czarne ziemie (między innymi na Równinie Błońskiej oraz w rejonie opinogórskim, nazywane często „ciężkimi ziemiemi ciechanowskimi”), na piaszczystych terenach nadzalewowych – gleby bielicoziemne, zaś w dolinach większych rzek: Wisły, Bugu i Bzury pojawiają się mady. W dnach dolin rzek oraz na wysoczyznach obszarach bezodpływowych występują gleby bagienne i pobagienne. Gleby torfowe wytworzyły się w dolinach Narwi, Pilicy, Skrwyl i Rozogi. Przewaga gleb bielcowych w znacznej mierze przyczyniła się do wysokiego udziału (ok. 45% w województwie, wobec 34% w kraju) gleb słabych klas V-VI. Grunty najlepsze jakościowo dla produkcji rolnej (grunty klas I-III stanowiące około 18% powierzchni użytków rolnych) występują w różnych częściach województwa, a największe zwarte obszary – na Równinie Błońskiej,

Wysoczyźnie Ciechanowskiej oraz wzdłuż koryta Wisły (powiaty: ciechanowski, płocki, płoński, gostyniński, grodziski, grójecki i sochaczewski). Gleby województwa mazowieckiego zaliczane są do mało zdewastowanych i zdegradowanych z naturalną zawartością metali ciężkich.

Najważniejszym czynnikiem ograniczającym produkcję roślinną w województwie mazowieckim jest zakwaszenie gleb, z wysokim udziałem gleb kwaśnych i bardzo kwaśnych ocenianym na około 65% powierzchni użytków rolnych - wg. opracowania IUNG Puławy - *Krasowicz S., Oleszek W., Horabik J., Dębicki R., Janowiak J., Stuczyński T., Jadczyński J., Racjonalne gospodarowanie środowiskiem glebowym Polski, Polish Journal of Agronomy 2011, 7, 43–58.*) oraz na 55% na podstawie danych Krajowej Stacji Chemiczno-Rolniczej – w Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2016, GUS, 2016, TABL. 19. Struktura odczynu gleb w Polsce w latach 2012- 2015.

Ocenia się, na podstawie danych Krajowej Stacji Chemiczno-Rolniczej, że **zasobność gleb w województwie mazowieckim w przyswajalne makroelementy** jest następująca: – w fosfor - w 45% wysoka i bardzo wysoka, w 26% średnia oraz w 29% bardzo niska i niska; w potas – w 60 % niska i bardzo niska, w 23% średnia oraz w 17% wysoka i bardzo wysoka; w magnez – w 39% wysoka i bardzo wysoka, w 32% niska i bardzo niska oraz w 29% średnia.

Ważnym aspektem środowiskowego wymiaru produkcji rolnej są straty w rolnictwie spowodowane czynnikami środowiskowymi. W związku ze zmianami klimatu coraz częstszymi zjawiskami atmosferycznymi są huragany, opady deszczu, gradobicia, burze, powodzie oraz susze, niskie lub wysokie temperatury powietrza.

W przeważającej części województwa mazowieckiego opady roczne nie przekraczają 550 mm. Ryzyko okresowej suszy występuje szczególnie w południowych i centralnych rejonach województwa. Obszary w największym stopniu zagrożone suszą glebową zlokalizowane są w powiatach: wołomińskim, wyszkowskim, żuromińskim, mławskim i węgrowskim. Wpływ na ryzyko suszy mają także czynniki antropogeniczne, takie jak niewłaściwa melioracja i regulacja koryt rzecznych oraz likwidacja terenów bagiennych i podmokłych. Jako zagrożenie hydrologiczne w regionie wskazuje się obszary zagrożone pustynnieniem wskutek niskiej retencji. Obejmują one większość regionu, z wyjątkiem części północnowschodniej oraz obszarów położonych na południe od Radomia. Dla poprawy sytuacji wskazana jest realizacja działań służących zwiększeniu lokalnych zasobów wodnych.

Na terenie województwa mazowieckiego w 2016 roku zostało powołanych 209 komisji ds. szacowania szkód w gospodarstwach rolnych i działach specjalnych produkcji rolnej, które zostały spowodowane niekorzystnymi zjawiskami atmosferycznymi. Do szacowania szkód

spowodowanych gradem, huraganem i deszczem nawalnym powołano 80 komisji, spowodowanych suszą – 6, a ujemnymi skutkami przezimowania oraz przymrozkami wiosennymi – 123.

Istotnym zagrożeniem dla produkcji rolniczej są również choroby zwierzęce. Afrykański pomór świń (ASF) to groźna, nieuleczalna choroba wirusowa świń i dzików. Głównym rezerwuarem wirusa są dziki. Pozostałe gatunki zwierząt nie są wrażliwe na zakażenie. Choroba nie jest groźna dla ludzi, powoduje jednak istotne straty ekonomiczne. W Polsce pierwsze przypadki ASF stwierdzono w 2014 r. Na dzień 15 września 2017 r. stwierdzony został 477 przypadek (- to jest u dzików) ASF w Polsce. Od początku wystąpienia w Polsce ASF do połowy września stwierdzono dziewięćdziesiąt osiem ognisk ASF (- to jest w gospodarstwach rolnych), przy czym w 2017 r. stwierdzono siedemdziesiąt pięć ognisk ASF w kraju, a sześć w województwie mazowieckim. W związku z wykryciem ASF w Polsce wyznaczono specjalne obszary w których wprowadzone zostały ograniczenia w przemieszczaniu świń zarówno w obrębie obszarów, jak i poza obszary w granicach Polski. W województwie mazowieckim aktualnie wyznaczony został obszar zagrożenia (strefa niebieska) oraz obszar ochronny (strefa żółta). Obszar zagrożenia ASF obejmuje w województwie mazowieckim: w powiecie łosickim gminy: Huszlew, Stara Kornica, Sarnaki, Platerów oraz w powiecie siedleckim gminę Korczew. Obszar ochronny ASF obejmuje w województwie mazowieckim: w powiecie łosickim gminy: Łosice, Olszanka; w powiecie siedleckim gminy: Przesmyki, Mordy, Zbuczyn, Siedlce, Wiśniew, Domanice, Skórzec, Kotuń, Mokobody, Suchożebry, Paprotnia; w powiecie sokołowskim gminy: Bielany, Repki, Sokołów Podlaski, Sabnie, Jabłonna Lacka, Sterdyń, Cerańów; w powiecie ostrowskim gminy: Boguty-Pianki, Szulborze Wielkie, Zaręby Kościelne, Małkinia Górna, Brok, Andrzejewo, Ostrów Mazowiecka, Wąsewo, Stary Lubotyń; w powiecie ostrołęckim gminy: Goworowo, Czerwin, Troszyn, Rzekuń, Lelis. Dodatkowo w związku z wystąpieniem w województwie mazowieckim ognisk ASF wyznaczano na terenie województwa obszary zapowietrzone oraz obszary zagrożone. Restrykcje w tych obszarach dotyczą głównie przemieszczania świń z i do gospodarstw znajdujących się w tych obszarach. Jeżeli gospodarstwo utrzymujące świnię położone jest w obszarze zapowietrzone lub zagrożonym, wyznaczonym w związku z wystąpieniem ogniska ASF (obszary wymienione w rozporządzeniach powiatowego lekarza weterynarii lub Wojewody), obowiązuje bezwzględny zakaz wyprowadzania świń z tego gospodarstwa przez okres 40dni w obszarze zapowietrzone oraz 30 dni w obszarze zagrożonym. Po odpowiednio 40 i 30 dniach należy zgłosić się do powiatowego lekarza weterynarii w celu uzyskania pozwolenia na przemieszczenie zwierząt z gospodarstwa. Na terenie województwa mazowieckiego w latach 2016-2017 obszar zapowietrzony wyznaczany był w gminach: Stara

Kornica i Sarnaki, natomiast obszar zagrożony w gminach : Huszlew, Stara Kornica, Sarnaki, Platerów i Korczew.

W związku z negatywnym oddziaływaniem rolnictwa na środowisko istotnym źródłem presji na środowisko wodne pozostaje niedostateczna sanitacja obszarów wiejskich. W 2015 roku, według publikacji Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska w Warszawie – „Stan środowiska w województwie mazowieckim w 2015 roku”, z oczyszczalni ścieków w województwie korzystało 28,5% mieszkańców wsi (w 2004 roku – zaledwie 11,7%), podczas gdy w Polsce znacznie więcej, bo 39,61%. Ponadto jednym z problemów występujących na terenie województwa mazowieckiego są spływy powierzchniowe zanieczyszczeń, obciążone głównie związkami biogennymi (azotem i fosforem) pochodzenia rolniczego. W 2016 r. w porównaniu z 2013 r. zużycie nawozów mineralnych (z wyjątkiem azotowych) oraz wapniowych było większe. W latach 2010-2016 obserwowano naprzemienne wzrosty i spadki zużycia nawozów mineralnych i wapniowych.

Duże zagrożenie stanowi niewłaściwe przechowywanie oraz stosowanie nawozów sztucznych i organicznych, stosowanie chemicznych środków ochrony roślin oraz niewłaściwe wykonywanie zabiegów agrotechnicznych.

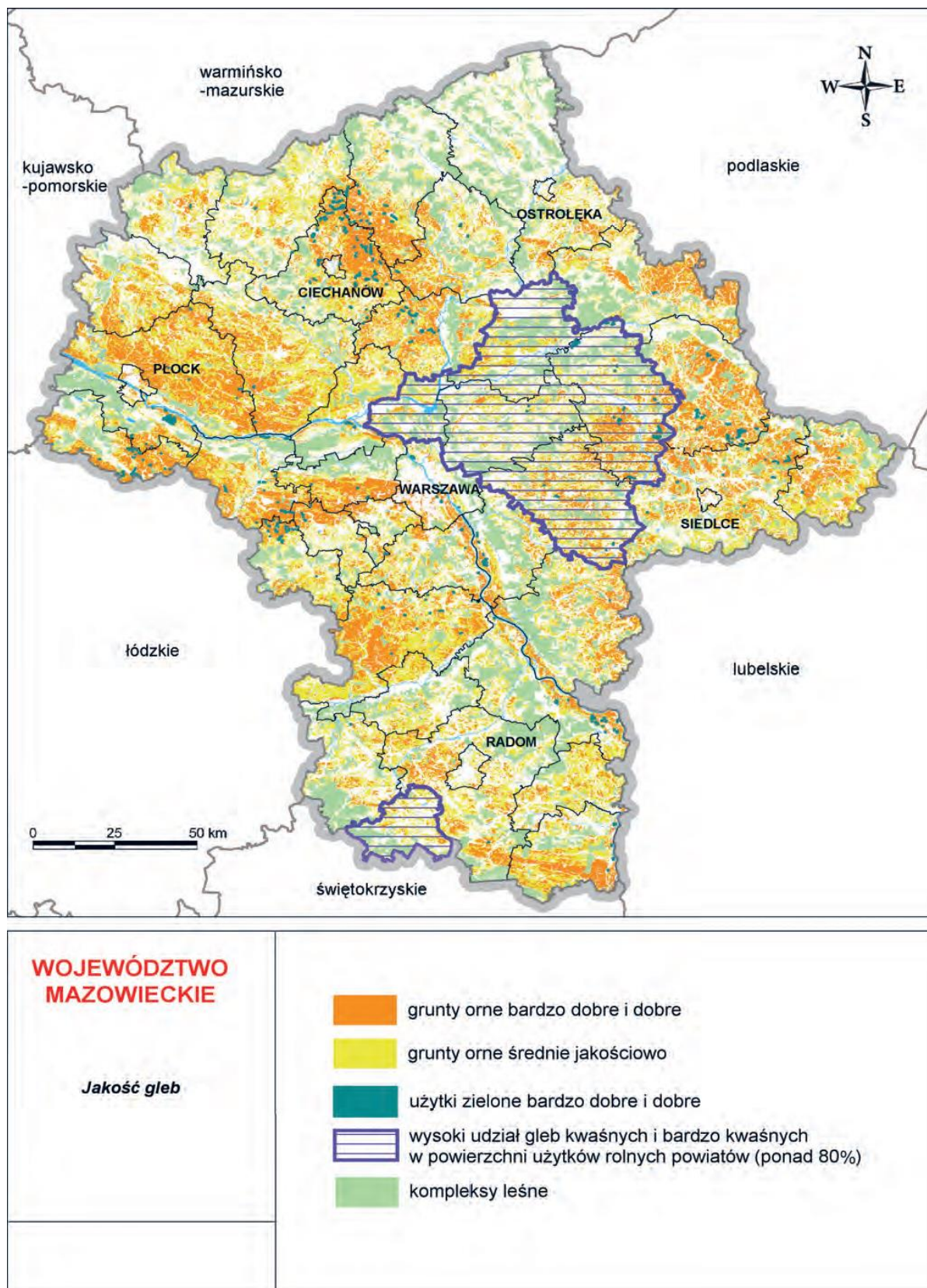
Na terenie województwa mazowieckiego począwszy od 2004 r. są wyznaczone obszary OSN – obszary wrażliwe na zanieczyszczenie azotem ze źródeł rolniczych oraz realizowane były do 2017 r. programy działań zawierające wymogi dla rolników prowadzących gospodarstwa na tych obszarach. W latach 2004-2008 oraz 2008-2012 wyznaczono 2 obszary OSN w województwie mazowieckim tj. obszar szczególnie narażony w gminie Korytnica oraz w zlewni rzeki Sony. W latach 2012-2016 wyznaczonych było 8 obszarów OSN: OSN Bzura, OSN Wkra, OSN Bug od Tocznej do Broku, OSN Prawostronne dopływy Zb. Włocławek, OSN Dopływy Narwi od Orzu do Pełty, OSN Skrwa Lewa, OSN Pniewnik, OSN Krępianka. Obszary OSN obejmowały teren 75 gmin województwa mazowieckiego. W 2015 roku wyznaczono dodatkowe obszary OSN w województwie mazowieckim na lata 2012-2016, jednak nie zostały wprowadzone dla nich programy działań. W czerwcu 2017 przestały obowiązywać wydane w 2013 roku rozporządzenia Dyrektora RZGW w Warszawie wprowadzające 5 programów działań mających na celu ograniczenie odpływu azotu ze źródeł rolniczych dla tych obszarów OSN.

Aktualnie na okres 2016-2020 dyrektor RZGW w Warszawie dokonał weryfikacji i określił wody wrażliwe na zanieczyszczenia związkami azotu ze źródeł rolniczych oraz obszar szczególnie narażony, z których odpływ azotu ze źródeł rolniczych do tych wód należy ograniczyć w granicach regionów wodnych: Środkowej Wisły, Łyny i Węgorapy, Niemna, Świeżej

oraz Jarft. Oznacza to, że **cały obszar województwa mazowieckiego wyznaczony został jako obszar OSN**. Zgodnie z nowym Prawem wodnym, które zostało opublikowane w Dzienniku Ustaw w dniu 23 sierpnia 2017 r. zostanie opracowany program działań dla wyznaczonego obszaru OSN, który będzie zawierał wymogi i ograniczenia w prowadzeniu produkcji rolniczej ze względów środowiskowych.

Jednocześnie olbrzymie znaczenie ma pozytywne oddziaływanie rolnictwa na środowisko, w związku z zapobieganiem degradacji UR, ochroną bioróżnorodności, poprawą stosunków wodnych oraz zapobieganiem erozji gleb. Środowiskowy wymiar rolnictwa jest znaczący w województwie mazowieckim w związku z rozdrobnioną strukturą gospodarstw i tradycyjnym charakterem gospodarowania. Według koncepcji europejskiego modelu rolnictwa, wyznaczonego w *Agendzie 2000*, może ono obok podstawowej funkcji produkcji żywności pełnić ważną rolę w zakresie ochrony środowiska i krajobrazu, zachowania żyzności gleb oraz bogactwa siedlisk i bioróżnorodności, a także tradycji i dziedzictwa kulturowego.

Mapa: Jakość gleb

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie danych Mazowieckiego Systemu Informacji Przestrzennej, raportu – Stan środowiska w województwie mazowieckim w 2006 roku, Wojewódzki Inspektor Ochrony Środowiska, Warszawa, 2007 r., Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, MBPR, 2014.

1.3.3. Struktura gospodarstw

liczba gospodarstw i ich struktura, pow. UR, średnia wielkość gospodarstwa

Województwo mazowieckie jest obecnie na pierwszym miejscu pod względem liczby gospodarstw rolnych w Polsce. W 2013 roku działalność rolniczą prowadziło **212,2 tys. gospodarstw rolnych, tj. 14,8% ogólnej liczby gospodarstw w kraju**. Gospodarstw indywidualnych, które dominują w rolnictwie było 211,9 tys., a gospodarstw będących własnością osób prawnych lub jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej – 263, w tym 48 należało do sektora publicznego.

W porównaniu z wynikami Powszechnego Spisu Rolnego 2010, przeliczonymi zgodnie z nową definicją gospodarstwa rolnego, w 2013 r. liczba gospodarstw rolnych ogółem zmniejszyła się o 16,7 tys., tj. o 7,3%. Największy relatywny spadek liczby gospodarstw (o 11,9%) odnotowano w grupie obszarowej 5–10 ha użytków rolnych (UR), natomiast największy relatywny wzrost (o 28,2%) – w grupie obszarowej 50 ha UR i więcej, a następnie w grupie do 1 ha UR łącznie (o 27,3%). Więcej było również gospodarstw o powierzchni 20–50 ha UR (o 10,4%) oraz gospodarstw o powierzchni 1–2 ha UR (o 0,6%).

Gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych było 208,5 tys., w tym gospodarstw indywidualnych – 208,3 tys. W ogólnej liczbie tych gospodarstw rolnych największą grupę stanowiły gospodarstwa o powierzchni do 5 ha UR (44,8%), a w następnej kolejności gospodarstwa o powierzchni od 5 do 10 ha UR (28,1%). W odniesieniu do 2010 r. liczba gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha UR zmniejszyła się o 17,4 tys. (o 7,7%).

Gospodarstwa najmniejsze (do 1 ha UR łącznie) stanowiły 1,7% ogółu gospodarstw rolnych i użytkowały 0,2% ogólnej powierzchni użytków rolnych w dobrej kulturze.

Ogólna powierzchnia gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim stanowi 13,8% powierzchni krajowej i pod tym względem mazowieckie zajmuje pierwszą lokatę wśród 16 województw. W 2015 r. w województwie mazowieckim ogólna powierzchnia gospodarstw rolnych wyniosła 2 248,5 tys. ha i w porównaniu z 2014 r. była większa o 87,8 tys. ha, tj. o 4,1%.

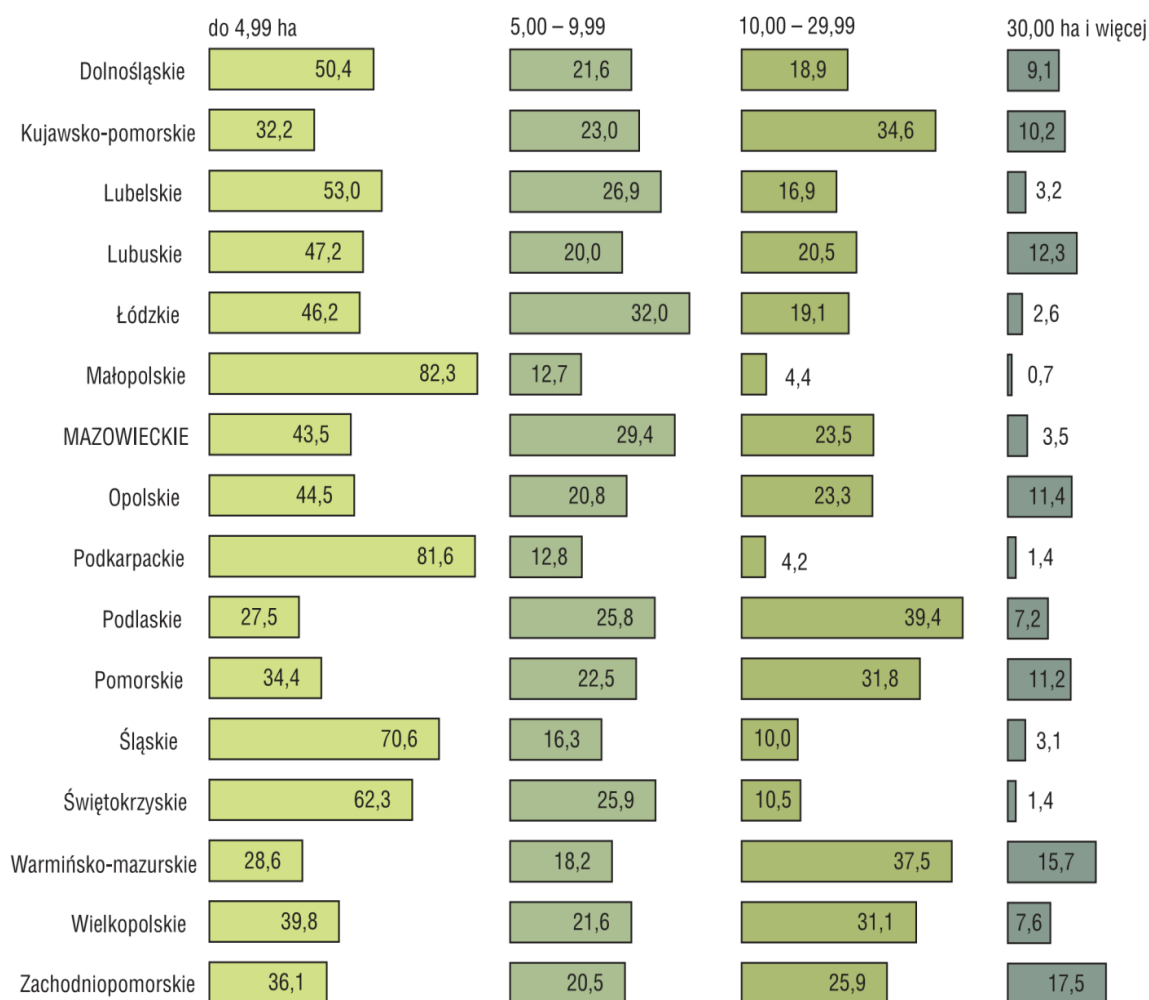
W strukturze powierzchni gospodarstw rolnych 85,9% (1931,2 tys. ha) stanowiły użytki rolne, 9,0% (202,6 tys. ha) lasy i grunty leśne, a 5,1% (114,7 tys. ha) pozostałe grunty.

Zmiany polegające na zmniejszaniu się w województwie mazowieckim liczby gospodarstw rolnych oraz powierzchni użytków rolnych utrzymują się od dłuższego czasu. Wyniki spisów rolnych przeprowadzonych w latach 2002 i 2010 wykazały, że liczba gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się o blisko 9%, a powierzchnia użytków rolnych o ponad 3%. W tym samym okresie w regionie dokonywały się korzystne przekształcenia struktury

agrarnej gospodarstw. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie rolnym w województwie wzrosła z 7,40 ha do 7,88 ha. Według nowej definicji gospodarstwa rolnego w 2010 r. przeciętna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie wyniosła 8,50 ha, a w 2013 r. – 8,96 ha.

Struktura mazowieckich gospodarstw rolnych nadal jednak pozostaje rozdrobniona. W 2013 r., podobnie jak w 2010 r., blisko 46% gospodarstw posiadało do 5 ha użytków rolnych. Zmniejszył się natomiast odsetek gospodarstw o powierzchni 5–15 ha UR, a zwiększył gospodarstw większych. I tak udział gospodarstw o powierzchni 15–20 ha zwiększył się o 0,1 p. proc. (do 5,7%), o powierzchni 20–50 ha UR – o 1,2 p. proc. (do 7,3%) i o powierzchni 50 ha i więcej UR – o 0,4 p.

STRUKTURA GOSPODARSTW ROLNYCH POSIADAJĄCYCH UŻYTKI ROLNE WEDŁUG GRUP OBSZAROWYCH UR I WOJEWÓDZTŹ W 2015 R. (w %)

proc. (do 1,2%).

Źródło: Rolnictwo województwa mazowieckiego na tle kraju i innych województw w 2015 r., Urząd Statystyczny w Warszawie, 2016.

Z punktu widzenia ewolucji modelu rolnictwa kluczowa jest struktura według kryterium powierzchni użytków rolnych będących w posiadaniu poszczególnych grup obszarowych gospodarstw. W 2010 r. areal UR należący do 1,3% ogółu gospodarstw najmniejszych (o pow. do 1 ha) stanowił 0,1% ogólnej powierzchni użytków rolnych. Łączna powierzchnia UR należąca do dominujących ilościowo małych gospodarstw o powierzchni od 1 do 5 ha stanowiła 14,5%, natomiast gospodarstwa największe, tj. o powierzchni powyżej 50 ha UR, stanowiły wprawdzie 0,8% ogólnej liczby gospodarstw, jednak w ich posiadaniu było 10,8% powierzchni UR. W 2013 r. odsetek użytków rolnych w posiadaniu gospodarstw w grupie obszarowej 1–5 ha UR zmniejszył się do 13,4%, a w grupie obszarowej powyżej 50 ha UR – zwiększył się do 13,6%. Na podstawie powyższej analizy zmiany struktury obszarowej w województwie mazowieckim można ocenić jako powolne.

Wśród ogółu gospodarstw rolnych w 2013 roku 211,8 tys. (99,8%) posiadało użytki rolne, 211,2 tys. (99,6%) – użytki rolne w dobrej kulturze rolnej, a 103,9 tys. (49,0%) utrzymywało zwierzęta gospodarskie. Ponad 82% gospodarstw posiadało powierzchnię pod zasiewami (najbardziej popularną uprawą były zboża, których produkcją zajmowało się 90,2% tych jednostek), 32,6% utrzymywało bydło, 13,8% posiadało trzodę chlewną, a 27,3% prowadziło produkcję drobiu kurzego, a około 10 % spośród gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą utrzymywało konie.

Większość gospodarstw rolnych (51,0%) zajmowało się wyłącznie produkcją roślinną, 48,6% zajmowało się zarówno produkcją roślinną, jak i zwierzęcą, a 0,4% – tylko produkcją zwierzęcą. Największe były gospodarstwa prowadzące produkcję mieszaną – ich średnia powierzchnia użytków rolnych wyniosła 11,90 ha. W gospodarstwach rolnych prowadzących wyłącznie produkcję roślinną oraz prowadzących wyłącznie produkcję zwierzęcą średni areal wynosił odpowiednio 6,22 i 2,43 ha UR.

W 2013 roku spośród 169,1 tys. gospodarstw rolnych **produkujących na rynek** (79,7% ogółu) 52,4% jednostek (88,7 tys.) sprzedawało część wytworzonych produktów bezpośrednio konsumentom. Z tej liczby dla 45,5% gospodarstw wartość bezpośredniej sprzedaży konsumentom wynosiła co najmniej 50% wartości ogólnej sprzedaży gospodarstwa.

Co piąte gospodarstwo indywidualne (19,5% ogółu tych gospodarstw) produkowało **głównie na samozaopatrzenie**, tj. gospodarstwo domowe użytkownika zużywało więcej niż 50% wartości wytworzonej produkcji rolniczej (w tym 8,7% gospodarstw produkowało **wyłącznie na samozaopatrzenie** gospodarstwa domowego użytkownika). W grupie obszarowej 0–1 ha UR odsetek omawianych gospodarstw wyniósł 17,5%, natomiast wśród gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha UR najwyższą wartość osiągnął w grupie obszarowej 1–2 ha UR (25,7%) i malał wraz z rosnącą powierzchnią gospodarstw, osiągając najniższą wartość (6,4%)

w jednostkach o powierzchni 50 ha UR i więcej. Ponad 18% ogółu gospodarstw indywidualnych produkowało **wyłącznie na sprzedaż**. Najwyższy odsetek omawianych gospodarstw odnotowano w grupie obszarowej 50 ha UR i więcej – 26,7%, a najniższy w grupie 10–15 ha UR – 15,0%.

stopień specjalizacji

W województwie mazowieckim zarysowują się korzystne zmiany struktury agrarnej, następuje rozwój i modernizacja wyspecjalizowanych rolniczych gospodarstw towarowych. Wysoka wartość produkcji towarowej województwa w głównej mierze jest następstwem osiągniętej znacznej specjalizacji produkcji rolniczej: warzyw i owoców, żywca rzeźnego oraz mleka. Na terenie województwa wykształciły się znaczące w skali kraju specjalizacje rolnicze.

W regionie funkcjonują obszary specjalizacji rolniczej produkcji towarowej roślinnej (owoców i warzyw) oraz zwierzęcej (mleka krowiego, drobiu i trzody chlewnej i koni). Specjalizacje rolnicze są zrejonizowane: - sadownictwo i warzywnictwo dominuje zwłaszcza na obszarze pomiędzy Grójcem a Sochaczewem i w subregionie radomskim; - mleczarstwo, zwłaszcza w północno-wschodniej części województwa, - produkcja mięsa, zwłaszcza w rejonach: plockim, mławsko-żuromińskim i siedleckim.

Specjalizacja sadownicza, głównie produkcja owoców z drzew, ważna na obszarze województwa mazowieckiego, widoczna jest zwłaszcza na południe od Warszawy – w powiatach piaseczyńskim i otwockim, a przede wszystkim w rejonie grójecko-wareckim. Wyróżnia się w tej dziedzinie szczególnie powiat grójecki.

Koncentracja upraw truskawek obserwowana jest na północny zachód od Warszawy – w powiatach: płońskim, plockim, gostynińskim oraz częściowo sochaczewskim i nowodworskim. Drugim obszarem koncentracji upraw truskawek w województwie jest jego południowa część – w paśmie powiatów grójeckiego, białobrzeskiego oraz kozienickiego i zwolenńskiego.

Lokalizacja specjalizacji warzywniczej na obszarze województwa związana jest głównie z warunkami naturalnymi (jakość kompleksów glebowo-rolniczych), niekiedy również z tradycjami tego typu produkcji (np. uprawa papryki w rejonie Radomia). Istotny wpływ na lokalizację warzywnictwa ma również czynnik popytowy (aglomeracja warszawska). Koncentrację upraw warzyw gruntowych obserwuje się przede wszystkim w środkowo-zachodniej części województwa. Wykształcona specjalizacja warzywnictwa widoczna jest również w powiatach: białobrzeskim, przysuskim i radomskim, gdzie znajduje się ponad połowa powierzchni upraw pod osłonami w województwie.

Rozwój specjalizacji produkcji mleka dokonuje się głównie w północno-wschodniej i północnej części województwa (powiaty: ostrołęcki, ostrowski, przasnyski, mławski i żuromiński).

Na terenie województwa mazowieckiego drobiarstwo mięsne rozwija się głównie w jego północno-zachodniej części (powiaty: gostyniński, mławski, plocki, sierpecki, żuromiński). W nieco mniejszym stopniu chów drobiu rzeźnego występuje w subregionie siedleckim – powiaty: siedlecki i sokołowski.

Specjalizacja produkcji mięsa wieprzowego jest szczególnie ważnym kierunkiem w powiatach z tradycjami hodowli trzody chlewnej: w obszarze plockim, mławsko-żuromińskim, nadbużańskim i w powiecie garwolińskim oraz obszarze ostrołęckim.

Produkcja mięsa wołowego w województwie mazowieckim koncentruje się w północnej i wschodniej jego części, głównie w subregionie ostrołęckim oraz obszarze mławsko-żuromińskim.

Chów i hodowla koni zimnokrwistych z przeznaczeniem na koninę w województwie mazowieckim koncentruje się szczególnie w powiatach: wołomińskim, radomskim, zwoleniskim, węgrowskim, mińskim, piaseczyńskim, garwolińskim, kozienickim oraz ostrowskim.

Biorąc pod uwagę rozkład przestrzenny wykształconych specjalizacji, województwo mazowieckie podzielić można na:

- część północną i wschodnią, w której koncentruje się produkcja zwierzęca (żywiec wołowy, wieprzowy, drobiowy, mleko);
- część centralną i południową, wyspecjalizowaną w produkcji warzyw i owoców.

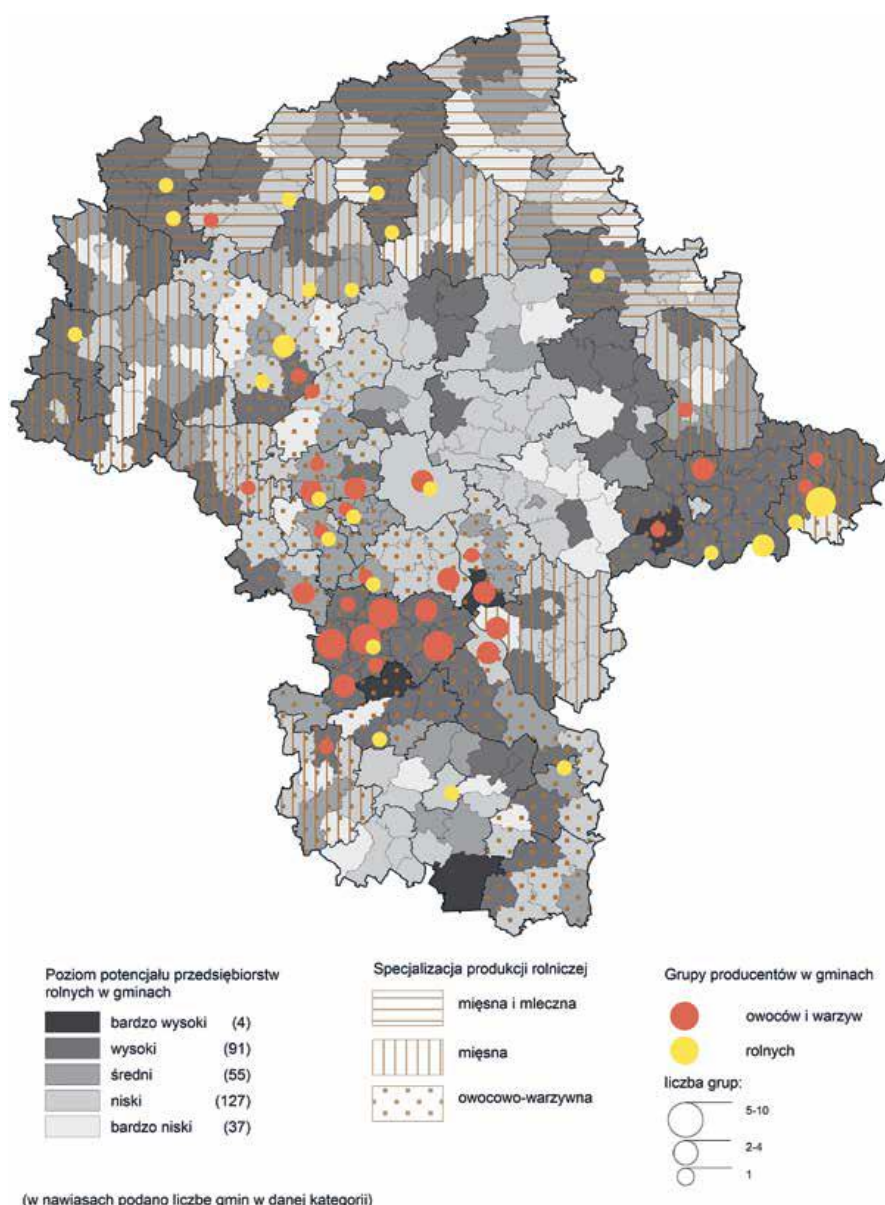
Wykształcone na wskazanych obszarach województwa specjalizacje pozwalają osiągać rolnictwu województwa wyniki relatywnie lepsze od wynikających z jego przeciętnych predyspozycji naturalnych, w szczególności glebowych. Wprawdzie, w porównaniu do innych sekcji gospodarki narodowej, udział rolnictwa w wytworzonej w mazowieckim wartości dodanej brutto (WDB) jest stosunkowo niewielki, niemniej w kontekście sytuacji rolnictwa w innych województwach i kraju, sektor ten w województwie rozwija się dobrze, co ma kluczowe znaczenie dla tworzenia podstaw rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego.

gospodarstwa ekologiczne

Obserwowane w ostatnich latach duże zainteresowanie produkcją ekologiczną sprawiło, że liczba gospodarstw ekologicznych w porównaniu z 2000 r. wzrosła 15-krotnie. W 2015 r. w województwie mazowieckim liczba gospodarstw ekologicznych z certyfikatem

wyniosła 1860 i w porównaniu z 2014 r. ubyły 164 gospodarstwa. Natomiast gospodarstw, które były w trakcie przestawiania na produkcję ekologiczną odnotowano 287, tj. o 63 mniej niż 2014 r. Gospodarstwa ekologiczne z certyfikatem zajmowały powierzchnię 44,8 tys. ha, tj. o 11,2% mniejszą niż w 2014 r. Spadek liczby gospodarstw będących w systemie rolnictwa ekologicznego, który wystąpił w województwie mazowieckim notowany był również w skali całego kraju i spowodowany był w znacznej mierze zmianą warunków dostępu do udziału w programach pomocowych UE w ramach PROW na lata 2014-2020. Znacznie mniej korzystne warunki finansowania spowodowały spadek powierzchni użytków rolnych objętej systemem rolnictwa ekologicznego w województwie mazowieckim, przy stałym notowanym do 2013 roku wzroście tej powierzchni i liczby gospodarstw oraz nadal stałym wzroście popytu na żywność ekologiczną. Liczba przetwórci ekologicznych w województwie wzrosła o 37,2% w 2014 roku do 107 podmiotów i jest wciąż najwyższa w kraju.

Mapa: Potencjał rozwojowy rolnictwa

Źródło: Opracowanie własne MBPR na podstawie wykazu grup producenckich (stan na III 2012) i ekspertyzy pt.: „Wielkość potencjałów gospodarczych gmin a rozwój województwa mazowieckiego w 2010 roku”.

poziom mechanizacji

Województwo mazowieckie to region, w którym procesy restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych uległy wyraźnemu przyspieszeniu po przystąpieniu do UE. Modernizacja sektora rolnego pod względem wyposażenia gospodarstw w maszyny rolnicze była uzależniona od zmian w strukturze użytkowania gruntów, powierzchni zasiewów, kierunków specjalizacji gospodarstw, intensywności działalności produkcyjnej oraz cen. Wzrosła liczba ciągników i kombajnów zbożowych, silosokombajnów oraz opryskiwaczy. Zmniejszyła się natomiast liczba kombajnów buraczanych i ziemniaczanych. Po przystąpieniu Polski do UE na poziom wyposażenia gospodarstw w maszyny rolnicze miało wpływ wykorzystanie instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej. W 2013 r. w województwie mazowieckim liczba ciągników wyniosła

213,2 tys. sztuk (1 lokata w kraju) i w porównaniu z 2010 rokiem wzrosła o 2,2 tys. sztuk. Na 1 ciągnik przypadało 9,2 ha użytków rolnych. W 2013 r. w województwie mazowieckim 142,5 tys., tj. 67,1% gospodarstw rolnych wyposażonych było w **ciągniki własne lub wspólne**. Z całkowitej liczby gospodarstw posiadających ciągniki, największy odsetek (34,0%) stanowiły gospodarstwa o powierzchni 5–10 ha użytków rolnych. W gospodarstwach tych znajdowało się 28,7% ogólnej liczby ciągników. W województwie mazowieckim na 100 gospodarstw rolnych przypadało średnio 100 szt. ciągników, a na 100 gospodarstw posiadających ciągniki – 150 szt. Z danych Urzędu Statystycznego w Warszawie wynika, że najwięcej gospodarstw miało na stanie rozsiewacze nawozów i wapna, kosiarki ciągnikowe, rozrzutniki obornika oraz polowe opryskiwacze ciągnikowe. Udział tych gospodarstw w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych wyniósł odpowiednio: 41,1%, 40,8%, 38,5% i 32,9%. Taki stan związany jest przede wszystkim z powszechnością stosowania zabiegów agrotechnicznych, do których wykorzystywane są tego typu maszyny i urządzenia. **Kombajny zbożowe** posiadało 18,8 tys. gospodarstw rolnych, co stanowiło 8,9% gospodarstw rolnych ogółem oraz 11,9% gospodarstw zajmujących się uprawą zbóż.

Z ogólnej liczby kombajnów zbożowych (19,3 tys. szt.) największy ich odsetek (35,2%) odnotowano w gospodarstwach o powierzchni 20–50 ha UR. Na 100 gospodarstw rolnych przypadało średnio w województwie 9 kombajnów zbożowych. Natomiast na 1 kombajn zbożowy przypadało przeciętnie 45,5 ha zasiewów zbóż. **Kombajny ziemniaczane** w liczbie 11,0 tys. sztuk spisano w 10,9 tys. gospodarstw rolnych. Gospodarstwa te stanowiły 5,1% ogółu gospodarstw rolnych. **Silosokombajny** – w liczbie 1,3 tys. sztuk znajdowały się w 1,2 tys. gospodarstw rolnych. Gospodarstwa te stanowiły 0,6% gospodarstw rolnych ogółem. Największą liczbę silosokombajnów – 46,9% z ogólnej ich liczby odnotowano w gospodarstwach o powierzchni 20–50 ha UR. **Polowe opryskiwacze** ciągnikowe posiadało 69,8 tys. gospodarstw rolnych, tj. 32,9% ogólnej liczby gospodarstw. **Rozsiewacze nawozów i wapna** w liczbie 89,5 tys. szt. odnotowano w 87,1 tys. gospodarstw rolnych, natomiast **rozrzutniki obornika** w liczbie 83,6 tys. szt. w 81,7 tys. gospodarstw rolnych.

1.3.4 Wartość produkcji rolniczej

globalna produkcja roślinna i zwierzęca, w tym towarowa

Województwo mazowieckie jest znaczącym producentem żywności. Rok 2015 był szóstym z rzędu, w którym odnotowano wzrost globalnej produkcji rolniczej (licząc rok do roku w cenach stałych). Producenci z naszego województwa wytworzyli 14,7% globalnej produkcji roślinnej i 18,6% produkcji zwierzęcej w kraju (odpowiednio 1 i 2 lokata).

W województwie mazowieckim w 2015 r. wg. danych Urzędu Statystycznego w Warszawie w porównaniu z rokiem poprzednim zwiększyła się zarówno globalna, końcowa, jak i towarowa produkcja rolnicza (w cenach stałych). Odnotowano wzrost produkcji zwierzęcej i spadek produkcji roślinnej. Globalna produkcja rolnicza w 2015 r., w porównaniu z rokiem poprzednim, była większa (w cenach stałych z 2014 r.) o 0,2%, przy czym produkcja zwierzęca zwiększyła się o 7,5%, natomiast produkcja roślinna zmniejszyła się o 8,7%. W przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych wartość omawianej produkcji wyniosła 8902 zł (przed rokiem 9443 zł). O możliwościach produkcyjnych rolnictwa stanowiły gospodarstwa indywidualne, bowiem wytworzyły blisko 97% wojewódzkiej globalnej produkcji rolniczej.

W porównaniu z 2010 r. **produkcja globalna** ogółem była większa o 20,2%; produkcja roślinna o 11,4%, produkcja zwierzęca o 25,7%. W 2015 r. udział województwa w globalnej produkcji rolniczej w kraju stanowił 16,8%, wobec 15,5% w 2010 r.

Końcowa produkcja rolnicza w 2015 r. wzrosła o 1,2% w skali roku, w tym produkcja zwierzęca była większa o 8,0%, a roślinna – mniejsza o 9,4%. W przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych omawiana produkcja wyniosła 7740 zł, wobec 8066 zł rok wcześniej.

Towarowa produkcja rolnicza liczona w cenach stałych była większa o 3,1% od uzyskanej w 2014 r. i o 28,2% od uzyskanej w 2010 r. Skup produktów rolnych zwiększył się odpowiednio o 2,7% i o 43,5%, natomiast sprzedaż produktów rolnych w obrocie targowiskowym była stosownie większa o 4,5% i mniejsza o 6,5%. W 2015 r. w wewnętrznej strukturze towarowej produkcji rolniczej udział produkcji roślinnej wyniósł 36,1% i był o 3,1 p. proc. mniejszy niż przed rokiem. Odnotowano m.in. spadek udziału warzyw (o 1,4 p. proc.), zbóż (o 1,2 p. proc.), upraw przemysłowych i ziemniaków (po 0,2 p. proc.), przy wzroście udziału owoców (o 0,6 p. proc.). Na wzrost udziału towarowej produkcji zwierzęcej wpłynęło zwiększenie udziału produkcji żywca rzeźnego (o 1,9 p. proc.), mleka krowiego (o 0,7 p. proc.) i jaj kurzych (o 0,6 p. proc.). W produkcji rolniczej (globalnej, końcowej i towarowej) prezentowane dane nie uwzględniają płatności uzupełniających do powierzchni upraw (m.in. chmielu, tytoniu, zbóż, oleistych, strączkowych i roślin przeznaczonych na nasiona oraz na paszę).

Dla porównania w 2014 r. w województwie mazowieckim globalna produkcja rolnicza w porównaniu z poprzednim rokiem zwiększyła się o 3,7%. Spadek odnotowano w produkcji roślinnej — o 0,6%, natomiast produkcja zwierzęca zwiększyła się o 7,5%. W przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych wartość produkcji globalnej wyniosła 9443 zł (przed rokiem —

8980 zł.). W strukturze towarowej produkcji rolniczej, produkcja roślinna stanowiła 39,2%, a produkcja zwierzęca — 60,8%.

STRUKTURA GLOBALNEJ I TOWAROWEJ PRODUKCJI ROLNICZEJ (ceny stałe^{a)})

WYSZCZEGÓLNIENIE	2005	2010	2013	2014	SPECIFICATION
	w odsetkach				
PRODUKCJA GLOBALNA					
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	TOTAL
Produkcja roślinna	46,1	45,5	49,3	45,8	Crop output
Zboża	12,6	9,0	11,5	10,8	Cereals
w tym zboża podstawowe	9,5	6,8	8,5	8,2	of which basic cereals
w tym: pszenica	2,5	1,8	2,7	3,0	of which: wheat
żyto	2,8	1,4	1,9	1,4	rye
jęczmień	0,9	0,6	0,7	0,7	barley
Ziemniaki	4,5	6,8	3,9	4,0	Potatoes
Przemysłowe	2,5	1,5	1,9	1,7	Industrial
w tym buraki cukrowe	1,9	0,5	0,5	0,6	of which sugar beets
Warzywa	8,1	9,2	11,2	11,0	Vegetables
Owoce	11,0	9,0	12,5	9,2	Fruit
Siano łąkowe	3,1	3,3	2,3	1,9	Meadow hay
Pozostałe	4,3	6,7	6,1	7,1	Others

^a Patrz uwagi ogólne, ust. 6 na str. 274.
^a See general notes, item 6 on page 274.

STRUKTURA GLOBALNEJ I TOWAROWEJ PRODUKCJI ROLNICZEJ (dok.)

WYSZCZEGÓLNIENIE	2005	2010	2013	2014	SPECIFICATION
	w odsetkach t				
Produkcja zwierzęca	53,9	54,5	50,7	54,2	Animal output
Żywiec rzeźny ^b	25,4	26,3	25,0	27,2	Animals for slaughter ^b
w tym:					of which:
bydło (bez cieląt)	3,3	4,7	5,5	4,7	cattle (excluding calves)
cielęta	1,0	1,2	0,6	0,4	calves
trzoda chlewna	12,9	9,8	6,3	6,6	pigs
owce	0,0	0,0	0,0	0,0	sheep
drób	7,7	10,2	12,4	15,3	poultry
Przyrost stada (podstawowego i obrotowego)	0,7	0,2	0,3	0,1	Increase in herd (basic and working)
Mleko krowie	20,9	20,9	18,7	20,8	Cows' milk
Jaja kurze	4,9	5,4	5,4	4,6	Hen eggs
Obornik	1,9	1,4	1,2	1,2	Manure
Pozostałe	0,2	0,2	0,1	0,3	Others

PRODUKCJA TOWAROWA

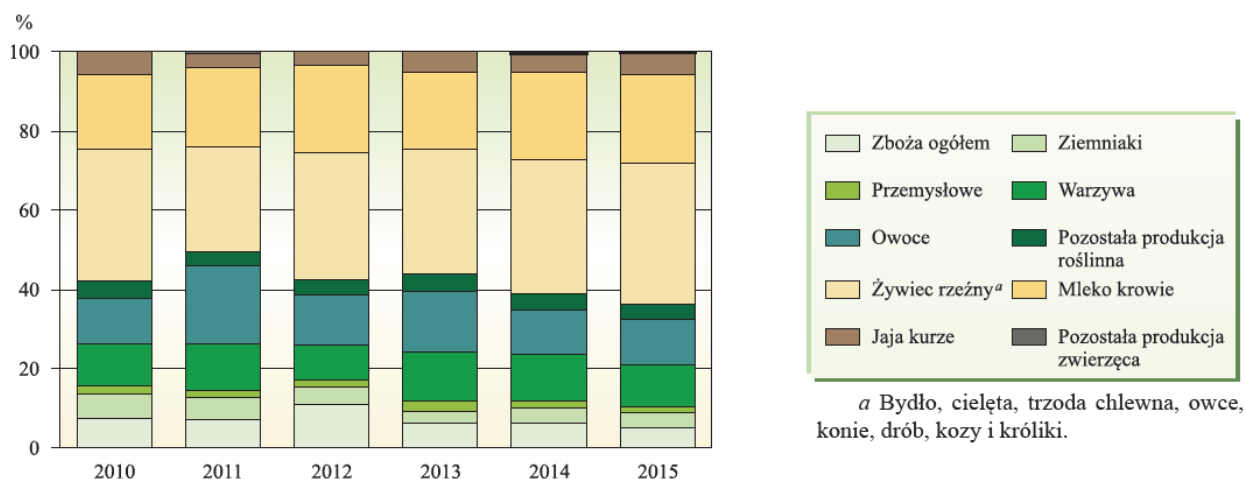
O G Ó Ł E M	100,0	100,0	100,0	100,0	T O T A L
Produkcja roślinna	40,0	41,9	43,7	39,2	Crop output
Zboża	8,6	7,3	6,2	6,1	Cereals
w tym zboża podstawowe	7,8	6,4	4,5	4,6	of which basic cereals
w tym: pszenica	2,9	2,2	2,3	2,5	of which: wheat
żyto	1,7	1,0	1,1	1,0	rye
jęczmień	0,7	0,6	0,3	0,2	barley
Ziemniaki	3,0	6,4	3,2	3,9	Potatoes
Przemysłowe	3,3	2,0	2,6	1,8	Industrial
w tym buraki cukrowe	2,6	0,7	0,7	0,7	of which sugar beets
Warzywa	9,5	10,7	12,3	12,0	Vegetables
Owoce	13,6	11,5	15,1	10,7	Fruit
Pozostałe	2,1	4,1	4,3	4,7	Others
Produkcja zwierzęca	60,0	58,1	56,3	60,8	Animal output
Żywiec rzeźny ^b	31,8	33,5	31,6	33,8	Animals for slaughter ^b
w tym:					of which:
bydło (bez cieląt)	4,4	6,3	6,8	5,8	cattle (excluding calves)

cielęta.....	1,3	1,5	0,6	0,5	calves
trzoda chlewna	15,1	11,5	8,0	8,3	pigs
owce.....	0,0	0,0	0,0	0,0	sheep
drób.....	10,4	13,6	16,0	19,1	poultry
Mleko krowie	23,1	18,9	19,2	21,8	Cows' milk
Jaja kurze	4,9	5,6	5,3	4,8	Hen eggs
Pozostale	0,2	0,2	0,1	0,4	Others

b Bydło, cielęta, trzoda chlewna, owce, konie, drób, kozy i króliki.

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2016, Urząd Statystyczny w Warszawie, 2016.

Wyk. 49. **Struktura towarowej produkcji rolniczej według produktów (ceny stałe roku poprzedniego)**

a Bydło, cielęta, trzoda chlewna, owce, konie, drób, kozy i króliki.

Źródło: Raport o sytuacji społeczno – gospodarczej województwa mazowieckiego w 2016 roku, Urząd Statystyczny w Warszawie

pow. zasiewów, wysokość plonów, produkcja owoców i warzyw

Produkcja roślinna jest analizowana w kategorii zasiewów, zbiorów i plonów. W strukturze użytków rolnych w dobrej kulturze rolnej dominowała powierzchnia zasiewów, która stanowiła 66,0%. Za Rocznikiem Statystycznym Województwa Mazowieckiego 2016 w ogólnej powierzchni użytków rolnych (1 909,0 tys. ha) utrzymywanych w dobrej kulturze rolnej 1 259, 8 tys. ha było pod zasiewami.

W strukturze zasiewów największą powierzchnię stanowiły zboża ogółem, które zajmowały 73,1% powierzchni zasiewów. Powierzchnia ziemniaków zajmowała 2,9% powierzchni zasiewów, rzepaku i rzepiku 3,4%, buraków cukrowych 0,9%, a warzyw gruntowych 2,0%.

Powierzchnia zbóż ogółem zajmowała 920,4 tys. ha, w tym zboża podstawowe zajmowały 713,5 tys. ha. Wśród zbóż przeważało pszenżyto – 237,9 tys. ha i pszenica 180,4 tys. ha; mieszanki

zbożowe zajmowały – 148,2 tys. ha; gryka, proso i pozostałe zbożowe – 5,9 tys. ha; kukurydza na ziarno – 52,7 tys. ha. Ponadto w ogólnej powierzchni zasiewów rośliny strączkowe zajmowały 33,5 tys. ha; ziemniaki – 35,7 tys. ha; rośliny przemysłowe – 57,5 tys. ha, w tym buraki cukrowe 11,1 tys. ha; rzepak i rzepik – 42,8 tys. ha; rośliny pastewne – 157, 1 tys. ha, w tym kukurydza na paszę 107,8 tys. ha; pozostałe uprawy – 55,6 tys. ha, w tym m.in. warzywa i truskawki.

Z analizy danych Urzędu Statystycznego w Warszawie wynika, że w 2013 r. 48,7% powierzchni pod zasiewami znajdowało się w gospodarstwach posiadających od 5 do 20 ha UR, natomiast gospodarstwa największe (o powierzchni 50 ha i więcej UR) użytkowały 14,6% ogólnej powierzchni tych gruntów. Największy odsetek gospodarstw zajmujących się produkcją roślinną na gruntach ornych wystąpił w grupie podmiotów o powierzchni 5–10 ha UR oraz 2–5 ha UR (odpowiednio 28,9% i 28,1%).

W rankingu województw mazowieckie ma 3 miejsce w zbiorach zbóż podstawowych, w 2015 roku wyniosły one 2594,7 tys. ton (2010 roku 2 miejsce - 2618 tys. ton).

Wydajność roślinnej produkcji rolniczej w województwie mazowieckim jest przeciętnie niższa od średniej krajowej. Wpływają na to zarówno warunki glebowo- klimatyczne, jak i niższe od średniej zużycie nawozów oraz rozdrobniona struktura obszarowa gospodarstw. Plony zbóż w 2015 roku wyniosły w województwie 28,2 dt/ha, przy krajowych w wysokości 37,3 dt/ha, przy czym ze zbóż podstawowych plony pszenicy wyniosły 32,4 dt/ha, pszenżyta 28,9 dt/ha, żyta 22,5 dt/ha. Plony ziemniaków wyniosły 180 dt/ha i były niższe od średniej krajowej - 210 dt/ha, plony rzepaku i rzepiku – 23 dt/ha przy średniej dla kraju 28,5 dt/ha.

Należy dodać, że w 2015 roku zużycie nawozów mineralnych (tj. azotowych, fosforowych i potasowych) zmniejszyło się do 87,3 kg czystego składnika/ha użytków rolnych i jest niższe od średniej krajowej, która wynosi 123,2 kg i jedno z najniższych wśród pozostałych województw. Zużycie nawozów wapniowych w 2015 roku wyniosło 17,8 kg i było niższe od średniej dla kraju, która wyniosła 39 kg.

Województwo mazowieckie zajmuje znaczące miejsce w produkcji upraw ogrodniczych. W 2015 roku rolnicy z naszego województwa wytworzyli 12,9% krajowej produkcji warzyw gruntowych (3 lokata), 44,9% krajowej produkcji owoców z drzew (1 lokata) oraz 16,2% krajowej produkcji owoców z krzewów owocowych i plantacji jagodowych (2 lokata).

W 2015 roku w województwie mazowieckim zbiory owoców z drzew były największe w kraju i wyniosły 1 608,8 tys. ton przy 3 581,5 tys. ton w kraju. Zbiory warzyw gruntowych wyniosły 490,7 tys. ton, a warzyw pod osłonami – 267,5 tys. ton (pierwsza pozycja w kraju). W 2015 roku uprawy owoców w sadach zajmowały 94 tys. ha, a warzyw gruntowych 25, 6 tys. ha.

W 2016 roku w porównaniu z rokiem poprzednim nastąpiło zmniejszenie powierzchni uprawy zbóż, strączkowych jadalnych, ziemniaków, rzepaku i rzepiku oraz zwiększenie powierzchni uprawy buraków cukrowych. Odnotowano wzrost zbiorów warzyw gruntowych, owoców z sadów oraz spadek produkcji truskawek.

pogłowie zwierząt

W województwie mazowieckim w czerwcu 2016 r. odnotowano spadek w skali roku pogłowia bydła i trzody chlewnej, natomiast wzrost pogłowia owiec i drobiu.

W czerwcu 2016 r. pogłowie bydła w województwie mazowieckim liczyło 1070,7 tys. szt., stanowiąc 18,0% pogłowia w kraju. W porównaniu do stanu notowanego w 2015 r. liczebność stada zmniejszyła się o 5,7% (tj. o 64,6 tys. szt.), a jego udział w ogólnym pogłowie bydła w kraju – o 1,0 p. proc. W strukturze stada bydła ogółem 44,7% stanowiły krowy, tj. o 0,3 p. proc. mniej niż przed rokiem; udział krów mlecznych zmniejszył się z 43,2% do 42,8%. Wśród 16 województw mazowieckie zajmuje drugą lokatę w krajowej produkcji żywca wołowego i pierwszą lokatę w produkcji mleka (w 2015 r.). Przestrzenne zróżnicowanie chowu bydła w 2015 roku wyrażone ich obsadą na 100 ha użytków rolnych wyniosło 56,5 szt. i było jednym z największych w kraju, zaraz po województwie podlaskim (90,0 szt. na 100 ha użytków rolnych).

W latach 2010–2016 (z wyjątkiem 2014 r.) obserwowano redukcję pogłowia świń, przy czym największy spadek (o 23,1%) odnotowano w 2012 r. W czerwcu 2016 r. wojewódzkie pogłowie trzody chlewnej wynosiło 917,9 tys. szt. i było mniejsze o 55,7 tys. szt. (tj. o 5,7%) niż rok wcześniej. Udział województwa w krajowym pogłowie tych zwierząt pozostał na poziomie sprzed roku, stanowiąc 8,4%. Obsada trzody chlewnej w 2015 r. na 100 ha użytków rolnych wyniosła 46,4 szt.

W czerwcu 2016 r. pogłowie owiec wyniosło 6,2 tys. szt. i było większe o 0,5 tys. szt. niż w 2015 r. W ujęciu względnym wzrost wyniósł 9,4%, tj. o 6,0 p. proc. mniej niż przed rokiem. Udział województwa w krajowym pogłowie owiec zwiększył się o 0,1 p. proc. (do 2,6%).

Rok 2016 był trzecim z kolei, w którym odnotowano wzrost w ujęciu rocznym pogłowia drobiu ogółem. W 2016 roku jego liczebność wynosiła 44,2 mln szt., stanowiąc 23,5% krajowego stada. Należy dodać, że w strukturze pogłowia drobiu ogółem największy udział (94,9%) ma drób kurzy.

W latach 2013-2016 zaobserwowano w miarę stabilny stan pogłowia koni na poziomie ok. 53 000 sztuk, co stanowiło ok. 17.5 % pogłowia w całym kraju. Pogłowie koni zimnokrwistych w województwie wahało się na poziomie 75% ogółu pogłowia koniowatych w woj. mazowieckim. W krajowej populacji koni zimnokrwistych konie tego typu z województwa mazowieckiego stanowiły ok. 25% pogłowia. W okresie 2010-2016 eksport koni zimnokrwistych (koni polskich) wzrósł z 36% do 41% wywozu ogółem z kraju.

Obserwowane zmiany w liczebności zwierząt gospodarskich miały wpływ na zmiany w produkcji zwierzęcej. I tak w 2016 roku, w porównaniu z rokiem poprzednim, odnotowano m.in. spadek produkcji mięsa wieprzowego oraz wzrost produkcji mięsa wołowego i drobiowego, spadek produkcji mleka przy jednoczesnym zwiększeniu wydajności mleka od 1 krowy, spadek zarówno produkcji jaj kurzych, jak i nieśności kur.

Województwo mazowieckie wypada lepiej pod względem produktywności w obszarze produkcji zwierzęcej. W ostatnich latach następowały istotne zmiany w rozmiarach i strukturze produkcji zwierzęcej w województwie mazowieckim. Wzrosła produkcja bydła przy dużej zmianie jej wewnętrznej struktury (wzrost produkcji bydła rzeźnego i początkowy spadek oraz od 2014 roku wzrost produkcji mleka). W efekcie województwo mazowieckie zajmuje obecnie pierwsze miejsce w produkcji mleka, drugie miejsce w produkcji żywca rzeźnego. Wzrost pogłowia bydła przy równoczesnym znacznym spadku gospodarstw zajmujących się ich hodowlą świadczy o zachodzącym procesie koncentracji produkcji.

Duże wahania opłacalności chowu trzody chlewnej spowodowały, że wielu producentów wycofało się, bądź ograniczyło skalę ich produkcji. Stan pogłowia trzody chlewnej zmniejszył się o 28%, a liczba gospodarstw hodowlanych – o 43%. Było to zarazem jedną z przyczyn spadku popytu na ziemniaki, którymi tradycyjnie była karmiona trzoda chlewna. Równocześnie wyraźnie wzrosła produkcja drobiu, zwłaszcza w gospodarstwach największych o powierzchni 50 ha i więcej, które ponad dwukrotnie zwiększyły pogłowie drobiu. Rosnący popyt na mięso drobiowe był warunkowany zmianami wzorców konsumpcji. Rosnąca skala produkcji pozwala na obniżanie kosztów jednostkowych i cen. To dodatkowo stymuluje zmiany w strukturze popytu i czyni ten kierunek opłacalnym.

dynamika, produkcja wg rodzajów rynków, wyniki gospodarstw rolnych

Województwo jest liderem w produkcji owoców oraz mleka – ponad 40% krajowych zbiorów owoców i ponad 20% skupu mleka pochodzi od mazowieckich producentów. W produkcji rolniczej województwa znaczący udział ma również produkcja zbóż.

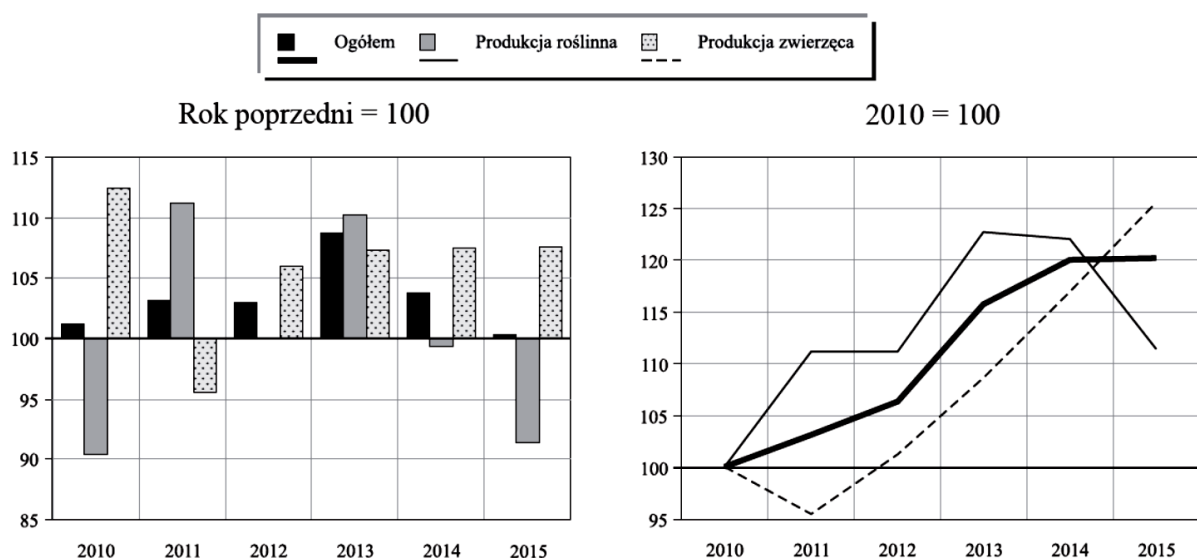
Rok 2015 był szóstym z rzędu, w którym odnotowano wzrost globalnej produkcji rolniczej (licząc rok do roku w cenach stałych). W latach 2014 r. i 2015 w porównaniu odpowiednio z rokiem poprzednim, odnotowano wzrost (w cenach stałych) zarówno globalnej, końcowej, jak i towarowej produkcji rolniczej.

DYNAMIKA GLOBALNEJ, KOŃCOWEJ I TOWAROWEJ PRODUKCJI ROLNICZEJ (ceny stałe)

WYSZCZEGÓLNIENIE	2005	2010	2013	2014	2005	2010	2013	2014
	ogółem				w tym gospodarstwa indywidualne			
	rok poprzedni = 100							
Produkcja globalna	97,5	101,2	108,8	103,7	96,7	101,3	109,1	103,4
roślinna	86,5	90,4	110,3	99,4	86,0	90,4	110,8	99,1
zwierzęca	109,3	112,4	107,4	107,5	108,3	112,8	107,5	107,3
Produkcja końcowa	99,6	102,2	110,9	102,1	98,6	102,4	111,2	101,8
roślinna	85,9	91,5	114,6	94,3	85,0	91,6	115,2	93,9
zwierzęca	110,3	110,5	108,1	107,8	109,3	110,8	108,3	107,6
Produkcja towarowa	102,0	99,9	106,9	102,9	101,1	99,8	107,1	102,5
roślinna	91,6	92,1	105,9	95,3	90,4	92,0	106,5	94,6
zwierzęca	110,4	106,5	107,7	108,6	109,7	106,4	107,6	108,4

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2016, Urząd Statystyczny w Warszawie, 2016.

Wyk. 48. Dynamika globalnej produkcji rolniczej (ceny stałe roku poprzedniego)

Źródło: Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa mazowieckiego w 2016 r, Urząd Statystyczny w Warszawie, 2016.

W 2016 roku w porównaniu z rokiem poprzednim nastąpiło:

- zmniejszenie powierzchni uprawy zbóż, strączkowych jadalnych, ziemniaków, rzepaku i rzepiku oraz zwiększenie powierzchni uprawy buraków cukrowych;
- wzrost zbiorów warzyw gruntowych, owoców z sadów oraz spadek produkcji truskawek;
- wzrost (według stanu w grudniu) liczebności stada bydła, trzody chlewnej, owiec i drobiu.

W 2016 r. w województwie mazowieckim wyprodukowano 1289,7 tys. ton żywca rzeźnego w wadze żywej, tj. o 15,5% więcej niż 2015 r. Pod względem dynamiki wzrostu omawianej produkcji mazowieckie zajęło 2 lokatę wśród 16 województw. **Produkcja żywca rzeźnego** w przeliczeniu na mięso (waga bita ciepła) wyniosła 942,7 tys. ton. i była o 14,8% wyższa od uzyskanej w 2015 r. W ciągu 2016 r. skupiono 1124,7 tys. ton **żywca rzeźnego** (w wadze żywej), czyli więcej o 9,1% niż w 2015 r. i o 79,1% niż w 2010 r. Podaż żywca wieprzowego wyniosła 213,2 tys. ton i w skali roku była mniejsza o 5,4%, a w skali sześciu lat – większa o 1,8%. Skup żywca wołowego ukształtował się na poziomie 154,6 tys. ton i był stosownie większy o 5,6% i o 56,0%. Żywca drobiowego skupiono 750,9 tys. ton, tj. więcej o 15,4% w ujęciu rocznym i o 141,0% w porównaniu z 2010 r. Z analizy danych za lata 2010–2016 wynika, że dostarczony do skupu przez producentów z województwa mazowieckiego żywiec rzeźny ogółem stanowił przeciętnie 16,3% skupu krajowego, w tym wieprzowy – 10,0% krajowego skupu tego surowca, wołowy – 17,0%, drobiowy – 21,6%. W 2016 r. udział skupu żywca rzeźnego ogółem wyniósł 18,4%, a omawianych gatunków żywca odpowiednio – 9,2%, 18,9%, 25,5%.

W 2016 r. w województwie mazowieckim **produkcja mleka krowiego** wyniosła 2 692,7 mln litrów i była o 3,6% niższa od uzyskanej w 2015 r. Zwiększyła się natomiast wydajność mleka od 1 krowy do 5560 litrów, tj. o 11 litrów. Województwo mazowieckie charakteryzowało się najwyższym udziałem w krajowej produkcji mleka krowiego – 20,9%.

Skup **mleka krowiego** w 2016 r. (2 307,8 mln litrów) był większy o 3,0% niż rok wcześniej i o 30,4% niż sześć lat wcześniej. W latach 2010–2016 dostawy mleka do skupu od mazowieckich producentów stanowiły co roku ponad 20% ogólnokrajowego skupu tego surowca, przy czym udział ten z roku na rok zwiększał się (z 20,2% do 21,3%). Pomimo niższego (o 5,8%) niż przed rokiem poziomu produkcji jaj kurzych, mazowieckie utrzymało drugą lokatę w kraju pod względem produkcji tego surowca.

Skup **zbóż podstawowych** (z mieszankami zbożowymi, bez ziarna siewnego) w 2016 r. wyniósł 568,0 tys. ton i był mniejszy o 3,1% w odniesieniu do roku poprzedniego

oraz większy o 23,9% w porównaniu z 2010 r. Ziarna pszenicy skupiono 425,7 tys. ton, tj. stosownie więcej o 3,3% i o 41,3%, a ziarna żyta – 52,0 tys. ton, tj. odpowiednio mniej o 4,6% i o 28,0%.

W latach 2010–2016 udział skupu zbóż ogółem od producentów z województwa mazowieckiego stanowił średnio 5,7% skupu krajowego; w 2016 r. – 5,5%. Skup pszenicy w omawianym przedziale czasowym stanowił przeciętnie 5,7% ogólnopolskiego skupu tego ziarna, a skup żyta – 7,2%; w ostatnim roku analizy udział skupu pszenicy i żyta wyniósł odpowiednio 5,6% i 6,6%.

W 2016 r. producenci z województwa mazowieckiego dostarczyli do skupu 56,0 tys. ton ziemniaków, tj. o 17,1% więcej niż przed rokiem i o 1,7% więcej niż przed sześciu laty. W latach 2010–2016 przeciętny udział skupu ziemniaków w krajowym skupie tego surowca wyniósł 3,7%, przy czym w 2016 r. – 3,0%.

W 2016 r. producenci z województwa mazowieckiego dostarczyli do skupu więcej niż przed rokiem pszenicy, ziemniaków, żywca rzeźnego wołowego i drobiowego oraz mleka. Mniejsza była podaż żyta i żywca rzeźnego wieprzowego.

Instytut Ekonomiki i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy podaje wyniki gospodarstw rolnych z województwa mazowieckiego objęte badaniem Polski FADN w 2015 roku (*FADN - Farm Accountancy Data Network (FADN) to europejski system zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych. System ten jest narzędziem wspomagającym programowanie i realizację Wspólnej Polityki Rolnej w 28 krajach członkowskich UE. W badaniu gospodarstw stosuje się grupowania względem specjalizacji oraz wielkości ekonomicznej. Szczegółowe informacje o zakresie i metodzie badania FADN znajdują się na stronie <http://fadn.pl/metodyka/zbieranie-danych/instrukcje/> i umieszczonych tamże publikacjach Polskiego FADN.*

Polski FADN a dane regionalne i dla województwa mazowieckiego.

Celem Polskiego FADN jest określanie rocznych dochodów w gospodarstwach rolnych, dokonywanie analiz ekonomicznych gospodarstw rolnych, ocena sytuacji w rolnictwie i na rynkach rolnych jak również dostarczenie danych rachunkowych z reprezentatywnej próby gospodarstw rolnych do FADN ustalonej na poziomie kraju i regionów FADN. Wśród zdefiniowanych regionów FADN dla Polski wyróżnia się region FADN 795 Mazowsze i Podlasie obejmujący granice administracyjne województwa mazowieckiego i podlaskiego. Z uwagi na dobór gospodarstw do reprezentowania regionu Mazowsze i Podlasie wykazane w opracowaniu charakterystyki gospodarstw dla województwa mazowieckiego nie są reprezentatywne dla całego województwa.

W konsekwencji można je analizować jedynie jako wskaźnikowe do zobrazowania różnic między różnymi typami gospodarstw.

Charakterystyka gospodarstw z województwa mazowieckiego uczestniczących w badaniu Polski FADN w 2015 roku.

Tabela 1. Wybrane charakterystyki gospodarstw według klas wielkości ekonomicznej.

Symbol	Zmienna	j.m.	Razem	Bardzo małe	Małe	Średnio-małe	Średnio-duże	Duże	Bardzo duże
				2<€<8	8<€<25	25<€<50	50<€<100	100<€<500	€> 500
SE506	Zmiana wartości kapitału własnego	zł	-11 928	-3 833	-7 450	-12 563	-24 955	-6 129	.
SE131	Produkcja ogółem	zł	170 465	27 369	71 249	159 254	303 593	719 562	.
SE275	Zużycie pośrednie	zł	100 858	19 942	43 476	93 412	188 209	392 012	.
SE600	Saldo dopłat i podatków dot. dział. operacyjnej	zł	34 379	11 214	21 118	39 312	55 814	73 685	.
SE420	Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego	zł	61 839	8 646	24 966	62 903	112 673	242 087	.

Źródło: Polski FADN

We wszystkich klasach wielkości gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną dla Polskiego FADN w województwie mazowieckim podlegały procesowi dekapitalizacji. Dochodem większym od przeciętnego charakteryzowały się gospodarstwa w klasie średnio – małe i klasach większych. Równolegle w tych klasach wielkości ekonomicznej poziom wsparcia był większy od przeciętnego dla badanej zbiorowości.

Tabela 2. Wybrane charakterystyki gospodarstw według typów produkcyjnych.

Zmienna	j.m.	Razem	Uprawy polowe	Uprawy ogrodnicze	Uprawy trwałe	Krowy mleczne	Zwierzęta trawożerne	Trzoda chlewna	Drób	Mieszane
			(1)	(2)	(4)	(5)	(6)	(71)	(72)	(8)
Zmiana wartości kapitału własnego	zł	-11 928	11 410	-7 007	8 068	-34 567	-22 313	-11 757	.	496
Produkcja ogółem	zł	170 465	173 914	251 924	162 440	172 769	96 589	339 427	.	109 408
Zużycie pośrednie	zł	100 858	93 670	89 082	57 993	110 606	62 816	261 630	.	73 137
Saldo dopłat i podatków dot. dział. operacyjnej	zł	27 243	41 547	10 607	16 313	29 142	28 442	24 415	.	25 386

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego	zł	54 703	71 863	105 346	51 896	52 699	35 917	64 180	.	33 216

Źródło: Polski FADN

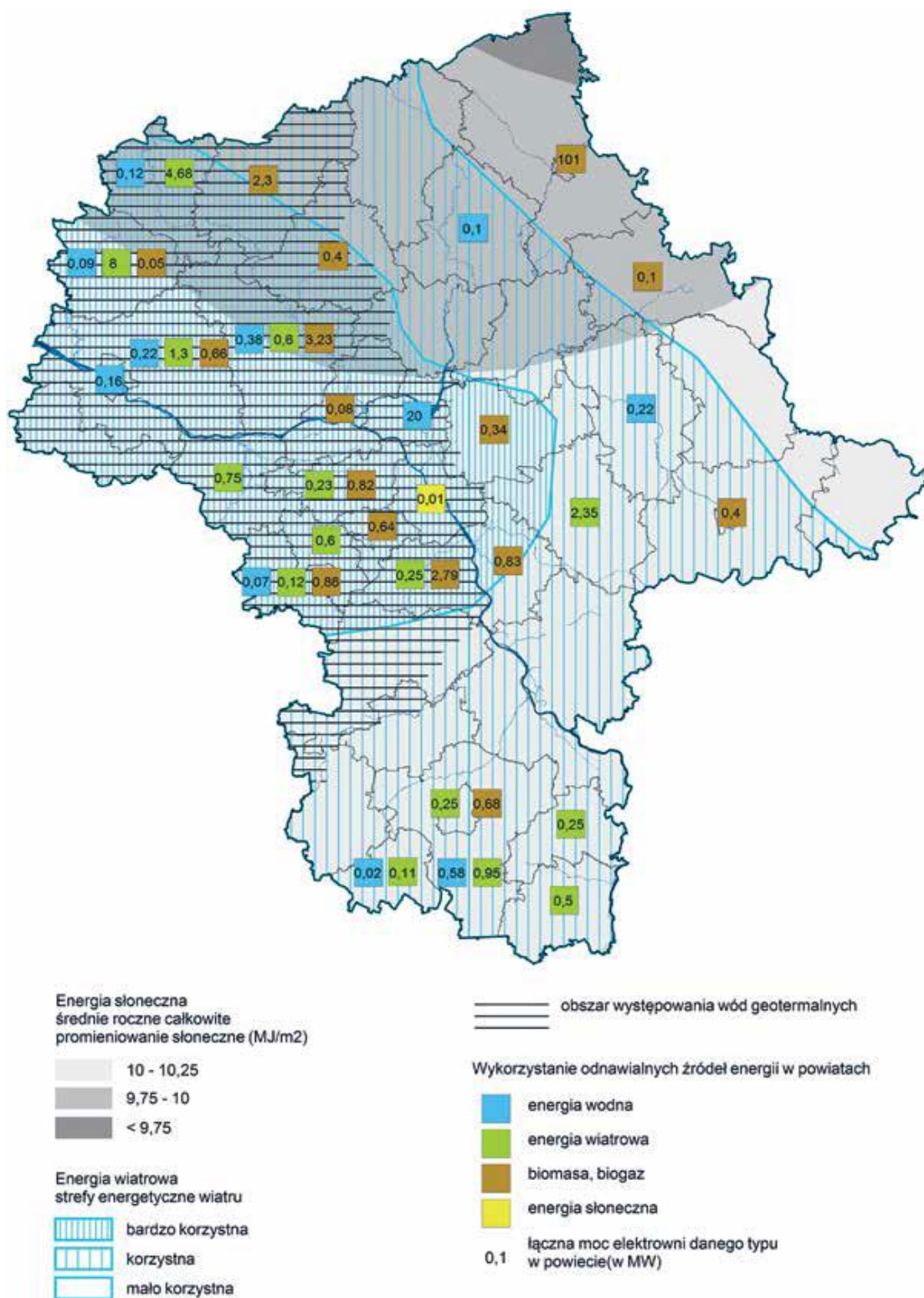
W przypadku gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych oraz uprawach trwałych można mówić o wyraźnym zwiększeniu wartości kapitału własnego. Największą wartością produkcji, dwukrotnie większą od przeciętnej dla badanej zbiorowości, charakteryzowały się gospodarstwa specjalizujące się w produkcji trzody chlewnej. Dochód tych gospodarstw był jednak większy od przeciętnego o około 20%. Przeciętnie najniższym dochodem i wartością produkcji charakteryzowały się grupy gospodarstw specjalizujących się w produkcji zwierząt trawożernych

i gospodarstwa w typie mieszane. Gospodarstwa w typie uprawy polowe otrzymywały największe wsparcie. Przeciętnie największy dochód uzyskiwała grupa gospodarstw specjalizująca się w uprawach ogrodniczych przy jednocześnie najniższej wartości wsparcia za pośrednictwem dopłat bezpośrednich (*opracowanie: Instytut Ekonomiki i Gospodarki Żywnościowej Państwowego Instytut Badawczy*).

produkcja energii odnawialnej w rolnictwie

Województwo mazowieckie, podobnie jak cała Polska, cechuje się bardzo niskim udziałem produkcji energii ze źródeł odnawialnych (udział energii elektrycznej z OZE poniżej 1%). Największe możliwości rozwoju OZE w województwie związane są z wykorzystywaniem biomasy, która może być używana zarówno do bezpośredniego spalania, jak i produkcji biopaliw oraz biogazu. W całym regionie istnieje możliwość wykorzystywania energii słonecznej – przede wszystkim do podgrzewania wody użytkowej, lecz także na potrzeby rolnicze i lokalnej produkcji energii elektrycznej w ogniwach fotowoltaicznych. Znaczna część obszaru województwa posiada także korzystne uwarunkowania do rozwoju energetyki wiatrowej oraz energetyki wykorzystującej wody geotermalne występujące w zachodniej części regionu. Szersze wykorzystanie OZE pozwoli nie tylko na ograniczenie emisji szkodliwych substancji do atmosfery, lecz również na poprawę lokalnego zaopatrzenia w energię poprzez jej produkcję bliżej odbiorcy końcowego i zmniejszenie strat spowodowanych złym stanem sieci energetycznych. Istotnym problemem jest także niska efektywność wykorzystywania energii w regionie. Poprawa efektywności możliwa jest poprzez modernizację i rozbudowę systemów energetycznych (w tym z wykorzystaniem inteligentnych sieci energetycznych), lokalne wytwarzanie energii, m.in. w procesach kogeneracji i poligeneracji, wdrażanie nowoczesnych technologii produkcji oraz energooszczędnych systemów transportu i konsumpcji, jak też termomodernizację budynków i wdrażanie bardziej efektywnych systemów ogrzewania i chłodzenia.

Mapa: Potencjał energetyki odnawialnej

Źródło: Opracowanie własne MBPR na podstawie „Programu możliwości wykorzystania odnawialnych źródeł energii dla WM”, KPZK 2030 i danych Urzędu Regulacji Energetyki

znaczenie wsparcia publicznego w rolnictwie

Kluczowe znaczenie dla procesu przemian w rolnictwie miało przygotowywanie tego działu gospodarki do akcesji i dostosowywanie krajowej polityki rolnej do standardów Unii Europejskiej

oraz wprowadzenie od 2004 r. narzędzi Wspólnej Polityki Rolnej. W efekcie rolnictwo w województwie mazowieckim otrzymało bezpośrednie wsparcie finansowe i zostało włączone w realizację działań na rzecz rozwoju terenów wiejskich. Mazowieckie jest największym beneficjentem płatności bezpośrednich spośród wszystkich województw (939 mln zł, tj. 13,3% koperty jednolitej płatności obszarowej w 2009 r.). Z badań efektów tej polityki wynika, że płatności obszarowe znacząco wspierają dochody prowadzących gospodarstwa rolne. Jednak ich wpływ na dynamikę wzrostu PKB w woj. mazowieckim jest minimalny. Szacuje się, że w okresie 2004–2006 wzrost PKB z tego tytułu wyniósł ok. 0,1%. Wpływ przekazanych do rolnictwa funduszy UE na PKB na Mazowszu jest statystycznie najniższy spośród wszystkich województw, m.in. ze względu na wysoki udział PKB Mazowsza w PKB krajowym (sam obszar metropolitalny Warszawy wytwarza 17,3% PKB Polski). Większe znaczenie dla wzrostu PKB miały działania w ramach Programu Aktywizacji Obszarów Wiejskich, a zwłaszcza subsydia inwestycyjne w infrastrukturę (ok. 0,7% wzrostu PKB).

1.3.5 Rola rolnictwa w kształtowaniu wzrostu gospodarczego województwa i kraju

udział w WDB

Jednostki prowadzące działalność w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie wygenerowały w 2014 roku wartość dodaną brutto w kwocie 8935 mln zł, co stanowiło 2,6% ogółu WDB województwa. W stosunku do 2013 roku udział ten zmniejszył się o 0,5 p. proc. (z 3,1%) [na podstawie: Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2016, Urząd Statystyczny w Warszawie].

W województwie mazowieckim, podobnie jak w kraju, udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w porównaniu z innymi sekcjami gospodarki narodowej jest stosunkowo niewielki i wynosi ok. 3%. [na podstawie: Bank Danych Lokalnych]

liczba miejsc pracy

Ludność zamieszkała na wsi w woj. mazowieckim stanowiła 12,4% ludności wsi w Polsce, co lokuje mazowieckie na 1. miejscu wśród innych województw. Z rolnictwem związane jest około 25% ludności Mazowsza.

W 2015 roku pracujących w rolnictwie w województwie mazowieckim według faktycznego miejsca pracy i rodzaju działalności było 300 tys. osób (wzrost z 299 tys. osób w 2014 roku). Od 2010 roku odnotowuje się w województwie niewielką tendencję wzrostową zatrudnienia

w rolnictwie. W 2010 roku w rolnictwie pracowało 11,3% ogółu pracujących w województwie mazowieckim (w kraju – 12,9%, w krajach UE przeciętnie 4,7%), przy tendencji spadkowej w latach wcześniejszych (w 2000 roku – 20,3%, w 2005 roku – 15,9%). Zmniejszała się także bezwzględna liczba pracujących w tym sektorze: w okresie 2000-2010 odnotowano spadek o 150 tys. osób. Pomimo tych zmian w rolnictwie w 2010 roku nadal pracowało 298 tys. osób. W 2011 r. zatrudnienie w tym sektorze w województwie mazowieckim wynosiło 11,8% całkowitego zatrudnienia w regionie. Za tą średnią kryją się wysokie, – wynoszące 45 pkt. proc. – rozpiętości między podregionami. W podregionach pracujący w rolnictwie stanowili: w ostrołęcko - siedleckim – 46,6% ogółu pracujących, ciechanowsko - plockim – 35,3%, radomskim – 40,1%, warszawskim wschodnim – 22%, warszawskim zachodnim – 20% oraz 0,6% w Warszawie.

Analiza nakładów pracy w rolnictwie potwierdza dominację rodzinnego charakteru mazowieckich gospodarstw. Pracują w nich głównie właściciele gospodarstw i ich rodziny. Praca najemna dominuje dopiero w dużych i bardzo dużych pod względem ekonomicznym gospodarstwach (powyżej 40 ESU). W pozostałych typach gospodarstw udział pracy najemnej jest znikomy.

1.3.6 Przetwórstwo rolno – spożywcze i pozostała działalność gospodarcza związana z rolnictwem

rodzaje działalności związanej z rolnictwem i jego miejsce w strukturze produkcji w województwie

Województwo mazowieckie pełni wiodącą rolę w przetwórstwie rolno-spożywczym skupiając 15% podmiotów przetwórstwa spożywczego w kraju oraz wytwarzając niemal 1/4 krajowej produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego. Podstawą surowcową sektora przetwórstwa rolno-spożywczego regionu jest rolnictwo o wysokim stopniu towarowości, co jest wynikiem rozwiniętych specjalizacji produkcji rolniczej: roślinnej (warzywa i owoce) i zwierzęcej (żywiec rzeźny, mleko).

Obserwuje się znaczną zależność rozmieszczenia podmiotów przetwórstwa rolno- spożywczego od koncentracji bazy surowcowej:

- **przetwórstwo mleka** skupione jest w północno-wschodniej części województwa, z wyróżniającym się podregionem ostrołęckim, gdzie występuje największa obsada krów mlecznych oraz zlokalizowanych jest ponad 1/3 dużych i średnich zakładów przetwórstwa mleka w województwie;

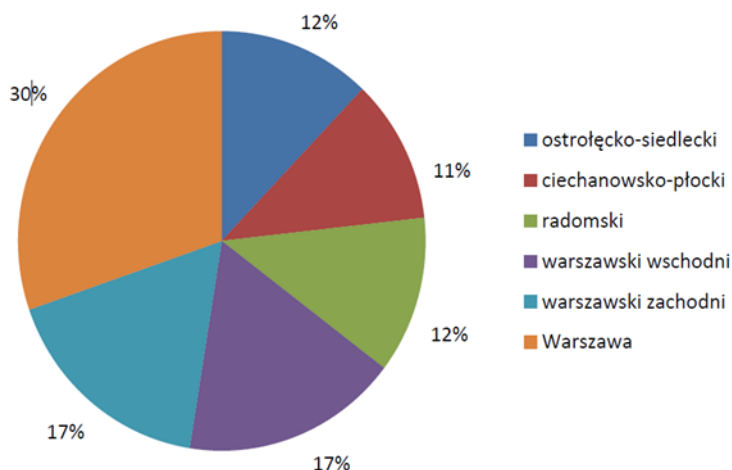
- **przetwórstwo owoców i warzyw** skoncentrowane jest w podregionie warszawskim zachodnim i radomskim (ponad 3/4 dużych i średnich zakładów tej branży województwa), co związane jest z utrwaloną na tym obszarze specjalizacją w uprawie warzyw i owoców;
- **przetwórstwo mięsa** charakteryzuje się stosunkowo równomierną lokacją zakładów średnich i dużych. Największe znaczenie branża ta ma dla podregionów płockiego i ciechanowskiego (cechujących się ponadprzeciętną obsadą trzody chlewnej, bydła i drobiu rzeźnego), z blisko 2-krotnie większym niż w województwie udziałem w grupie dużych i średnich zakładów przemysłu rolno-spożywczego.

Ważną przesłanką lokalizacji przetwórstwa rolno-spożywczego jest bliskość chłonnego rynku zbytu i atrakcyjność inwestycyjna. Rozmieszczenie podmiotów przetwórstwa rolno-spożywczego w powiatach województwa jest zasadniczo proporcjonalne do liczby ludności – ponadprzeciętnym nasyceniem tego typu przedsiębiorstwami odznacza się obszar metropolitalny o wysokiej atrakcyjności inwestycyjnej dla prowadzenia działalności przemysłowej. Rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego, nawiązujący do wykształconych specjalizacji rolniczych, jest ważnym kierunkiem aktywizacji peryferyjnych i problemowych obszarów województwa.

Artykuły rolno-spożywcze to jedna z ważniejszych dziedzin w handlu zagranicznym województwa mazowieckiego, charakteryzująca się systematycznym wzrostem eksportu oraz posiadająca (jako jedyna) dodatnie saldo wymiany handlowej.

W 2010 roku na Mazowszu zarejestrowanych było ponad 4,5 tys. podmiotów gospodarczych prowadzących działalność w obszarze przetwórstwa rolno-spożywczego (1. miejsce w kraju). W przemyśle rolno-spożywczym wzrasta znaczenie małych przedsiębiorstw, zatrudniających do 49 osób. Mikro i małe przedsiębiorstwa stanowią w województwie ok. 94% wszystkich podmiotów.

Wykres 1. Struktura podmiotów gospodarczych przetwórstwa rolno-spożywczego według ówczesnych podregionów w 2009 roku

Źródło: dane o liczbie podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON. Urząd Statystyczny w Warszawie, Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2011.

najwięksi pracodawcy i zakłady przetwórcze rolno-spożywcze lub związane z rolnictwem

W podregionach obszaru metropolitalnego zarejestrowanych jest ponad 2/3 podmiotów przetwórstwa rolno-spożywczego, z czego blisko połowa w samej Warszawie (Wykres 1).

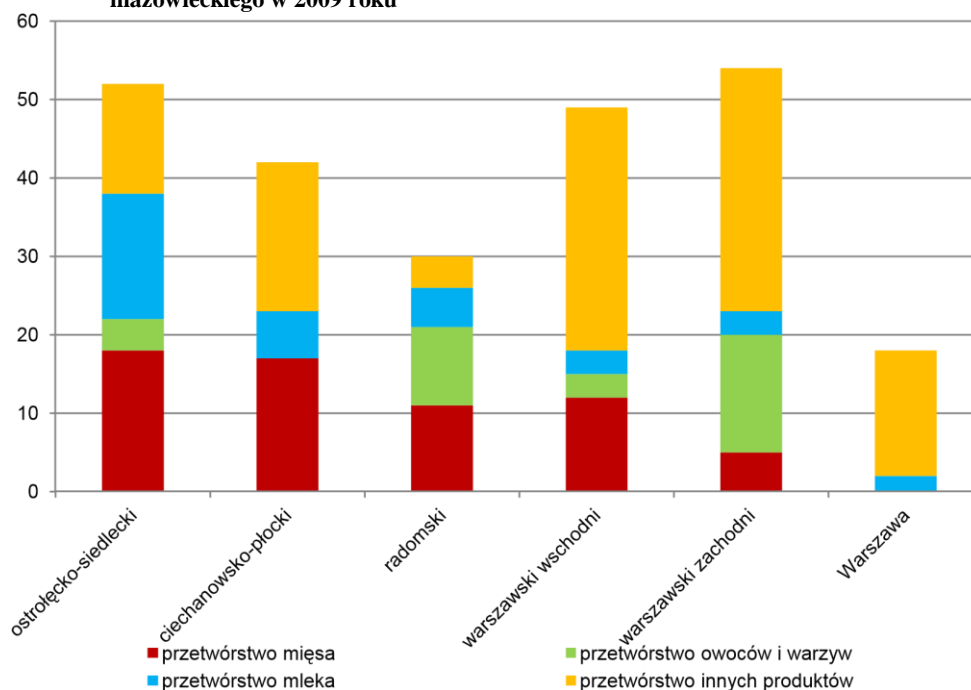
Dla regionów peryferyjnych województwa szczególne znaczenie mają duże i średnie podmioty przetwórstwa rolno-spożywczego, które stanowią blisko 10% wszystkich tej wielkości podmiotów zarejestrowanych w podregionie ostrołęcko-siedleckim i ciechanowsko-płockim, co ponad 2-krotnie przewyższa średnią wojewódzką (4,3%). Biorąc pod uwagę drobną przedsiębiorczość, rozpatrywana branża jest mniej widoczna w działalności gospodarczej ogółem – w skali województwa liczba małych przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego nie przekracza 0,7% wszystkich małych podmiotów gospodarki narodowej. Najmniejszy udział przetwórstwa rolno-spożywczego w drobnej przedsiębiorczości (około 0,5%) notuje się w Warszawie i miastach grodzkich, większe znaczenie rozpatrywana branża ma poza centrum województwa – w powiatach: lipskim, przysuskim, płockim, płońskim, mławskim, ostrołęckim i siedleckim wspomniany udział przekracza 2-krotnie średnią wojewódzką².

Powiązanie przetwórstwa rolno-spożywczego z wykształconymi kierunkami produkcji najwyraźniej widać w regionach peryferyjnych: ostrołęcko-siedleckim, ciechanowsko-płockim i radomskim. W podregionie ostrołęcko-siedleckim, dominującym w województwie pod

² Źródło: BDL, GUS.

względem pogłowia bydła, w tym krów i skupu mleka, występuje największa w województwie liczba dużych i średnich zakładów przetwarzających mleko (Wykres 2), stanowiących ponad 45% tego typu zakładów w województwie.

Wykres 2. Liczba dużych i średnich zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego w ówczesnych podregionach województwa mazowieckiego w 2009 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie informacji Urzędu Statystycznego w Warszawie zweryfikowanej przez MBPR, Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2011.

Przemysł mleczarski charakteryzuje się najmniejszą liczbą podmiotów spośród rozpatrywanych branż, jednocześnie największy udział mają w nim przedsiębiorstwa duże i średnie. W podregionie ostrołęcko-siedleckim ponad 40% podmiotów zajmujących się przetwarzaniem mleka to zakłady duże i średnie, co jest najwyższym udziałem wśród podregionów i ponad 2-krotnie przekracza średnią wojewódzką.

Podregion ostrołęcko-siedlecki widoczny jest również w produkcji przetworów z mięsa, o czym świadczy blisko 30% udział w województwie zlokalizowanych tam dużych i średnich zakładów produkcyjnych oraz trzecia pod względem liczebności (za Warszawą i warszawskim wschodnim) grupa małych przedsiębiorstw tej branży. W jego północnej części działalność prowadzą duże zakłady przemysłu mięsnego „JBB” Import-Export Józef Bałdyga, a w subregionie siedleckim (powiaty: siedlecki, sokołowski o rozwiniętej hodowli drobiu rzeźnego i trzody chlewnej) funkcjonują między innymi Sokołów SA GK i Drosed SA, wymienione na liście 500 największych przedsiębiorstw w Polsce.

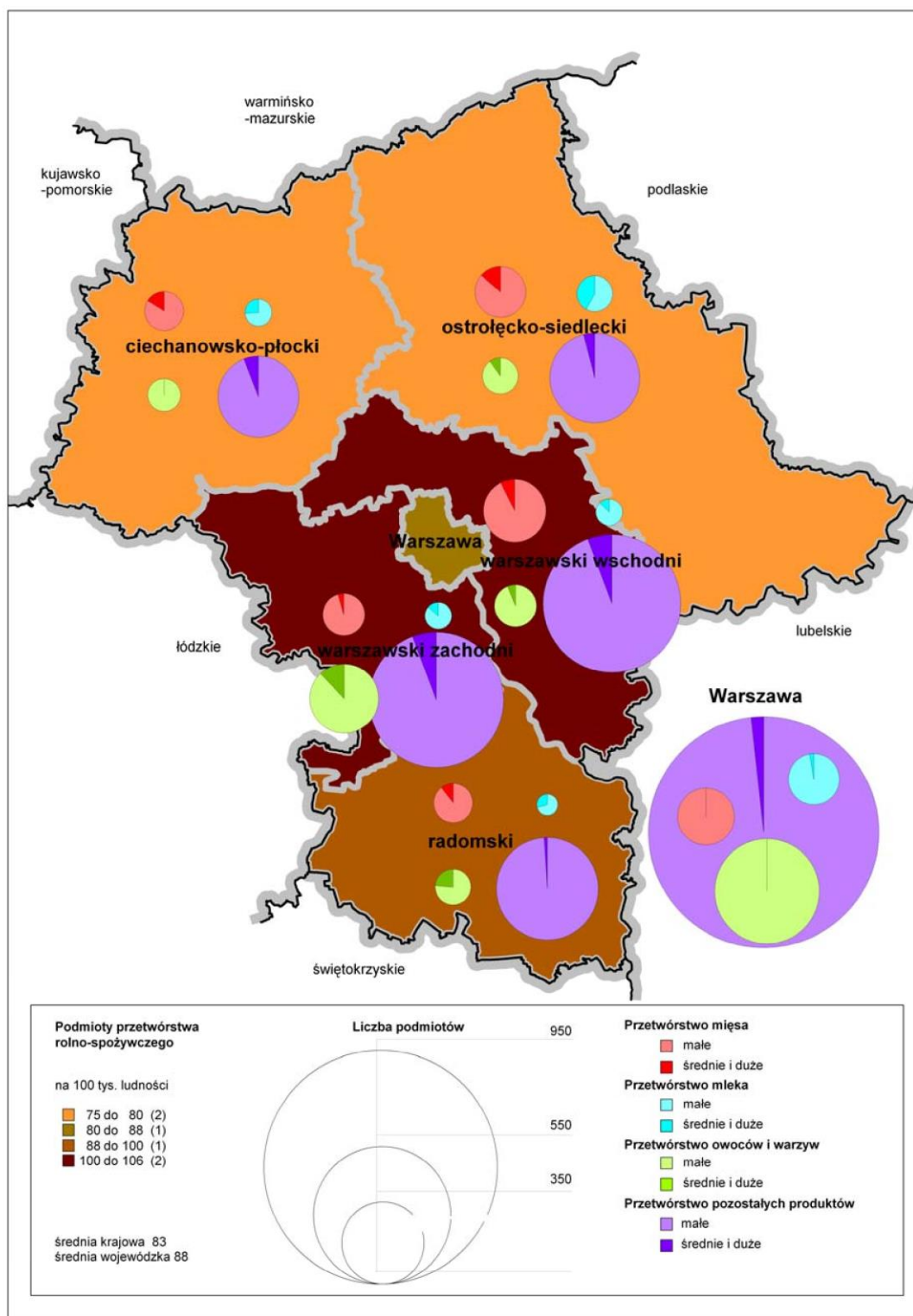
W porównaniu z pozostałymi kierunkami przetwórstwa rolno-spożywczego, branża mięsna odznacza się stosunkowo równomiernym rozkładem przestrzennym dużych i średnich zakładów. Ten kierunek przetwórstwa największe znaczenie ma jednak dla cechującego się dobrze wykształconą bazą surowcową (rozwinęty chów bydła, trzody chlewnej i drobiu rzeźnego) podregionu ciechanowsko-płockiego, w którym ponad 40% dużych i średnich zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego zajmuje się przetwórstwem mięsa (średnia wojewódzka to niespełna 26%). Przetwórstwo mięsa w podregionie ciechanowsko-płockim charakteryzuje się również największym spośród wszystkich podregionów udziałem (16%) dużych i średnich zakładów w strukturze podmiotów, 2-krotnie więcej niż średnio w województwie.

Powiązanie kierunku przetwórstwa rolno-spożywczego z wykształconą specjalizacją rolniczą zauważalne jest również w wyróżniających się pod względem upraw warzyw i owoców podregionach warszawskim zachodnim i radomskim, w których funkcjonuje blisko 80% dużych i średnich zakładów przetwarzających owoce i warzywa na Mazowszu. W przypadku podregionu radomskiego i warszawskiego zachodniego udział dużych i średnich zakładów w przetwórstwie owocowo-warzywnym wynosi odpowiednio: 23% i 11%, zdecydowanie więcej niż średnio w województwie (6%). Ponadto w podregionie warszawskim zachodnim zarejestrowana jest druga co do liczebności w województwie grupa małych podmiotów prowadzących tego rodzaju działalność (pierwsze miejsce, podobnie jak w przypadku innych branż, zajmuje Warszawa).

Sektor rolno – spożywczy zaliczany jest do kluczowych, dominujących sektorów gospodarki województwa mazowieckiego m.in. na podstawie udziału w eksporcie regionu oraz wysokiego potencjału rozwojowego, o którym stanowi zwłaszcza rozwinięta baza produkcyjna w zakresie podstawowych produktów rolnych, a w szczególności owoców, warzyw, mięsa oraz mleka, a także znaczna liczba zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego.

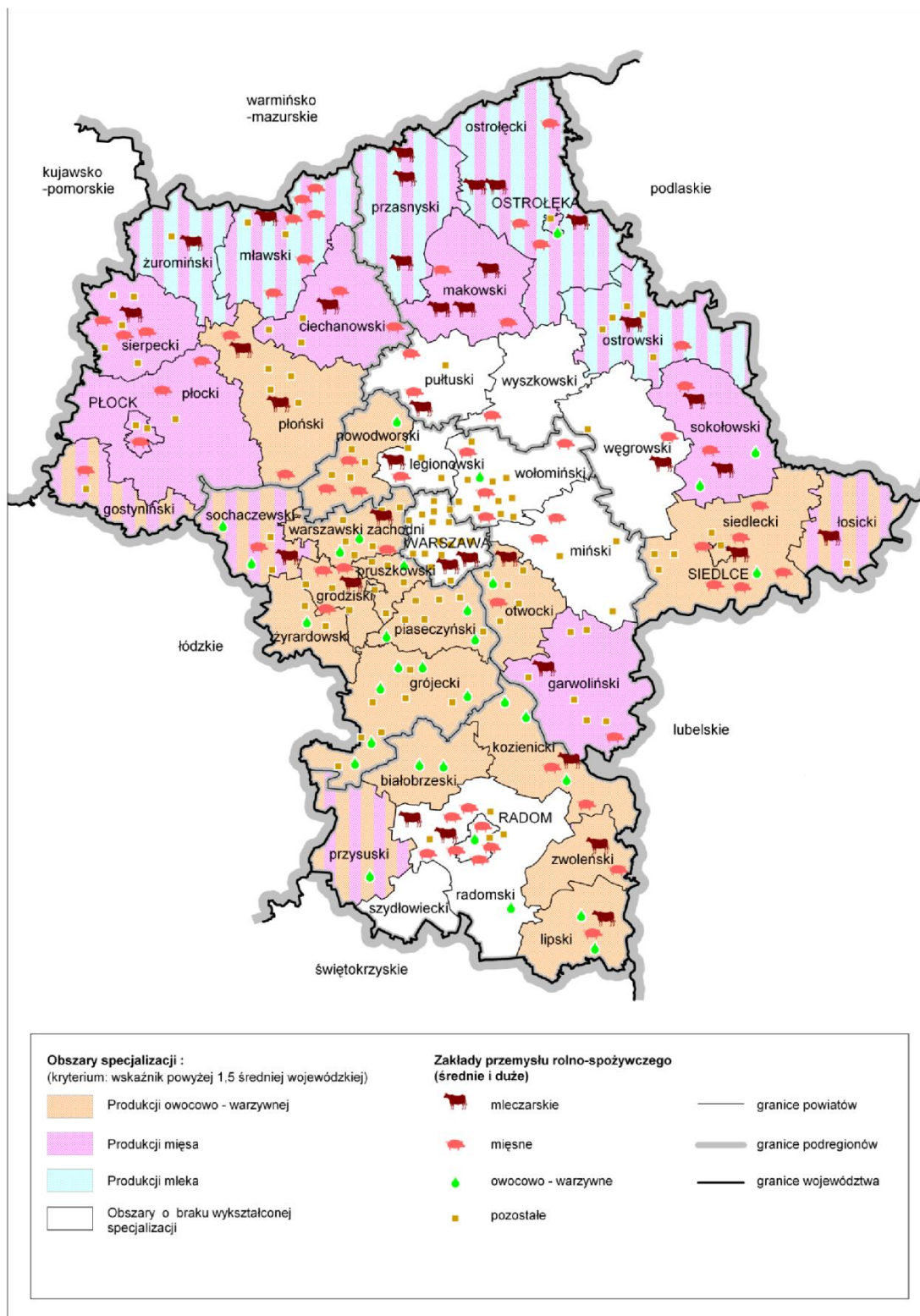
Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza do 2020 roku - System wspierania innowacyjności oraz inteligentna specjalizacja regionu 2015 r. identyfikuje w ramach obszarów inteligentnej specjalizacji m.in. obszar - bezpieczna żywność, dotyczący przedsięwzięć zwiększających dostępność i umożliwiających rozwój produktów spożywczych wysokiej jakości, zgodnych z ideą zrównoważonego rozwoju, bezpiecznych zarówno dla końcowego odbiorcy, jak i dla środowiska w całym cyklu produkcji i dystrybucji.

Mapa: Przetwórstwo rolno-spożywcze w podregionach województwa mazowieckiego

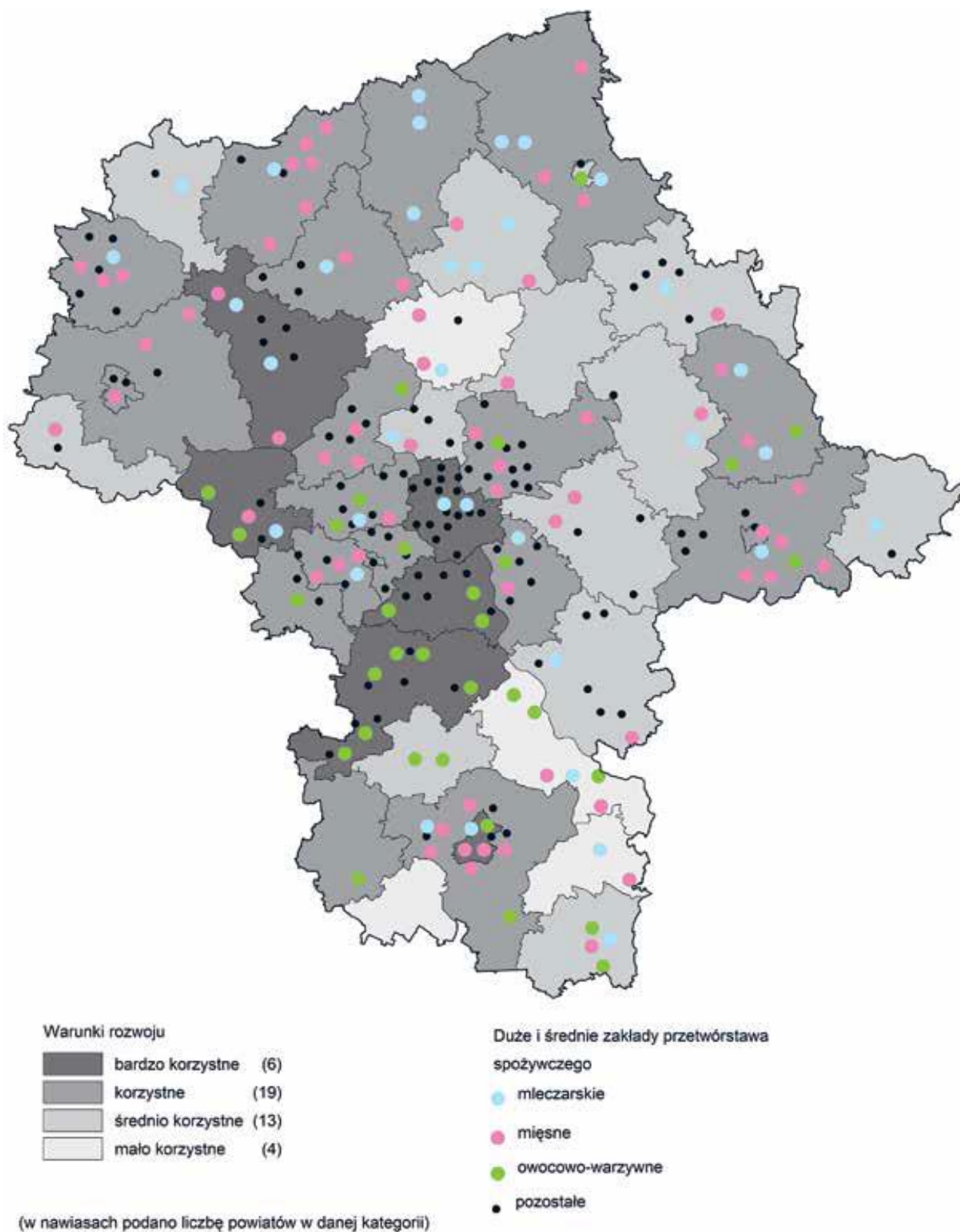
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Warszawie zweryfikowanych przez MBPR, Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2011.

Mapa: Przetwórstwo rolno-spożywcze na tle wykształconych kierunków produkcji rolniczej w powiatach województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Warszawie zweryfikowanych przez MBPR, Powszechnego Spisu Rolnego 2002 roku, Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Głównego Inspektoratu Weterynarii w Warszawie, Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2011.

Mapa: Potencjał przemysłu rolno-spożywczego

Źródło: Opracowanie własne MBPR na podstawie badań własnych, Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030.

Z badań terenowych IERiGŻ-PIB wynika, że pomimo postępującej koncentracji rolniczej produkcji towarowej, częstość korzystania producentów rolnych ze sprzedaży swoich wyrobów na giełdach towarowych i rynkach hurtowych w zasadzie nie uległa zmianie. W 2011 roku odsetek wsi, w których byli tacy rolnicy wynosił około 30% i był on identyczny jak w 2005 roku, a w stosunku do roku 2000 wzrósł tylko o 4 pkt. proc.

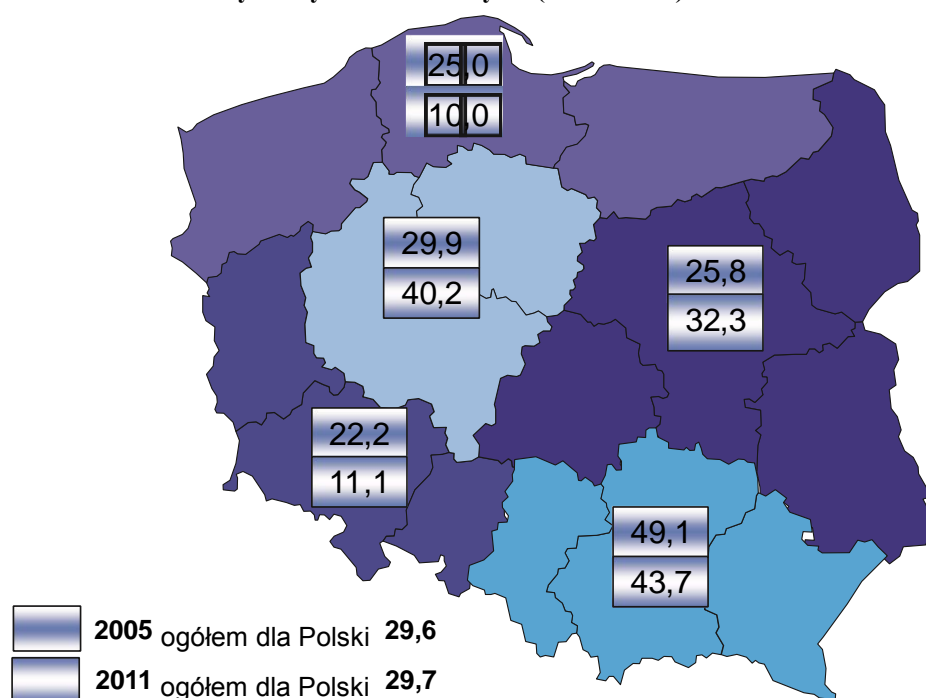
Zasadniczym przeobrażeniem nie uległ asortyment produktów rolniczych zbywanych na giełdach towarowych i rynkach hurtowych. Ta forma sprzedaży była nadal zdominowana przez surowce pochodzenia roślinnego, chociaż coraz bardziej zauważalne stawały się również artykuły zwierzęce, gdyż ich udział wśród ogółu produktów rolniczych upłynnianych na rynkach hurtowych zwiększył się prawie dwukrotnie. Jednak mimo to, w 2011 roku stanowiły one tylko około 10% całości surowców rolniczych uczestniczących w tej formie obrotu.

W 2011 roku, podobnie jak i w latach ubiegłych, wśród rolników sprzedających na giełdach towarowych i rynkach hurtowych najczęściej było producentów warzyw (30%) i owoców (26%), głównie uprawianych pod osłonami. Wyraźnie rzadziej na giełdach i rynkach hurtowych sprzedawano kwiaty i ziemniaki (po 13%), zboża i rośliny przemysłowe (po 10%), a zupełnie sporadycznie (od 1 do 3%) żywiec wieprzowy i wołowy, pieczarki i jaja.

W analizie przestrzennego zróżnicowania zbytu produktów rolniczych na giełdach towarowych i rynkach hurtowych, zwraca uwagę sytuacja w typowo rolniczych makroregionach: środkowowschodnim i środkowozachodnim, czyli na terenach, gdzie segment rolnictwa wysokotowarowego był szczególnie dobrze rozwinięty (makroregion środkowozachodni) lub procesy restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych uległy wyraźnemu przyśpieszeniu (makroregion środkowowschodni)³.

³ B. Karwat-Woźniak, P. Chmieliński: *Gospodarstwa wysokotowarowe w strukturze społeczno-ekonomicznej rolnictwa chłopskiego rok po akcesji do Unii Europejskiej*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 54, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 49-50.

Mapa: Zróżnicowanie przestrzenne* w rozpowszechnieniu sprzedaży produktów rolniczych na giełdach towarowych i rynkach hurtowych (% wskazań)

* Poszczególne makroregiony obejmują następujące województwa: **środkowo-zachodni** (I) – wielkopolskie i kujawsko-pomorskie; **środkowo-wschodni** (II) – łódzkie, mazowieckie, podlaskie i lubelskie; **południowo-wschodni** (III) – śląskie, małopolskie, świętokrzyskie i podkarpackie; **południowo-zachodni** (IV) – opolskie, dolnośląskie i lubuskie; **północny** (V) – zachodnio-pomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie.

Źródło: opracowano na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB 2005 i 2011, Zmiany w formach sprzedaży produktów rolnych w gospodarstwach indywidualnych, Bożena Karwat-Woźniak, 2013.

Tylko na tych obszarach, w 2011 roku częstość sprzedaży na rynkach hurtowych była wyższa niż sześć lat wcześniej. W 2011 roku we wsiach, w których odnotowano obrót hurtowy i giełdowy produktami rolniczymi, grupa rolników, których dotyczyła taka sytuacja, liczyła średnio 22 osoby. Tym samym była ona o około 50% większa niż w latach wcześniejszych⁴. Dotyczyło to głównie wsi z makroregionu południowo-wschodniego i środkowo-wschodniego, gdzie z tego kanału korzystała zdecydowana większość rolników, nawet 90-95% użytkowników gospodarstw towarowych, głównie specjalizujących się w produkcji warzyw oraz owoców, zarówno gruntowych, jak i spod osłon. Na terenie województwa mazowieckiego funkcjonują dwa rynki hurtowe i są to : Warszawski Rolno-Spożywczy Rynek Hurtowy S.A. w Broniszach oraz Agro-Technika S.A. - Oddział Praska Giełda Spożywcza.

⁴ Z danych ankietowych wynika, że zarówno w 2000 roku, jak i w 2005 roku analogiczny wskaźnik wynosił 15 osób.

klastry i poziom innowacyjności przemysłu

Pierwsze klastry na Mazowszu zaczęły powstawać później niż w innych regionach, bo dopiero w 2007 roku. W dużej mierze wiązało się to z realizacją w tym okresie, przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości, pilotażowego programu „Wsparcie na rozwój klastra”, umożliwiającego dofinansowanie z funduszy strukturalnych. Większość powstających klastrów ukierunkowana jest na równoległe osiąganie wielu celów. Najczęściej celem działalności klastrów jest integracja i rozwój branży, transfer innowacji z jednostek naukowo-badawczych do firm, współpraca z zagranicą, podnoszenie konkurencyjności sektora MSP oraz zapewnienie odpowiedniej jakości produktów i usług. Coraz częściej prezentowanym motywem zakładania klastrów jest dążenie do nawiązania współpracy międzynarodowej przez małe i średnie podmioty. Obecnie, internacjonalizacja klastrów polega głównie na ich promocji na rynkach zagranicznych poprzez udział w targach, wystawach i giełdach kooperacyjnych. Klastry w województwie mazowieckim reprezentują różne branże gospodarki. Niektóre z nich skupiają podmioty z tradycyjnych sektorów, jak rolnictwo, sadownictwo, inne – zajmują się działalnością w zakresie usług opartych na wiedzy, jak informatyka, telekomunikacja, medycyna i optyka (według opracowania „Klastry w polityce rozwoju województwa mazowieckiego”, Wanda Pełka, Mazowsze, Studia Regionalne 12, 2013 r.). Jednocześnie z „Raportu aktualizacyjnego w zakresie klastrów, sieci współpracy i zaufania w biznesie na Mazowszu dla Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie” wynika, że problemem jest brak szczegółowej inwentaryzacji mazowieckich klastrów na przestrzeni ostatnich lat. Na potrzeby analizy przeprowadzonej

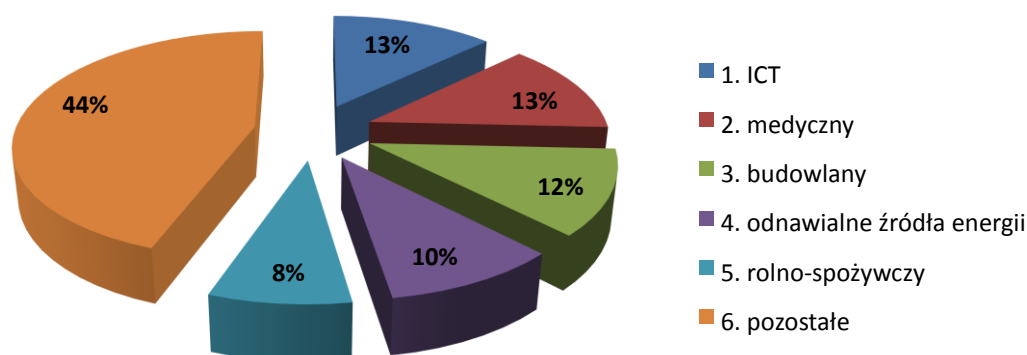
w ramach przedsięwzięcia PARP pn. „Polskie klastry i polityka klastrowa” zidentyfikowano, że do końca 2011 r. w województwie mazowieckim powstało łącznie 25 inicjatyw klastrowych. Z danych zawartych w Regionalnej Strategii Innowacji dla Mazowsza do 2020 roku. System wspierania innowacyjności oraz inteligentna specjalizacja regionu wynika, że w 2012 r. w województwie mazowieckim funkcjonowało około 45 inicjatyw klastrowych. Według zaś W. Pełki⁵, na koniec marca 2012 r. w województwie mazowieckim można było zidentyfikować ponad 20 organizacji o charakterze powiązań klastrowych znajdujących się w różnych fazach rozwoju. W tej liczbie tylko kilka przypadków można było uznać za rozwinięte klastry, pozostałe miały charakter inicjatyw klastrowych. Natomiast według danych Urzędu Marszałkowskiego w 2014 r.

⁵ W. Pełka, *Klastry w polityce rozwoju województwa mazowieckiego*,
http://mazowsze.hist.pl/42/Mazowsze_Studia_Regionalne/904/2013/34412/.

w województwie działały około 53 inicjatywy klastrowe/klastrów⁶. Z raportu pt.: „Diagnoza obszaru metropolitalnego Warszawy” opracowanego na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego

w Warszawie wynika, że w 2014 r. w województwie mazowieckim funkcjonowało 25 klastrów/inicjatyw klastrowych, z czego 23 były zlokalizowane w OMW (22 w Warszawie, jeden w gm. Pniewy)⁷. Obecnie na mapie klastrów PARP, będącej największą bazą klastrów działających w Polsce, w województwie mazowieckim zostały oznaczone 34 klastry⁸. (według Raportu aktualizacyjnego w zakresie klastrów, sieci współpracy i zaufania w biznesie na Mazowszu dla Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie – 2015 r.).

Wykres: Profil działalności inicjatyw klastrowych na Mazowszu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ogólnodostępnych danych nt. klastrów/inicjatyw klastrowych, działających w województwie mazowieckim (stan na dzień 5 lutego 2014 r.), Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza do 2020 roku, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, 2015.

Okresy powstawania klastrów w regionach
(dane z Raport z inwentaryzacji klastrów w Polsce 2015, PARP)

MAZOWIECKIE														
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	

Profil działalności klastrów i inicjatyw klastrowych na Mazowszu

(dane z Raportu aktualizacyjnego w zakresie klastrów, sieci współpracy i zaufania w biznesie na Mazowszu dla Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie, 2015)

⁶ Departament Rozwoju Regionalnego i Funduszy Europejskich Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego w Warszawie: *Polityka klastrowa województwa mazowieckiego 2014-2020*, Warszawa 5.06.2014.

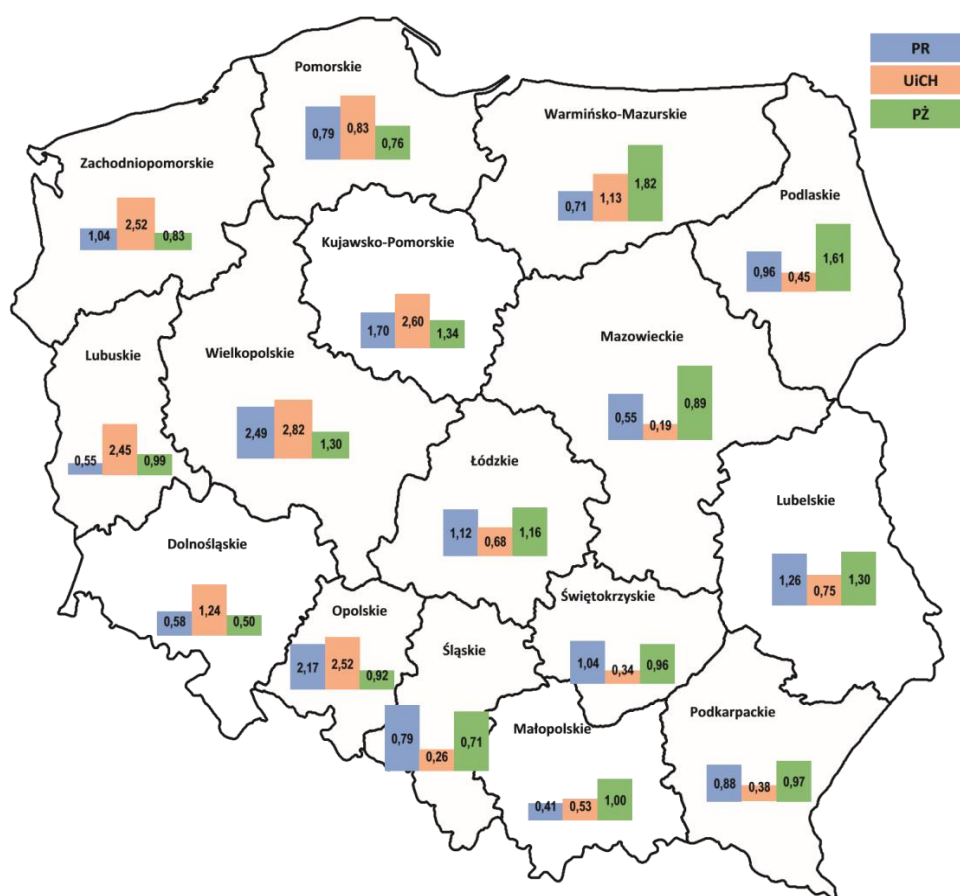
⁷ W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz, K. Szmigiel-Rawska, *Diagnoza obszaru metropolitalnego Warszawy. Raport syntetyczny*, Geoprofit Wojciech Dziemianowicz, ECORYS Polska Sp. z o.o. na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa 2014.

⁸ <http://www.pi.gov.pl/PARP/data/klastry/index.html> [stan na dzień 24.05.2015].

Rolno-spożywcza	• Mazowiecki Klaster Owocowy • Klaster Wołowy • Mazowiecki klaster rolno-spożywczy MAKROS • Klaster Innowacji w Agrobiznesie • Klaster Owocowo-Warzywny Województwa Mazowieckiego

Publikacja IERiGŻ “Rola klastrów w konkurencyjnym rozwoju sektora rolno-żywnościowego w Polsce” wskazuje, że największy potencjał rozwojowy klastrów w województwie mazowieckim w sektorze rolno-żywnościowym znajduje się w przetwórstwie żywności.

Mapa: Wartość LQ_e dla klastrów typu Produkcja Rolna, Uprawy Rolne i Chów Zwierząt oraz Przetwórstwo Żywności w poszczególnych województwach

PR – Produkcja Rolna; UiCH – Uprawy Rolne i Chów Zwierząt, PŻ – Przetwórstwo Żywności

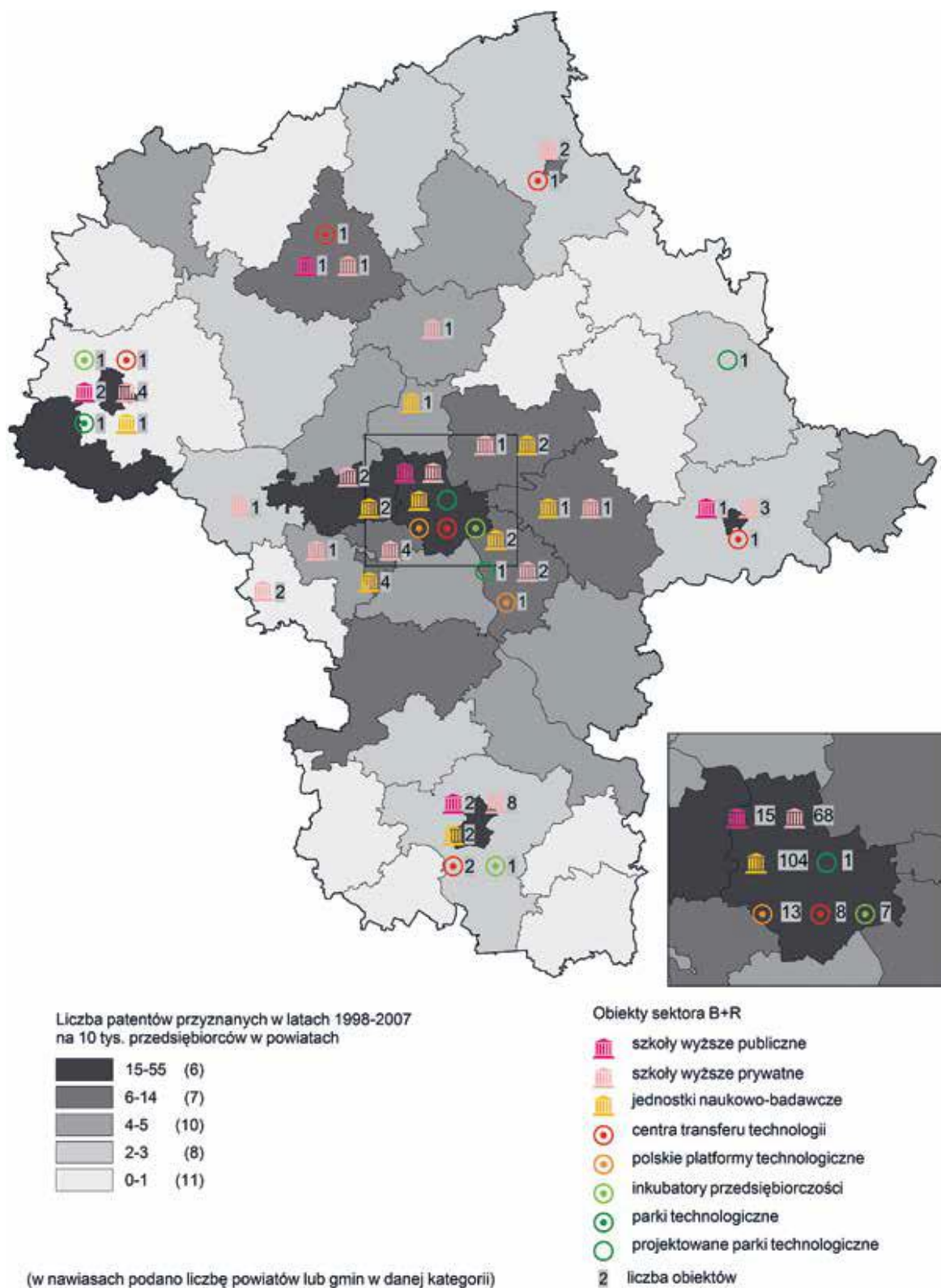
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych European Cluster Observatory 2012, Rola klastrów w konkurencyjnym rozwoju sektora rolno-żywnościowego w Polsce, IERiGŻ-PIB, 2013.

Jednocześnie Mazowieckie przedsiębiorstwa są uważane za krajowych liderów pod względem poziomu innowacyjności. Według Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku, Innowacyjne Mazowsze, w 2011 roku **nakłady na działalność innowacyjną** w grupie przedsiębiorstw przemysłowych kształtowały się na poziomie 3,9 mld zł,

co stanowiło 18,8% nakładów poniesionych w Polsce. W tym samym roku 29,6% dużych przedsiębiorstw zatrudniających powyżej 250 osób, wprowadziło na rynek nowe lub istotnie ulepszone produkty, przy średniej krajowej wynoszącej 27%. Natomiast nowe lub istotnie ulepszone procesy wdrożyło 47,4% dużych firm w regionie (średnia dla kraju 48,7%). Zdecydowanie mniej nowych produktów lub ulepszonych procesów wprowadziły małe (1,5%, średnia dla kraju – 3%) i średnie firmy (4,9%, średnia dla kraju – 6,7%).

Województwo mazowieckie dominuje w Polsce w dziedzinie **biotechnologii**. W 2011 roku w województwie działało 41 podmiotów prowadzących działalność w tej dziedzinie (25,6% ogólnej liczby), zatrudniających ponad 2 tys. osób (37,4% ogółu zatrudnionych w B+R). Podmioty te poniosły łącznie 188,1 mln zł nakładów na działalność B+R. W 2011 roku przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe zlokalizowane w województwie mazowieckim poniosły najwyższe w kraju nakłady na działalność innowacyjną (odpowiednio 18,8% i 78,4%).

Mapa: Potencjał rozwoju innowacji

Źródło: Opracowanie własne MBPR na podstawie badań własnych i raportu pt.: „Kapitał fizyczny. Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza”, Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030.

II. ANALIZA SWOT

MOCNE STRONY

1. Korzystne ukształtowanie terenu dla rozwoju rolnictwa.
2. Zaplecze surowcowe i silna pozycja dla przetwórstwa rolno-spożywczego także w gospodarstwach rodzinnych: mleko (1 miejsce w kraju), żywiec rzeźny (2 miejsce), jaja kurze (2 miejsce), owoce z drzew (1 miejsce), ziemniaki (2 miejsce), zboża ogółem (3 miejsce).
3. Wielokierunkowość produkcji rolnej.
4. Atrakcyjna lokalizacja dla potencjalnych inwestorów ze względów na położenie szlaków komunikacyjnych.
5. Chłonny rynek zagraniczny na artykuły rolno-spożywcze polskiej produkcji.
6. W dużej części zmodernizowany i konkurencyjny sektor przetwórstwa rolno-spożywczego spełniający wysokie standardy jakości produkcji oraz warunków higienicznych.
7. Potencjalny dostęp do licznej siły roboczej, województwo atrakcyjne dla migrantów z innych województw i zagranicy.
8. Lokalizacja szkolnictwa wyższego w zakresie rolnictwa i instytucji naukowo-badawczych.
9. Silne więzi społeczne w obrębie społeczności lokalnych.
10. Walory turystyczne: dobrze zachowane dziedzictwo historyczne, bogate zasoby dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, tereny atrakcyjne pod względem wypoczynkowym i rekreacyjnym.
11. Warunki przyrodnicze sprzyjające rozwojowi działalności agroturystycznej oraz produkcji ekologicznej, tradycyjnej, regionalnej (duże zalesienie, czyste środowisko naturalne, wody termiczne i geotermalne).
12. Dobrze zachowana różnorodność zasobów genetycznych w rolnictwie i różnorodność biologiczna przyrody.

13. Występowanie zbiorników retencyjnych i istniejący system oceny zagrożenia pożarowego w lasach.
14. Na terenach prawnie chronionych przestrzeganie norm środowiskowych przez podmioty gospodarcze.
15. Największy potencjał gospodarczy i ludnościowy wśród województw.
16. Pozycja lidera przedsiębiorczości w Polsce.
17. Duży udział podmiotów działających w branżach najczęściej generujących innowacje oraz firm z kapitałem zagranicznym.
18. Największy w Polsce potencjał naukowy (Warszawa, Radom, Płock) do rozwoju przemysłu zaawansowanych technologii.
19. Rozwinięty sektor usługowy – najwyższy wskaźnik PKB w kraju związany głównie z sektorem usług.
20. Silna pozycja metropolii warszawskiej związana z funkcjami stołecznymi, dobrymi połączeniami komunikacyjnymi szczególnie w transporcie międzynarodowym; miejsce do prowadzenia biznesu oraz przyciągania osób przedsiębiorczych.
21. Położenie województwa w ciągach europejskich korytarzy transportowych z węzłem w Warszawie.
22. Wysoki poziom wykształcenia mieszkańców Warszawy oraz miast regionalnych i subregionalnych.
23. Wysoki poziom rozwoju infrastruktury technicznej i dostęp do mediów (prąd, woda, gaz) obszaru metropolitalnego Warszawy i dużych miast.
24. Wzrastający ruch turystyczny w skali kraju, w tym zwłaszcza w Warszawie.
25. Funkcjonowanie Lokalnych Grup Działania na terenie województwa oraz dorobek w zakresie partnerstwa trójsektorowego.

SŁABE STRONY

1. Niski procent gleb wysokiej jakości (klasy I-III).

2. Rozdrobniona struktura agrarna gospodarstw rolnych, której towarzyszy rozproszona struktura własności oraz użytkowania nieruchomości rolnych.
3. Rozdrobnienie podaży surowców rolno-spożywczych.
4. Słabo zorganizowany rynek pierwszej sprzedaży produktów rolno-spożywczych.
5. Niski stopień skanalizowania zwłaszcza na terenach wiejskich, niekorzystny stosunek sieci kanalizacyjnej do wodociągowej.
6. Niski poziom selektywnej zbiórki i odzysku odpadów komunalnych, składowanie odpadów ulegających biodegradacji oraz trudności w zagospodarowaniu odpadów niebezpiecznych (osadów ściekowych oraz problemy ze zużytym sprzętem elektrycznym i elektronicznym).
7. Niedostateczny rozwój lokalnej infrastruktury drogowej i kolejowej.
8. Słabo rozwinięta sieć transportu publicznego na terenach wiejskich.
9. Wzrastający wskaźnik zanieczyszczeń komunikacyjnych oraz wzrost stężenia dwutlenku siarki i pyłów w powietrzu w sezonie grzewczym.
10. Niski stopień wykorzystania źródeł energii odnawialnej.
11. Wysoki stopień bezrobocia ukrytego i długotrwałego w rolnictwie, dziedziczenie bezrobocia, niezatrudnialność wynikająca m. in. z niskiej mobilności zawodowej ludności wiejskiej w zakresie zmian kwalifikacji i małej skłonności osób starszych do wprowadzania zmian pogłębiania się zjawiska wykluczenia społecznego.
12. Późny wiek ekonomicznego usamodzielniania się osób młodych i ich finansowa zależność od świadczeń społecznych członków gospodarstwa domowego.
13. Zbyt małe wykorzystanie elastycznych form zatrudnienia oraz innych narzędzi rynku pracy służących aktywizacji osób pracujących w niepełnym wymiarze czasu pracy lub niemogących czy mających duże trudności w podjęciu zatrudnienia poza miejscem zamieszkania.

14. Słaba dostępność i jakość infrastruktury społecznej (w szczególności przedszkoli oraz form opieki nad dziećmi do 5 roku życia i osobami starszymi) poza dużymi aglomeracjami miejskimi.
15. Mała liczba inwestorów zewnętrznych na obszarach wiejskich.
16. Niewystarczająca ilość małej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich i peryferyjnych względem dużych miast i szlaków komunikacyjnych.
17. Mała skłonność do podejmowania inicjatyw wspólnych (np. grupy producenckie, działania prowadzące do skrócenia łańcucha dostaw).
18. Niższe dochody mieszkańców obszarów wiejskich w porównaniu z mieszkańcami miast.
19. Niska zdolność kredytowa i inwestycyjna osób fizycznych, podmiotów gospodarczych (w tym m.in. producentów i przetwórców rolno-spożywczych) oraz jednostek samorządu terytorialnego wynikająca między innymi z niskiego poziomu ich dochodów.
20. Niedostateczne wykorzystanie i rozwój infrastruktury i bazy turystycznej, w tym dla wypoczynku weekendowego.
21. Degradacja w dużej części obiektów zabytkowych oraz cennych kulturowo i turystycznie.
22. Niski stopień objęcia obszarów wiejskich miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego OW.
23. Duża ilość wyrobów zawierających azbest zainstalowanych w obiektach budowlanych.
24. Niski potencjał rozwojowy i absorpcji innowacji na obszarach wiejskich.
25. Niski poziom dostępu do Internetu i e-usług w subregionach.
26. Niskie wykorzystanie wyników badań naukowych w przedsiębiorstwach.
27. Niezadowalający poziom retencji oraz stanu urządzeń przeciwpowodziowych i rowów melioracyjnych.
28. Brak polderów zalewowych; zabudowywanie obszarów zalewowych.

29. Przestarzałe technologie produkcji, przesyłu i dystrybucji energii elektrycznej; wysoka emisyjność źródeł energii; obszary deficytu energii elektrycznej, szczególnie w północnej części województwa.
30. Niewystarczająca przepustowość gazociągów wysokiego ciśnienia na zapotrzebowanie obszaru metropolitalnego i podregionu Radomskiego.
31. Niskie wykorzystanie OZE.
32. Niekomfortowe warunki życia dla mieszkańców wsi w pobliżu dużych ferm przemysłowych (zapach).
33. Zanikanie naturalnych łąk i pastwisk wskutek zmiany technologii żywienia bydła i nie koszenia przez rolników mniejszych areałów użytków zielonych.

Szanse

1. Położenie geograficzne (najbliższe otoczenie Warszawy).
2. Wzrost dostępności nowych technologii energetycznych bazujących na odnawialnych źródłach energii i inteligentnej infrastrukturze energetycznej.
3. Rozwój nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych umożliwiających wykonywanie telepracy i prowadzenie innowacyjnej działalności gospodarczej na OW.
4. Wzrost znaczenia działalności pozaprodukcyjnych takich jak: agroturystyka, rękodzieło na sprzedaż, przetwórstwo produktów rolnych, produkcja energii odnawialnej na rynek, przetwarzania surowego drewna w gospodarstwie na sprzedaż, akwakultura.
5. Potencjał do rozwoju wielofunkcyjnych gospodarstw rolnych.
6. Rozwój nowych technologii w produkcji roślinnej i zwierzęcej.
7. Wzrost rentowności produkcji rolnej i rybackiej.
8. Większa dostępność funduszy zewnętrznych na OW.

9. Zmiana oczekiwań konsumentów w zakresie metod produkcji na korzyść ekstensywnych, przyjaznych środowisku i dobrostanowi zwierząt.
10. Wzrost wiedzy na temat zdrowego żywienia, wzrastająca liczba konsumentów żywności ekologicznej i możliwości rozwoju ekologicznej produkcji żywności.
11. Zwiększone zapotrzebowanie na usługi turystyczne, w tym na agroturystykę.
12. Wzrost znaczenia procesów rewitalizacji małych miast i obszarów wiejskich w dokumentach krajowych i działaniach władz regionalnych.
13. Możliwości rozwoju upraw do produkcji biopaliw (np. rzepak, gryka).
14. Możliwość powstawania gospodarstw ekologicznych i agroturystycznych na bazie podupadających małych gospodarstw rodzinnych przy finansowym wsparciu państwa.
15. Organizowanie małych zakładów usługowych na terenie wsi działających na rzecz jej mieszkańców.
16. Wzrost krajowego i zagranicznego popytu na „zdrową żywność”.
17. Nowe możliwości zasad finansowania inwestycji i działań proekologicznych.
18. Tworzenie i wspieranie pozarolniczych miejsc pracy na terenach wiejskich.
19. Korzystne warunki do rozwoju działalności gospodarczej w obszarze energii odnawialnej OZE.
20. Rozwój wyspecjalizowanych obszarów produkcyjnych, powiązań sieciowych, w tym klastrów, wysoko wyspecjalizowanych konsorcjów.
21. Rozwój B+R nowych technologii głównie, biotechnologii, biomedycyny, nanotechnologii, fotoniki i optoelektroniki, technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK) i kosmicznych.
22. Rozwój przemysłu, produkcja nowych, innowacyjnych materiałów i urządzeń w oparciu o najnowsze osiągnięcia nauki i techniki.
23. Rozwój przedsiębiorczości i pozarolniczych miejsc pracy przy wykorzystaniu potencjału wewnętrznego.

24. Rozwój miast regionalnych, subregionalnych powiatowych, rozwijanie funkcji społeczno-gospodarczych i aktywizacja obszarów wiejskich.
25. Wykorzystanie potencjału województwa mazowieckiego w zakresie energetyki ze źródeł odnawialnych i ewentualne wykorzystanie zasobów gazu i ropy z łupków
26. Rozwój i modernizacja systemu transportowego (rozwój infrastruktury TEN-T, koleje szybkiej prędkości, lotnisko Centralne, lotniska regionalne, w tym Radom-Sadków i lokalne).
27. Wzmocnienie procesów rewitalizacji miast, obszarów zdegradowanych i tracących funkcje.
28. Ograniczenie emisji zanieczyszczeń poprzez rozwój czystych technologii.
29. Poprawa warunków życia, polityka prorodzinna, wzrost postaw prospołecznych i aktywności obywatelskiej, wzrost dostępności do usług w ramach infrastruktury społecznej.
30. Dostosowanie kształcenia do potrzeb rynku pracy oraz do potrzeb przemysłu kluczowych branż.
31. Poprawa dostępu do Internetu szerokopasmowego na terenie całego województwa.
32. Zwiększenie retencji wodnej, przywrócenie naturalnych terenów zalewowych oraz wzrost lesistości w zlewni z wyłączeniem terenów międzywala rzek.
33. Poprawa bezpieczeństwa energetycznego regionu zapewniającego trwały rozwój.
34. Wzrost znaczenia turystyki w gospodarce krajowej i tworzeniu PKB.
35. Rozwój przedsiębiorstw sektora kreatywnego.
36. Rozwój kierowany przez społeczność lokalną jako metoda rozwoju obszarów wiejskich.

Zagrożenia

1. Pogłębianie się niekorzystnych zmian demograficznych (starzenie się mieszkańców, migracje osób młodych - zwłaszcza kobiet - do miast).

2. Zwiększenie częstości występowania ekstremalnych zjawisk pogodowych wpływających niekorzystnie na produkcję rolną.
3. Zbyt mała powszechność ubezpieczeń rolniczych.
4. Zagrożenie ubóstwem, szczególnie rodzin dotkniętych bezrobociem.
5. Ograniczona dostępność do wysokiej jakości usług publicznych.
6. Peryferyzacja obszarów wiejskich ze względu na niedostateczny rozwój regionalnej oraz lokalnej infrastruktury transportowej, informacyjnej, społecznej i komunikacyjnej.
7. Presja zabudowy na tereny cenne rolniczo i przyrodniczo.
8. Rosnące koszty prowadzenie produkcji roślinnej i zwierzęcej.
9. Nierówna konkurencja ze strony producentów UE.
10. Sezonowość ruchu turystycznego i agroturystycznego.
11. Coraz częstsze masowe choroby zakaźne u zwierząt.
12. Zbyt duża intensyfikacja produkcji rolnej prowadząca do zwiększenia presji na środowisko i negatywne oddziaływanie na walory krajobrazowe (emisja azotu i fosforu do wód gruntowych).
13. Zmiany przepisów prawa.
14. Dominacja dużych sieci handlowych na rynku.
15. Regulacje prawne UE powodujące zaostrzenie nierównej konkurencji.
16. Niski poziom samoorganizacji rolników.
17. Zanieczyszczenia pochodzące z ferm trzody chlewnej i fermy hodowli drobiu.
18. Stopniowa degradacja gleby przez coroczne stosowanie dużych ilości skoncentrowanych nawozów organicznych (gnojowica).
19. Niewłaściwe wykorzystanie gruntów dobrych klas (duże magazyny).
20. Negatywne konsekwencje sytuacji geopolitycznej.

21. Nadmierne obciążenia fiskalne osób fizycznych, podmiotów gospodarczych oraz jednostek samorządu terytorialnego negatywnie wpływających na procesy gospodarcze w województwie mazowieckim.
22. Brak stabilności finansowej JST koniecznej do realizowania zadań inwestycyjnych.
23. Degradacja niemodernizowanych linii kolejowych i starzenie się taboru.
24. Wzrost natężenia ruchu samochodowego.
25. Brak rozwiązań systemowych ograniczających rozwój zjawiska niekontrolowanej suburbanizacji.
26. Występowanie „szarej strefy”.
27. Wzrastające koszty energii.
28. Zagrożenie awarią w elektroenergetycznym systemie przesyłowym.
29. Zagrożenia militarne i terrorystyczne.

III. ROZWÓJ FUNKCJONALNY I PRZESTRZENNY OBSZARÓW WIEJSKICH – Załącznik 2

**- PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO
WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO, Mazowieckie Biuro Planowania
Regionalnego w Warszawie.**

Bibliografia

- Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030.
- Sytuacja demograficzna Polski- Raport 2015-2016 – Rządowa Rada Ludności.
- Przedsiębiorstwa Mazowsza mające siedzibę poza Warszawą a poziom koncentracji gospodarki regionu. Mazowsze. Studia Regionalne 11, 65-85 2012 r.
- Rynek pracy w województwie mazowieckim w 2015r., Informacje i Opracowania Statystyczne, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2016.
- Województwo mazowieckie – Podregiony, Powiaty, Gminy 2016 r., Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2016.
- Zjawisko ubóstwa w województwie mazowieckim w 2014 r., Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2015.
- Rocznik Statystyczny województwa mazowieckiego 2016 r., Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2016.
- Komunikat o sytuacji społeczno – gospodarczej województwa mazowieckiego w lipcu 2017r., Urząd Statystyczny w Warszawie.
- Plan zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego dla województwa mazowieckiego.
- GUS – Bank Danych Lokalnych – 2016r.
- Rolnictwo w województwie mazowieckim w 2016 r., Urząd Statystyczny w Warszawie.
- Ochrona środowiska 2016, GUS, Warszawa 2016.
- Leśnictwo 2016, GUS, Warszawa 2016.
- Zasoby mieszkaniowe w województwie mazowieckim w 2015 r., Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2016.
- Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2016, Urząd Statystyczny w Warszawie.

- Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2016, Główny Urząd Statystyczny, 2016 r.
- Rolnictwo Województwa Mazowieckiego na tle kraju i pozostałych województw w 2015 r. – Urząd Statystyczny w Warszawie, 2016 r.
- Raport o sytuacji społeczno – gospodarczej województwa mazowieckiego 2016 r., Urząd Statystyczny w Warszawie.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 roku w województwie mazowieckim, Urząd Statystyczny w Warszawie, 2014 r.
- Stan środowiska w województwie mazowieckim w 2015 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Warszawie, 2016 r.
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2014 r.
- Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2011 r.
- Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030, Załącznik do Uchwały nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r.
- Trendy Rozwojowe Mazowsza. Diagnoza, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2013 r.
- Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza do 2020 roku, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, 2015 r.
- W. Pełka, Klastry w polityce rozwoju województwa mazowieckiego, (Mazowsze. Studia Regionalne 12, 2013).
- Rola klastrów w konkurencyjnym rozwoju sektora rolno-żywnościowego w Polsce, IERiGŻ-PIB, 2013 r.
- Raport z inwentaryzacji klastrów w Polsce 2015, PARP.
- Krasowicz S., Oleszek W., Horabik J., Dębicki R., Janowiak J., Stuczyński T., Jadczyński J., Racjonalne gospodarowanie środowiskiem glebowym Polski, Polish Journal of Agronomy

2011, 7, 43–58.)

- Stan środowiska w województwie mazowieckim w 2015 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Warszawie.
- B. Karwat-Woźniak, P. Chmieliński: Gospodarstwa wysokotowarowe w strukturze społeczno-ekonomicznej rolnictwa chłopskiego rok po akcesji do Unii Europejskiej, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 54, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 49-50.

Bazy danych

- Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny, <http://www.stat.gov.pl/bdl/>
- <http://warszawa.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/spisy-powszechne/powszechny-spis-rolny-2010-raport-z-wynikow-wojewodztwa-mazowieckiego,14,1.html>

Załączniki:

- Załącznik 1 - do pkt. 1.2.6. – Obszarowe Formy Ochrony Przyrody w Województwie Mazowieckim.
- Załącznik 2 – do pkt. III Diagnozy - Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego